

székelyek felingerelve, fegyvereiket nem az ellenség, hanem saját sértett jogaik védelmére fordították.

Nem kell azért a székely önérzetét, nagy multjából merített önbizalmát és méltó büszkeségét sérteni, hogy a jövőben is fölemelt fővel és önérzetesen — űseitől rá szállt kötelezettségként — teljesítse a hon védelmét, veszélyeztetett keleti határainkon; hogy a vész napjaiban az uralkodó felhívására felelhessék azt, a mit az őket vallásszabadsági harcaira felhívó Rákóczi Györgynek feleltek, az 1635-ki lustralis könyv végére bejegyzett e szép distichonban:

Princeps. *Cito Gens Siculum cape, res uti postulat, arma.*
Siculi. *Ibimus et validis pro te pugnabimus armis.*

AZ ÖRÖKÖS FŐISPÁNSÁG

A MAGYAR ALKOTMÁNYTÖRTÉNETBEN

HAJNIK IMRE

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akad. II. osztályának 1888. ápril 9-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1888.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörté- netben.

I.

Az örökös főispánság, melyet az 1870: 42. törvényzikk puszta méltósággá alakított át¹⁾ és melyet az ezt megelőzőt jelen századbeli magyar közjog is már csak szórványosan jelentkező intézménynek ismert, a mohácsi vést követő korokban, de kivált a XVII. és XVIII. századokban, a főispánságnak hazánkban szokásos formája volt. Nemcsak hogy ekkor az örökös főispánokkal birt megyék száma a kinevezett főispánok által kormányzottakét jelentékenyen meghaladta, hanem még ez utóbbiak nagyrésztében is a főispánság, ha nem is jogilag, de a viszonyok erejénél fogva tényleg, majd határozott családokhoz, majd egyes megyékben állandóan szereplő állásokhoz fűződött. És az örökös főispánság, fennállásának ideje alatt, szabályaiban sok változatosságot tanúsított és kíséretében több rendbeli intézmény járt, melyek a megyei élet terén minden jelentőségeket még napjainkig sem vesztették el. Méltó tehát, hogy ezen alkotmánytörténetileg már befejezett intézménnyel foglalkozzunk.

Vidéki kormánytisztiségeknek örökösen családokhoz vagy főpapi székekhez kötését a szomszéd Németországban a XI. és XII. századokban már szelvében gyakorolták,²⁾ midőn, valószínűleg e példán indulva, az ispánságoknak örökös adományozása hazánkban megkezdődik. Első nyomain ez intézménynek III. Béla uralkodása idejében jelentkeznek³⁾ és az aranybulla

¹⁾ Lásd a törvényzikk 52-ik szakaszát.

²⁾ V. ö. Hajnik Imre: Egyetemes európai jogtörténelem. Budapest, 1880. 143. l.

³⁾ Lásd III. Béla adományát Modrusra vonatkozólag a Frangopánok részére 1103-ból. Árpádok. új okmányt. XI. 53. l.

már tiltó szavát emeli ellene,¹⁾ melyet az aranybullát az Árpádkorban megerősítő későbbi törvényhozások is hangoztatnak.²⁾ Az Árpádok osztogatta örökös ispánságok azonban túlnyomólag oly területekre vonatkoztak, melyek vagy megyei minőségüket csakhamar elveszítették, mint például Loesmánd,³⁾ vagy pedig, mint az ország déli vidékein, a magyar megyék szervezetével soha sem bírtak, mint például a Fransepánoknak jutott Modrus, a Subichoknak osztogatott Brebir. Ezen örökös ispánságokkal azonban, melyek a nekik alávetett területet egészen magánhatósági területté alakították át és a hazánk déli részeiben legkorábban jelentkező grófi osztálynak adtak keletkezést, ez alkalommal foglalkozni nem szándékozom. Jelen értekezésem tárgyát csupán a kétségtelen és később is ilyenekül szereplő magyar megyék örökös főispánsága, vagyis a tulajdonképeni örökös főispánság története képezi.

Ily értelemben a legrégibb örökös főispánság az esztergomi érseké, Esztergom megyére vonatkozólag. Fülöp esztergomi érsek, ki, valószínűleg az esztergomi várra vonatkozó jogánál fogva,⁴⁾ már egy 1264-ki oklevélben magát »Strigoniensis Ecclesiae Archiepiscopus, eiusdemque loci Comes perpetuus« írja,⁵⁾ nyerte azt 1270-ben V. Istvántól, ki atyja, IV. Béla, lelki üdvére való tekintettel ajándékozta azt az esztergomi érsekségnek, az esztergomi vámból az ispánt megillető részt pedig a káptalannak.⁶⁾ És az esztergomi örökös ispánság az egyedüli, mely még az Árpádkorban eredve, állandóan fenmaradt, mert az ungi ispánság, melyet az Aba nembeli Omode nádor IV. Lászlótól örökösen nyert, és a melynek birtokában őt 1290-ben III. Endre megerősíté,⁷⁾ az Omode család bukásával az Anjou-korszak elején a királlyságra ismét

¹⁾ 1222: 16. t.-cz.: »Integros Comitatus vel dignitates quascumque in praedia seu possessiones non conforemus perpetuo.«

²⁾ 1232: 26. és 1291: 2. t.-cz.

³⁾ Fejér Cod. dipl. IV. 3. 148.

⁴⁾ V. ö. Monumenta Eccl. Strigon. I. 156, 375. és 439. l.

⁵⁾ Árpádk. új okmányt. III. 107. l.

⁶⁾ V. ö. Knauz: Monum. Eccl. Strigon. I. 576. l. 743. sz. a., és lásd a megelőző 742. sz. okmányt is.

⁷⁾ Árpádk. új okmányt. XII. 496. l.

visszaszállott; valamint Pozsegamegye is, melyet III. Endre 1299-ben örökösen rokonára, Albert herczegre ruházott volt.¹⁾

És az Árpádház kihalása után is sokáig nem nyert az örökös ispánság nagyobb elterjedést az országban, mert habár 1302-ben Cseh Venczel Trencsén várát a trencsényi ispánsággal együtt Csák Máténak adományozta,²⁾ Róbert Károly pedig 1302-ben és újból 1313-ban a nyitrai ispánságot a nyitrai egyházra ruházta, kárpótlásul a Csák Mátétól szenvedett nagy károkkért,³⁾ és ugyancsak 1313-ban a csepeli tized átengedése fejében a veszprémi püspököt Veszprém-megye örökös ispánságával megajándékozta:⁴⁾ ezek, mint örökös főispánságok, még nem tudtak meggyökerezni, és különösen mind Veszprém, mind Nyitra-megye főispáni székén már Róbert Károly uralkodása második felétől fogva ismét világi egyénekkel találkozunk.⁵⁾

Mind ezek az örökös ispánságok azonban lényegesen különböztek a későbbiektől. Adományozásuknál tudniillik a súly nem a hivatali hatóságnak, hanem, mint azt az idevágó adománylevelek eléggé ki is emelik, a hozzájuk tartozó birtokoknak és jövedelmeknek örökös átruházásában feküdt,⁶⁾ miért is kárpótlás tárgyául méltán szolgálhattak. És e birtokok és jövedelmek, melyek az ily adományozás által magántulajdonba mentek át, az adományosoknál, legalább nagyrészt, megmaradtak még akkor is, ha később a főispáni tisztet másra is átruházták, mint ezt a veszprémi és nyitrai püspökségekre

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. VII. 5. 545. l.

²⁾ U. o. VIII. 1. 89—90. l.

³⁾ V. ö. Batthyány: Leges Ecclesiasticae III. kötet 4—6. és 147. l.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. 5. 87. l.

⁵⁾ Lásd az idevonatkozó adatokat ez értekezés IV. részében.

⁶⁾ Például a Csák Máténak szóló adománylevelével világosan írja: »Castrum et Comitatum de Tynchinio cum omnibus civitatibus, atque villis theloniis et utilitatibus universis, silvis, pratis etc. Cedimus — jure hereditario in perpetuum possidendum.« — III. András is »Possessionem seu Comitatum Ung vocatum cum omnibus utilitatibus suis et pertinentiis universis« erősíti meg Omode nádor részére. A veszprémi püspök is »Comitatum Vesprimiensem cum universis juribus, utilitatibus suis et pertinentiis ac specialiter cum tributo loci« kapja. És v. ö. az 1222: 16. törvényezikket.

ézve tudjuk.¹⁾ Összefügg ez a főispánsági intézményt Róbert Károly alatt ért lényeges átalakulással. Róbert Károly uralkodása idejében ment ugyanis véghez, a királyi várnagyság (Castellanatus) intézménye kifejlesztésével, a királyi birtokok és jövedelmes jogok (vám stb.) kezelésének különválasztása a megyei ispánságtól, a melylyel a megyei ispánoknak azokban való részesedése is megszűnt, jövedelmeiket ezentúl jelentőségben folyvást növekvő bíráskodási működésökből²⁾ húzván és csak kivételesen fizetésül (pro honore) hozzájuk ideiglenesen utalt és nem hivatalukhoz állandóan kötött királyi birtokokból vagy jövedelmekből.³⁾ Ezzel az örökös főispánság természete is megváltozott. Ha ezentúl főispánságot akár püspökségeknek, akár családoknak adományoztak, ez már csak a tisztí hatóság (honor, officium) örökös átruházásában állott, és ezzel abban, a mit az 1848 előtti magyar közjog az örökös főispánság fogalmával összekötött.

Örökös főispánságok ez utóbbi értelemben csak a vegyes házakbeli királyok korszakának vége felé, a XV. században és ennek is inkább csak második felében keletkeznek, részint az által, hogy a régi egyházi örökös főispánságok ily értelemben fölélesztetnek, vagy átalakulnak, részint hogy egészen újak, többnyire egyes várak birtokához csatolva létesítetnek. Már Zsigmond alatt megszilárdul a veszprémi püspök veszprémi főispánsága, V. László idejében jut Ágoston győri püspök, kit 1447-ben a győri vár birtokába helyeznek, Győr-megye főispáni székébe, Mátyás király pedig megerősíti Róbert Károly főispánsági adományát a nyitrai püspök részére, és Vitéz János váradi püspök érdemeit az 1464-ki koronázó országgyűlés alkalmával a bihari örökös főispánsággal jutal-

¹⁾ A veszprémi püspök Róbert Károly óta bírja a veszprémi uradalmat. XIII. Benedek pápa a nyitrai püspököt, bizonyos a nyitrai várhoz tartozott, de Károly király által a püspökegnek adományozott birtokok és földek élvezetében megerősíti. — Lásd az okmányt az 1791: 67. t.-czikk értelmében kiküldött országos bizottság iratai között, t. i. a nyitrai püspökség fölterjesztésében örökös főispánsága ügyében.

²⁾ Különösen bírságokból.

³⁾ Például 1439-ben Marczali Miklós és Hagymásy László temesi főispánok »possessiones nostres Papi et Kinged in Orodiensi ac Kamaras et Toti in Chanadiensi Comitatus pro honore« birták.

mazza. És ha e főispánságoknak az említettem püspökségekkel való összekötése Mátyás uralkodása végén, vagy II. Ulászlónak kezdetén egyszer-másszor háborítást szenved is, II. Ulászló alatt ez egyházi örökös főispánságok nemcsak hogy megszilárdulnak, hanem számuk a kalocsai érsek bácsi és a pécsi püspök baranyai örökös főispánságaival gyarapodik és Hevesmegye főispánságának is ekkor kellett az egri püspökséggel állandó kapcsolatba jutni, mert az 1514: 56. t.-czikk csupán az esetre sürgeti főispánnak Hevesmegye számára kinevezését, ha az egri püspök nem tartózkodnék Egerben állandóan.¹⁾

Az egyházi örökös főispánságok sora, melyet a zágrábi püspök berzenczei²⁾ és a vránai perjel dubiczai³⁾ örökös ispánságai, noha ezek szorosán véve nem tartoznak ide, egészítettek ki, a vegyes házakbeli királyok korszakának végén már befejezéséhez jutott, sőt az 1498: 57. és 1504: 3. törvényczikkelyek, noha eredmény nélkül, már azok kevesbítésére törekednek. Főispánságoknak örökösen világiakra ruházása azonban a vegyes házakbeli királyok korszakában aránylag még ritka.

Mátyás király kezdte azt egyes várak adományával kapcsolatban osztogatni. A várkapitányi vagy várnagyi állás (castellanatus) a fontosabb várak felett, mely Róbert Károly uralkodása alatt mint különálló, habár gyakran valamely főispánság mellett, de mindig külön czimmal viselt tisztség szerepelt,⁴⁾ már Nagy Lajos alatt, de kivált a Zsigmond és Hunyady korszakban egyes főispánságokkal állandóan kapcsolatba jutott, mint azt a borsodi főispánságnak a diósgyőri,⁵⁾

¹⁾ Mindezekről bővebben ez értekezés IV. szakaszában.

²⁾ Ez még Kún László korából való. Fejér C. D. V. 2. 383. és V. 3. 241, 242. l.

³⁾ Pesty Frigyes: *Eltűnt vármegyék* II. kötet 232. sk. l.

⁴⁾ Példák: Fejér VIII. 1. 489, 561, 595.; VIII. 3. 62.; VIII. 4. 166, 387. l. stb.

⁵⁾ Hazai okmányt. IV. 219. l. (1383. évből); Zsigmond idejében Czeke Márton az; 1456-ban Frangepán Duymo, 1464-ben Horvát Gergely. V. 6. még Wenzel: *Diósgyőr* (Akad. értekezés): 175. és 176. számú regestákat.

a trencséninek a trencsényi,¹⁾ a pozsonyiinak a pozsonyi,²⁾ a bereginek a munkácsi³⁾ várnagysághoz vagy várkapitánysághoz való csatlakozása tanúsítja.⁴⁾ Az ily fő megyebeli várnak eladományozásával a főispánság is, mint annak természetes függeléke, átszállott az azt elnyert családra, mi ha ennek kiváltságilag is biztosítottatik, örökös főispánság létesül. Így nyerte 1470-ben Ernst János kincstartó Szklabinya várához csatoltan a tūrőczi, 1471-ben alsó-lindvai Bánffy Miklós pozsonyi főispán Solymos várához kapcsolva az aradi, majd ismét e helyett 1488-ban Verőcze birtokával együtt a verőczi örökös főispánságot, és habár a Zápolyáknak 1465-ki szepesi grófsági oklevelében a főispánságról említés nincs is, és a Zápolyák magokat »Comites perpetui Terrae Scepusiensis« irták, a szepesi főispánság mégis ezóta az ő kezökben volt. És az örökös főispánságok számát II. Ulászló a Perényi Imrénék adományozott abauji és a Drágffyaknak Középszolnok és Krasznamegyékre vonatkozólag osztogatott örökös főispánságokkal szaporította, dacára az 1504: 3. törvényczikelyben tett azon ígéretének, hogy főispánságot ezentúl többé örökösen adományozni nem fog.

Mind ezek közül nagyobb állandósággal csak a Perényiek abauji örökös főispánsága birt, mert a Drágffyak-család 1555-ben, Györggyel sirba szállott; Verőcze főispánságát ugyan I. Ferdinánd, miután attól Bánffy Jánost hátlenség czimén megfosztotta, 1527-ben örökösen János corbaviai grófra, Horvát-, Tót- és Dalmátországok bánjára ruházta, de ez már 1531-ben, mint családjának utolsó férfiivadéka, meghalt; míg Ernsték a tūrőczi főispánságot még Mátyás alatt elveszítették.

¹⁾ Ezt állítja Rudolf 1600-ban kelt adománylevelében Illésházy részére.

²⁾ Fejér X. 4. 405.; Teleky Hunyadyak kora X. 316.; gr. Károlyi oklevéltár II. 246.

³⁾ Például 1451-ben Teleki: Hunyadyak kora X. 296.; 1481-ben (Chetneky János és Farnos László »Castellani Castri Munkács et Comites Comitatus de Bereg.« Kállay levéltár és 1483-ban már kettő viselik e kettős tisztelet. U. o.

⁴⁾ Egyéb példákat lásd Fejér: Cod. Dipl. IX. 1. 340.; Hazai oklevéltár (Dezsőffy) 234. 1.; 1317. Mykch filius Michaelis Comes et Castellanus de Sáros. Orsz. levélt.

Azonban még a XVI. században, 1561-ben, a tūrőczi főispánság, még pedig ismét Szklabinya várához kapcsoltan, újból föléledt a Révayak birtokában, és a Bebekeket is mint Gömörmegye örökös főispánjait látjuk a mohácsi vész után szerepelni,¹⁾ noha az idevágó adománylevelet nem ismerjük, a mi azonban csak 1567-ig tartott, midőn a pelsőczi Bebek-család Györggyel kihalt. Ellenben a Thurzók az I. Ferdinándtól nyert szepesi örökös főispánságot a XVII. századra is áthozták, az csak 1636-ban a család magvaszakadtával szünetvén meg. Mosonmegye pedig, melynek főispánságát az óvári várral együtt I. Ferdinánd 1528-ban nővérére, Mária özvegy királynéra, ruházta volt, ennek alapján a XVII. század második feléig mintegy királyi főispánság alá tartozónak tekintetett.

Sokkal termékenyebb, sőt mondhatni a legtermékenyebb volt az örökös főispánságok létrehozásában a XVII. század. Mindjárt ennek elején, 1600-ban létesül az Illésházyak trencsényi örökös főispánsága; 1606-ban alapítá Thurzó György, a későbbi nádor, az ő ága számára az árvai grófsággal kapcsolatban, az árvai örökös főispánságot és egy évvel később nyerték az Erdődyek a varasdít, míg az Illésházyaknak két megyére, u. m. Trencsénre és Liptóra szóló örökös főispánsági oklevelét II. Mátyás állította ki 1610-ben. Az árvai örökös főispánság alapítójának fia, gróf Thurzó Imre, kora halálával már 1621-ben megszűnt és csak rövid időre élesztette fel azt 1666-ban Késmárki Thököly István, mert két évvel rá I. Lipót ez adományát visszavonta, de azért e főispánságnak az árvai uradalommal és az azt birt Thurzó leányági örökösökkel való összeköttetése, a mint ezelőtt, úgy ezután is fenmaradt. Valamivel hosszabb életű volt az ungi örökös főispánság, melyet Drugeth György országbíró, ki mindkét nembeli örökösei számára az ungi grófi czímet is megszerezte, 1622-ben alapított, mert csak 1691-ben Drugeth Bálint corbaviai püspöknek, a család utolsó férfiivadékának, halálával szűnt meg, a nélkül, hogy újabb fölélesztést ért volna. Ellenben nagyobb

¹⁾ Franciscus Bebek de Pelsewez Comes perpetuus Comitatus Gemerensis — adja ki 1541. szept. 13-án több másokkal a meghívólevelet a gönczi részleges gyűlésre. Magyar országgyűlési emlékek II. köt. 287. 1. és v. ő. még Wagner: Annal. Scepus. I. 42.

állandóságra hivatott örökös főispánságok keletkeztek, még pedig egyidejűleg, a XVII. század közepén a Pálffy és Csáky grófi családok javára. 1650. márczius 30-án szerezte gróf Pálffy Pál, a nádor, Pálffy Miklósnak, a győri hősnek fia, maga és fivére, István, utódai, sőt ezek kihalása esetére sógora, gr. Trautmansdorf Miksa, leszármazói javára a zászlósihoz hasonló állást adó pozsonyi főispánságot a hozzája kapcsolt pozsonyi várkapitánysággal együtt, miről 1651. márczius 12-én a gróf Pálffy-család egy újabb oklevelet nyert, melyben a Trautmansdorffok örökösödési joga felemlítve nincsen. És ugyancsak 1651. november 22-én adományozta meg III. Ferdinánd gróf Csáky Istvánt, ki már 1638-ban Szepes várát örök adományul nyerte, Szepesmegye örökös főispánságával. Nem sokkal később, 1666. július 30-án keletkezett a sárosi grófsággal egyidejűleg a Rákóczyak sárosi örökös főispánsága, és ekkor kapcsolta össze az 1659: 76. t. cz. Pest-, Pilis- és Soltmegyék főispánságát örökösen az ország nádorispánjának méltóságával.

Míg hazánknak a magyar király alá tartozott részében az örökös főispánság a XVII. század közepéig már ily nagymérvű elterjedést ért, addig Erdélyben és Magyarországnak ehhez tartozott részeiben az csak kevéssé tudott meggyökeresni. A tulajdonképeni Erdélyben csak Hunyadnak voltak örökös főispánjai, előbb az enyingi Törökök, majd a Bethlenek képében; Erdélynek magyarországi részeiben pedig Máramarosnak, hol Tökölyi Imre viselte utóljára e méltóságot, és Krasznanak, melynek örökös főispánjaiul a Drágffyak után a Báthoryak irták magokat, míg a bihari főispánság a váradi kapitányságnak, Erdély ezen egyik legelőkelőbb méltóságának, vált függelékévé. A magyar korona alatt megmaradt Szlavonmegyék közül pedig csak Varasdnak volt örökös főispánja, mert Zágráb és Kőrösmegyék főispánjai már régi korra visszanyúlólag az albáni tiszttel állottak ugyan összeköttetésben, a nélkül azonban, hogy örökös főispánságoknak lettek volna tekinthetők, mert itt inkább az albáni tiszt a főispáninak, mint megfordítva, volt függeléke, miért is az albánok örökös főispáni czímet soha sem viseltek.¹⁾

¹⁾ A magyar kir. kancellária is e viszonyt így értelmezte.

A török hódoltság megszűnése az örökös főispánság intézményét még nagyobb virágzáshoz juttatta. Mindenekelőtt azon egyházi örökös főispánságok, melyek a hódoltság korában már csak cím szerint voltak azok, ismét működésbe léptek és birtokosaiknak újból kiváltságilag biztosították, mint a nagyváradi püspöknek, a kalocsai érseknek és a pécsi püspöknek, mely utóbbinak örökös főispánsága 1689-ben Baranyamegyén kívül még Tolnamegyére is kiterjesztetett, sőt a XVII. század végén és a XVIII. elején találkozzunk egészen új egyházi örökös főispánságok alakulásának kísérleteivel a szerémi és csanádi püspökök részére. Az országnak a töröktől felszabadítandó déli részeiben pedig új örökös főispánságok létesítését vették czélba. Még a visszafoglalás előtt 1687-ben I. Lipót Verőcze és Pozsegamegyék örökös főispánságával Schitarói Joannovics Ferenczet, ki akkor ezredes és körösi alispán volt, adományozta meg; herczeg Odescalchi Livius a szerémi herczegséggel együtt 1697-ben a szerémi főispánságot, melyet addig a szerémi püspök viselt volt, megszerezte; Valkómegyére nézve pedig úgylátszik gr. Draskovics nyert jogot, legalább utódai igényöket arra sokáig hangoztatták; sőt a Frangepánok birta modrusi grófság is 1682-ben Szlaveticzi b. Orsich János Ferencz és fia Antal Ignác és ennek utódai, mint állítólagos Frangepán utódok javára, legalább örökös főispáni czímmel fölélesztetett,²⁾ és ugyancsak 1682-ben Ricejardi Andrea Bernát likkai örökös ispánná és a tengermelléki városok patriciusává lett,³⁾ 1693-ban pedig gr. Zinzendorff

¹⁾ I. Lipót 1682. jún. 27-én, b. Orsich Ferencznek »Praesidiorum nostrorum Furan et Vrasich Capitanei et Campi Colonelli» érdemeire való tekintettel és annak alapján, hogy ő azt, hogy »ex Familia dieti Marchionis Francisci de Frangepanibus esse juxta Diploma suum coram Majestate nostra genealogice deduxisset» adományul adja »Titulum Supremi et Perpetui Comitatus seu honorem haereditarium Comitatus Modrussiensis» azon kikötéssel, hogy a főispáni kötelességeket ő és utódjai teljesítsék, és ez iránt Modrusmegyéhez parancs intéztetik. Lásd a 17-ik királyi könyvet 266. l.

²⁾ 1682. nov. 17-én I. Lipót »Bernardium de Andrea Ricejardi» és mind két nemű utódait grófi rangra emelvén, őt »Comitatus Likensis supremum, perpetuum ac haereditarium Comitatem facimus et creamus eundemque Comitatum Likensem simul cum consveta olim eiusdem juris-

Adolf, mint Likka és Corbavia grófja tette le a honfiasági esküt.¹⁾ Mind ezen tervbe vett főispánságok azonban részint nem léptek soha életbe, részint pedig a déli részek végleges szervezése következtében a XVIII. század közepéig elenyésztek. Valkómegeye más megyékbe bekebelezettvén, névleg is megszűnt létezni, az Odescalchiaknak Mária Teréziától 1751-ben nyert újabb adománylevelébe Szerémszék örökös főispánságát már nem foglalták be, Pozsegamegye örökös főispánsága pedig, noha arra a Joannovicsek kihalása esetére I. József 1707-ben gróf Keglevich Péter tábornoknak adott ígényt, csak címre nézve maradt fenn, annak tényleges bírására való jogtól a Keglevichék már 1747-ben, véglegesen pedig 1750-ben elesvén.

A tulajdonképeni Magyarországon azonban keletkeztek még a XVII. század végén és a XVIII. első felében is új valószínűs és pedig állandóságra hivatott örökös főispánságok. A herceg Esterházy családnak soproni örökös főispánsága ugyan már 1686-tól fogva, királyi oklevelekben is, mint különösen a Sopronmegyének címerbővítést engedélyező 1693-ki oklevélben, elismert méltóság, de arról formászerű adománylevelet csak III. Károly állított ki 1734-ben. És a XVIII. század elején, még pedig 1711-ben nyerték a Koháryak a hontmegyei, 1716-ban a Batthyányiak a nekik már I. Lipót által megígért vasmegyei örökös főispánságokat, míg az Althanok a csáktornyai uradalomhoz kapcsolatban szereztek meg 1721-ben Zalamegye, a Schönbornok pedig a munkácsi és szentmiklósi uradalom birtokához csatoltan 1740-ben Beregszék örökös főispánságát. A legifjabb örökös főispánsággá végtére a komáromi lett, melyet Mária Terézia 1751-ben gróf Ná-

ditione, solitisque obventionibus, proventibus et emolumentis (si eiusdem ex manibus et potestate Turcica liberare et recuperare posset) Sibi, haeredibusque ac successoribus suis damus et conferimus;» azonkívül kinevezi öt tanácsosának és öt, ki »regiminis nostri Colonellus« volt, »in consortium et numerum universorum antiquorum et indubitatorum cunctarum Civitatum nostrarum maritimarum, nominanter autem L. et R. Civitatis nostrae Segniae nec non Civitatis Tergestinae ac Fluminensis Sancti Viti Nobilium, seu Patriciorum« fogadja. Kancelláriai levélt. Concept. Exped. 278.

¹⁾ V. ö. Pesty: Eltűnt vármegyék. Likka.

dasdy Lipót kancellár érdemeit jutalmazta,¹⁾ mert hisz a Perényiek törekvései az ugocsai,²⁾ a Sztárayaké az ungi³⁾ és a Keglevichké a tornai⁴⁾ örökös főispánságok elnyerésére eredménytelenek maradtak.

Hazánkban tehát az örökös főispánság legnagyobb virágzása korszakában, ugyanis a XVII. század végén és a XVIII. elején, a nádorin kívül 9 egyházi és 14—16 világi örökös főispánságot ismertek. E mellett nem volt épen csekély azon megyék száma sem, melyekben a XVI. és XVII. századokban, sőt még jó ideig a XVIII. században is, nem ugyan fejedelmi kiváltság alapján, de tényleg a főispánság családi méltóság jellegével birt. Egyik vagy másik családnak valamely megyében túlnyomó hatalmi és birtokállása kötötte hozzá állandóan a főispánságot, és ha ennek bírása netalán egyszer-másszor veszélyeztetve volt, sőt az arra hivatott utód, nem ritkán több utód számára a királytól kinyert várományosi joggal (*gratia expectativa*) biztosították.⁵⁾ Az egész XVI. századon át például a Báthoryak viselték Szatmár és Sza-

¹⁾ Mind ezen főispánságokról lásd a részleteket ez értekezés IV. részében.

²⁾ Ez akkor merült fel, midőn az abauji főispánságot elveszítették.

³⁾ 1741-ben, annak alapján, hogy okmányokban és a megyei egyházakban látható siriratokon ungi grófoknak nem egy ízben ezimeztettek. Kancelláriai levélt. Original. Refer. 1741. 23. sz. a.

⁴⁾ Gr. Keglevich József tornai főispán és helytartótanácsos folyamodott érte 1743-ban, még pedig a család négy ága részére. A helytartótanács pártolta e kérelmet; a kancellária többsége ellenezte, mert az örökös főispánságokat nem kívánta szorítani, »sőt a kisebbség is csak egy vagy legfeljebb két ágra való szorítással vélte engedélyezhetőnek. A királynő a többség véleményéhez járult. Kancell. levélt. Original. Refer. 1743. 31. sz.

⁵⁾ Az ily expectatívák a XVII. és XVIII. századokban igen gyakoriak voltak és a kancelláriában külön taksájok is volt, (1609: 73. t.-cz. 13. §.), míg nem 1743-ban Mária Terézia tilalmazá, írván: »Loco expectativae, quam nemini prorsus conferre decrevi, habeo rationem singularem filii, quando officium Supremi Comitis ubique vacare contingerit.« Orig. Refer. 51. sz. — Egy példát 1626-ból Károlyi Mihály fia részére a királyi könyvben. Egy másikat Bánffy Kristóf fia István részére Zala és Somogyra vonatkozólag 1633-ból. Kancz. levélt. Concept. Exped. 1633. 83. sz. a. stb.

bolesmegye¹⁾ főispánságát; Nádasdy Tamás, a nádor óta, Nádasdy Ferencznek, az országbirónak, kivégeztetéseig mindig Nádasdyak ültek Vas megye főispáni székén; ²⁾ több mint három századon át voltak a Perényiek szakadatlanul Ugocsa megyének főispánjai,³⁾ valamint két századot meghaladó idő alatt csaknem szakadatlanul a Forgáchok nógrádi;⁴⁾ míg az árvai főispánság a Thurzó-család kihalása után is a XVIII. század második feléig a Thurzó nőági utódok birtokában lévő árvai uradalom igazgatóságával maradt kapcsolatban.⁵⁾ Könnyen felfogható tehát, hogy az ily családokból való főispánoknak többnyire megadták az életben úgy, mint sírirtaikon az örökös melléknevet, sőt ők magok is hivatalos irataikban nem egy ízben így czímezik magokat,⁶⁾ minek alapján a késő utódok egyike-másika igényt vélt támaszthatni, hogy az örökös főispánság a családnak kiváltságilag is megadassék.⁷⁾

II.

Az örökös főispánságokat a magyar közjog szoros értelemben vett *örökösökre és örökletesekre* osztályozta. Örökös főispánoknak (perpetui Comites) mondván azokat, kik a főispánságot egyházi vagy világi méltóságukhoz kapcsoltnak bírták; örökleteseknek (haereditarii) azokat, kik azt családi méltóságképen viselték. A czimezésben azonban e különbség nem jutott kifejezéshez, mindketten magokat a megye fő és örökös

¹⁾ Szatmárnak már régebben, Szabolcsnak 1508 óta. Orsz. levélt. N. R. A. 579. 5.

²⁾ Lipót még 1660-ban január 24-én Nádasdy Ferencz elsőszülött fia István, és ha ez netalán atyja előtt elhalna, öccse részére biztosítja atyjok halála esetére a vas megyei főispánságot. Orsz. levélt. N. R. A. Fasc. 621. 44. sz. Régebbi példa 1633-ból. Kanczell. levélt. Concept. Exped. 386. sz.

³⁾ Tudniillik II. József-ig.

⁴⁾ Már 1735-ben gr. Forgách Ferencznek nógrádi főispánná való kinevezése alkalmával mondatik, hogy ősei 174 éven át viselték a főispánságot. Kanczell. levélt. Orig. Refer. 92. sz.

⁵⁾ Lásd erről az értekezés IV. részében Árvamegyét.

⁶⁾ Például Károlyi Sándor is Szatmár vármegye örökös főispánjának írta magát. Hornyik: Kecske-mét város története IV. 259. l.

⁷⁾ Például a Perényiek az 1791. országos bizottság előtt.

ispánjainak (supremi et perpetui Comites Comitatus) czímezvén. A főpapi örökös főispánokra nézve azonban e czimezés csak a XVII. század végén, de kivált a XVIII. században jött divatba, addig magokat többnyire¹⁾ csak a püspökség és a megyének nevet adó vár után »locique eiusdem Comes perpetuus«-nak írván és kivételesen »locique et Comitatus eiusdem Comes perpetuus«-nak.²⁾

Az egyházi örökös főispánságokat az illető egyházhoz csatoltaknak (Episcopatus conjunctum,³⁾ privilegialiter adnexum⁴⁾ tekintették, miért is a XVI. és XVII. századokban széküresedés esetén a főispánság kezelése a püspöki megye kormányzatával együtt a káptalanra szállott át, mindkettőt a káptalani helyettes (vicarius capitularis) látván el, ha csak a király nem nevezett ki, hosszabb üresedés alkalmával, valószínű főispánt, és csak a XVIII. században jött divatba, hogy huzamos üresedés esetében a király főispáni helytartót rendel. És ugyanennek volt folyománya, hogy ha ily érsek vagy püspök mellé coadjutort rendeltek, ennek a főispánságot is átadták, illetőleg őt ebbe az előd életében beiktatták, mint péld. 1701-ben Keresztély Ágost szász herceget, mint Kollonics Lipót esztergomi érsek coadjutorát Esztergom megye főispánságába.⁵⁾

Az örökletes főispánság az arra jogosított családokat nem egyenlő mértékben és nem egyenlő módon illette meg. Rendszerint a megadományozottnak csak fiága birt arra joggal, és igen kivételes, hogy e jog a nőágra is kiterjedt, mint

¹⁾ Az egri és a váradi püspökök mindig a megye után czímezték magokat örökös főispánoknak.

²⁾ Például 1685-ben Gubasóczy nyitrai püspök »Locique et Comitatus eiusdem Supremus ac Perpetuus«-nak írja magát. Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1685. 5. sz. a.

³⁾ 1623. május 5-én Dallos kineveztetik a győri püspökségre »una cum honore perpetui Comitatus Comitatus Jaurinensis illi (scil. Episcopatus) ab antiquo conjuncto.« U. o. 1623. 93. sz. a.

⁴⁾ Például 1687. ápril 16. Korompay Péter a nyitrai püspökséggel kapja »Officium seu honorem Supremi ac perpetui Comitatus Comitatus Nitriensis alias ab antiquo et privilegialiter dicto Episcopatus adnexum.« U. o. 1687. 120. sz. a.

⁵⁾ Kanczell. levélt. Concept. Expeditionum 1701. ex Aprili 36. — Más példa Nyitrára nézve 1759-ből Orig. Refer. 85. sz. a.

ez az Erdődyek varasdi, a Rákóczyak sárosi és a Joannovicok pozsegai főispánságainál volt az eset; de annak példája, hogy a főispánság ez alapon tényleg nőutódra szállott volna át, nem ismeretes. További különbség az utódlás rendjére nézve volt. Többnyire csak a család és nem ennek egyes tagja birt e tekintetben örökösödési joggal, a király az idő szerinti főispánt a családbeliek közül szabadon választgatván, mi az Illésházyak trencsényi és a Nádasdyak komáromi örökös főispánsági kiváltságleveleiben kifejezetten kikötve van, míg más családokra nézve az az öröklési rend megállapítása hiányából önként folyt, mint például a Csákyakra nézve. Számosak azonban azon főispánságok is, melyek vagy az elsőszülöttség rendjét követték, mint az Eszterházyak, Batthyányiak, Althanok és Koháryaké, vagy az idősbtségét mint az Erdődyek és Pálffyoké, vagy pedig ezenkívül még valamely uradalom bírásához is fűzve voltak, mint az Althanoké Csáktornya, a Schönbornoké Munkács és Szent-Miklóséhoz, az Erdődyeké pedig a varasdi vár birtokához; míg a Révayak túróczyi örökös főispánsága ugyan Szklabinya várához volt kötve, de a családnak abban birtokos tagjai között a választás meg volt engedve.¹⁾ Majoratusi rendelkezések tehát az ily családoknál gyakran kihatottak az általok viselt örökös főispánságra is; mint például az Erdődyeknek az örökös főispánságra vonatkozólag 1665-ben létrejött családi szerződésök, mely 1666-ban királyi megerősítést is nyert.²⁾ Az utódlásnak az örökös főispánságban e különbségével függött leginkább össze, vajjon az örökös főispáni címet a család összes férfitagjai viselték-e, vagy csupán az, kit az utódlási rend értelmében a valóságos főispánság az idő szerint megilletett. Örökös főispánsági jogát egyáltalában valamely család vagy egyház csak királyi kiváltságra,³⁾ vagy mint a nádor, tör-

¹⁾ Lásd a részleteket a IV. részben.

²⁾ Az Esterházyak és Schönbornok majoratusi oklevelébe is a főispánság bele van foglalva.

³⁾ »Honor seu Officium perpetui supremi comitis sit Privilegium Speciale et personale« és azért e jog bírásához kiváltságlevél szükséges — írja a kancellária a Perényiek abauji főispánsága kérdésében 1749. ápril 30-án tett fölterjesztésében. Orig. Refer. 1749. 70. sz. a.

vényre alapíthatta, az elévülés joghatályát e téren nem ismerték el.⁴⁾

Az örökös és valóságos főispánok az egyszerűen kinevezetteket rangban megelőzték. Kifejezését lelte ez abban, hogy az 1687: 10. t.-cz. nekik a főrendi táblán a többi főispánok előtt adott ülést, közöttük ismét a beiktatás elsőbbsége döntvén;⁵⁾ csupán a pozsonyi főispán (vagy másképp pozsonyi gróf) sorakozott közvetlenül a zászlós urak után, a két koronaért is megelőzve. Az örökös főispánsági oklevélnek ezért nagyobb díja (taksája) volt, mint annak, melylyel különben a főispánságra kineveztek. Míg ennek díja a Lipót-féle 1690-ki szabályzat szerint 400, az 1727-ki szerint pedig 800 frt volt, az örökös főispánok 600, később 1000 frtnyi díjat tartoztak kinevezésökért fizetni, sőt a pozsonyi és varasdi örökös főispánok, mivel főispánságukhoz jelentékeny jószágok is tartoztak,⁶⁾ e czímen még magasabban voltak megróva, amaz 2000, majd 3000, emez 1500, majd 2000 frttal.⁷⁾

Egyébiránt az örökös főispánoknak egyszersmind valóságosakká való kinevezése ugyanazon formákat és szabályokat követte, legalább a XVIII. század közepétől fogva, mint a többi főispánoké, esakhogy mindig hivatkozással az örökösödési jogra, miért is ily esetben a főispánságban való megerősítésről szóltak. Régente azonban oly megyékben, hol a főispánság szorosán örökös volt, a megye mindjárt az előd halálával az arra hivatott utódot főispánjának elismerte, őt hivatalába iktatta és az esküt tőle átvette;⁸⁾ a főpapi főispánságok-

¹⁾ Habár I. Lipót a Perényiek abauji örökös főispánságára vonatkozólag azt rendelte megvizsgálni, vajjon ők annak szerzőjétől származnak-e le, »aut juri nostro regio praevio modo sit omnino praescriptum« és a kiküldött bizottság az elévülést a főispánságnak 127 éven át jóhiszemű és békés birtoklása által bekövetkezettnek vélte, a Perényiek ez alapon a főispánságot még sem tarthatták meg. Lásd a bizottsági jelentést »Abauj« alatt.

²⁾ 1687: 10. t.-cz. 4. §-a.

³⁾ »Quia ampla bona habent adjuncta« mond a Lipót-féle, valamint az 1727-ki kancelláriai instructio.

⁴⁾ Az 1609: 73. t.-cz.-ben röglalt kancelláriai díjszabás még nem szól az örökös főispánságot adományozó levelekről.

⁵⁾ Nemesak az, hogy a kancellária kiadványainak conceptusai között ily kinevezések elő nem fordulnak, hanem bizonyítják ezt a megyei jegy-

nál azonban, a melyekre való kinevezés az érsekséget vagy püspökséget adományozó oklevélbe befoglalva volt,¹⁾ beiktatási parancslevelet (*litterae installatoriae*) állítottak ki.²⁾ Ellenben oly megyék, melyek főispánsága, ha örökös volt is, de nem követett szoros utódlási rendet, nem voltak jogosítva királyi értesítő-levél (*litterae intimatoriae*) nélkül a család valamely tagját főispánul elismerni, és ha tették, mint például Liptó-megye Illésházy Gáspárnak 1648-ban bekövetkezett halálával,³⁾ ez mindig zavarokat idézett fel. Már a XVII. század végén, de különösen a XVIII. században azonban mindinkább szabálylává vált, hogy az örökös főispánt kinevezik és kinevezését az érdekelt megyének külön levéllel (*litterae intimatoriae*) tudtára adják.⁴⁾

Az örökös főispánnak is, hogy egyúttal valóságossá is kineveztetthessék, a főispánoktól egyáltalában megkövetelt kel-

zőkönyvek is. Például Abaújmegye jegyzőkönyve szerint a megyének Gönczön 1638. júl. 12-én tartott ülésén felolvasták Perényi György levelet, melyben jelenté, hogy atyjának július hó 3-án bekövetkezett halálával, az őt megillető főispánságot átvenni és az esküt letenni szándékozván »petit Comitatus nostri superinde resolutionem,« mire a megye aug. 2-ára, Nagyidára hirdet congregatiót, a melyen mindenekelőtt Perényi György, a megye örökös főispánja »posteaquam conditiones per Comitatum nostrum sibi propositas acceptasset et super eorum observationibus« a megyét biztosította, »invocato Numinis Divini auxilio solemniter in Supremum Comitem huius Comitatus nostri Abaujvariensis salutatus, inauguratus et adjuratus constitit.« — És hasonlóval értesít az 1665-ki jegyzőkönyv.

¹⁾ Még az újabb időben is. Lásd péld. Kopácsy Józsefnek primási kinevezési oklevelét. Török János: Magyarország primása 238. l.

²⁾ Például 1628. júl. 11. rendelet megy Veszprémmegyéhez, hogy »Siquidem nos officium Supremi Comitis istius Comitatus vestri Vesprimiensis ab antiquo Episcopatu Vesprimiensi adjunctum esse dignoscitur« Sennyei Ferenczet, mint ép kinevezett püspököt, főispánjoknak ismerjék. Kanczell. levélt. Conceptus Expeditionum. 1628. 187. sz. Más példa 1686-ból. Lib. Reg. 18. 491. l.

³⁾ Lásd ennek részleteit a IV. részben Trencsén alatt.

⁴⁾ Például Kanczell. levélt. 1776. 226. szám. Később formaszertű kinevezés történt, lásd herceg Esterházy Miklós főispánná való kinevezését 1762. márczius 28-ról az Esterházyaknak az 1791-ki országos bizottsághoz felterjesztett iratai között sub k. valamint sub. g. kanczelláriai levéltár.

lékekkel kellett bírnia. Szerzetesi fogadalom,¹⁾ sőt a XVIII. század vége felé már papi minőség is,²⁾ a főispánságban való utódlásból kizártak, vagy mint az utóbbi esetben, legalább akadályul szolgálhattak, valamint a honfiség hiánya is, a mint ezt a Schönbornok örökös főispánsági oklevele különösen kiemeli.³⁾ Testi vagy szellemi fogyatkozások, valamint az érett kor hiánya pedig a főispánsági jognak csak nyugvását vonták magok után. A XVI. és XVII. századokban ilyenkor még mintegy a családra szállott át a jog gyakorlásáról való gondoskodás⁴⁾ és különösen, ha kiskorúság esete forgott fenn, a gyám viselte az örökös főispánság gondját is. Így megtörténhetett, hogy kivételesen az örökös főispáni tiszt egynémely részeinek viselése nőre is átszállott, mint például Czobor Erzsébetre, Thurzó György özvegyére, Árvában,⁵⁾ és ismeretes, hogy Zrínyi Ilona, mint fiának, Rákóczy Ferencznek, törvényes gyámja, Sárosmegye gyűlésén elnökölt⁶⁾ és a főispáni teendők egyrészével hivat, Kazinczy Pétert, bízta meg.⁷⁾ A XVIII. században azonban ilyenkor már a király nevez ki főispáni helytartót (administratort), mely intézmény az örökös főispán-

¹⁾ Például Pálffy Ferdinánd egeri püspök, ki a pozsonyi főispánságot igényelte, ezt nem nyerhette el, mert, mint a kanczellária 1680. febr. 12-én írta: »Idem D. Episcopus ad religiosa vota transeundo sponte sese ab administrandis et possidendis iisdem bonis et officiis abdicasset et ad ea munia obeunda pro tunc prout ex nunc etiam inhabilem et incapacem se reddidisset,« sőt a törvények nemcsak szerzetesekre, de még világi püspökökre sem engednek főispánságokat vagy várkapitányságokat ruházni, ha csak nem kötvék azok kiváltságilag, vagy törvény útján püspökségeikhez. Kanczell. levélt. Concept. Exped.

²⁾ Azért kellett például 1686-ban Esterházy Miklós traguri püspöknek és esztergami kanonoknak a soproni főispánságot fivérének, Miklósnak, átengedni. — Lib. Reg. 18. 382. l.

³⁾ Lásd részletesebben a IV. részben Bereg alatt.

⁴⁾ És a megyére. Abaújmegyének 1597-ki jegyzőkönyvében áll: Georgius Perényi ex deliberatione Comitatus Abauj, propter teneram suam aetatem ad Officium Supremi Comitis praedicti Comitatus nostri jurabit post duos Annos a data praesentium computando.*

⁵⁾ Kubinyi Miklós: Árva vára. Pest, 1872. 114. l. — És ugyanattól: Thurzó Imre.

⁶⁾ Thaly Kálmán: II. Rákóczy Ferencz fejedelem ifjúsága. Pozsony, 1881. 7. és 9. l.

⁷⁾ Horváth Mihály: Zrínyi Ilona életrajza. Pest, 1869. 18. l.

ság kíséretében honosodott meg és csak később alkalmazták azt a főispánság pótlására.

Administrátort majd az örökös főispán helyébe, majd csak melléje rendeltek. Az előbbi esetben, mely akkor merült fel, ha az örökös főispán a főispáni tisztt viselésére vagy még alkalmatlan volt, vagy idővel azzá lett, mind az, hogy rendeltessék-e adminisztrátor, mind pedig az, hogy ki neveztesse ki azzá, merően a király elhatározásától függött. Ellenben, ha a főispánság viselésére képes örökös főispán mellé rendeltek helytartót, azt a király, rendszerint a főispán ajánlatára nevezte ki, sőt ez ajánlás, kivált oly esetben, midőn az örökös főispán köteles volt a megye igazgatását adminisztrátorra bízni, joggá is vált. Így a Schönbornok a beregi örökös főispánságot azon jog és egyúttal kötelesség kíséretében nyerték el, hogy ha a főispánság tényleges viselésére hivatott családtag az országon kívül tartózkodnék, mint mindjárt annak első szerzője: Schönborn Frigyes Károly bambergi és würzburgi püspök, ő tartozzék egy, a főispáni teendők vitelére alkalmas és az országban lakó egyént a királynak ajánlani, és ezt a királyi helybenhagyás kinyerése után maga helyett a megye kormányzásával megbízni.¹⁾ Hasonló volt elrendelve vagy legalább gyakorlatban az egyházi vagy világi méltóságuknál fogva örökös főispánokra nézve, ezeknek egyéb teendőkkel való elfoglaltságuk miatt.

A mi különösen az ország primását illeti, Mária Terézia 1776-ban, midőn Batthyányi Józsefet emelte a primási székbe, az esztergomi örökös főispánságot csak azon kikötéssel hagyta meg nála, hogy főispáni beiktatása után azonnal rendeljen főispáni helytartót, ki a megyét kizárólag igazgassa;²⁾ és habár az volt szándéka, hogy jövőben az adminisztrátort a király nevezze ki,³⁾ mégis 1796-ban az új adminisztrátort a kancellária

¹⁾ Erről részletesebben a IV. részben Bereg alatt.

²⁾ »Aus personal Gnade vor diesen Primas (meghagyja nála az esztergomi főispánságot), doch also, dass alsogleich einen Administrator stellen werde, der künftig allein dem Komitat vorsteht« rendelé a királyné. Kancell. levélt. 1820. 8682. sz. és 1776. 226. sz.

³⁾ »Vor diessmahl placet; künftig werde ich allzeit den Administrator benennen« írta Mária Terézia a kancelláriának ez ügyben 1776. január 15-én kelt fölterjesztésére. Kancell. levélt. 1776. 227. sz.

javaslatára ismét a primás rendelte ki, a király ezt csak helybenhagyólag tudomásul vevén, a primást feljogosítva, hogy az elnöklésben magát ez adminisztrátorral helyettesíthesse.¹⁾ E jog 1808-ban főherceg Ambrus Károly primásnak is megadatott, de csak személyére nézve és a királyi helybenhagyás fentartásával.²⁾ A kötelesség adminisztrátor kirendelésére azonban elejtetett. Már azon királyi határozat, mely az 1791-ki országos bizottságnak az örökös főispánságokról szóló javaslatára kelt, az adminisztrátor kirendelését a primástól nem követeli meg³⁾ és 1820-ban, midőn Rudnay primás adminisztrátort kért, a kancellária kijelenté, hogy az esetre, ha a primás személyesen akarná Esztergom megyét igazgatni, ezt az ép említett királyi elhatározás értelmében kifogásolni nem lehetne, de adminisztrátort csak királyi engedéllyel és megerősítéssel rendelhet.⁴⁾

¹⁾ 1796-ban, midőn a primás Szerdahelyi Pált nevezte ki adminisztrátorrá, a király szeptember 1-én gr. Pálffy kancellárhoz e kéziratot intézi: »Lieber Graf Pálffy! Die Kancellei wird mir ehstens die standhafte Auskunft erstatten, ob der Primas ohne meiner vorläufigen Genehmigung einen Administratorem in Officio Supremi Comitatus des Comitatus, welchen er als Obergespan vorsteht, ernennen könne.« A kancellária a primás megkérdezése után azt javasolta, hogy e jogot a primásnál meg kell hagyni. Kancell. levélt. 1793. é. 5803, 9474 és 9888. sz. — Erre a primáshoz a következő rendelet ment: »Suam Majest. Sacrat. petito Eiusdem pro hac vice clementer detulisse ut ubi aliis negotiis suis impedita congregationibus Comitatus Strigon. moderationi suae benignissime concedit in persona praesens hanc potuerit, id sibi per D. Paulum Zerdahelyi consiliarium, quem in Administratorem constituit, effectuare liceat.« U. o. 1796. é. 16. 237. sz.

²⁾ »Quod autem nominationem Administratoris Officii Supr. Comitatus pro antelato Comitatu attinet, hanc ex speciali gratia, moderno etiam Primati, Seren. Archiduci, ad personam duntaxat, ex Lege delatum habere volo, ut omnis nominationis casus ad Meam perferatur notitiam et confirmationem.« Szólt a királyi elhatározás. Kancell. levéltár 1808. é. 8343. sz. — Széküresedés esetén a király az adminisztrátort egyenesen kinevezte, vagy az érseki adminisztrátort ez állásban megerősítette, mint 1799-ben Zerdahelyi Pált. U. o. 1820. é. 8682. sz.

³⁾ Lásd ezt az értekezés III. részében.

⁴⁾ »Primati si ipsemet Comitatus Strigoniensis moderationem suscipere cuperet, in sensu praeviae Altissimae Resolutionis, id difficultari hanc posse, a paritate etiam altissimae Resolutionis, quoad Archiepisco-

Hasonlóan nyerték állásukat a nádori adminisztrátorok is Pest-, Pilis- és Soltmegyékre vonatkozólag, mig nem az 1848-ki 28. t.-cz. őket a többi főispánságokra nézve törvényesített kinevezési viszonyba hozta; valamint ha az egri érsek maga mellé adminisztrátort kért.¹⁾

A főispánság örökös volta végre oly szorosra fűzte a viszonyt a megye és a főispáni család között, hogy emennek czimere igen gyakran majd egészben, majd csak részben a megyéé is lett. Pozsony és Varasdmegyék czimerei egészen azonosak a Pálffy és Erdődy grófi családok czimereivel, mely utóbbinak használata Varasdmegyének 1763-ban újból biztossított.²⁾ Sopronmegye 1693-ban királyi engedélyt nyert, hogy azon pajzsra, melyet a czímerében jelentkező vitézi alak tart, az Esterházyak hercegi czímerét vésethesse³⁾ és Liptó s Trencsénmegyék is felvették czímerökbe az Illésházyak teljes czímerét.⁴⁾ Turóc megye pecsétjének szivpajzsát a Révayak czimere foglalja el⁵⁾ és e viszonynak emlékeztetői Szepes-

pum Agriensem, qua perpetuum Supremum Comitum Comitatus Hevensis erga hinc demisso adnexum humillimum propositionem editae. — Kanczell. levéltár 1820. é. 8682. sz.

¹⁾ A nádorra nézve v. ö. Galgóczy Károly: Pest-Pilis és Soltmegye monographiáját. Budapest, 1876. I. rész 46. l.; az egri érsekre nézve pedig a megelőző jegyzetet.

²⁾ Ez akkor történt, midőn a horvát megyék a magyar megyék mintájára szervezve, hiteles pecsétért folyamodtak. Kanczell. levélt. Original. Refer. 1763. é. 254. sz.

³⁾ 1693. decz. 11-én Bécsben kelt oklevelével I. Lipót megengedő »Comitatus Soproniensis, cuius fides Princeps ac omnes posterii sui masculini sexus haereditarii Supremi Comites in Primogenitura et Majoratu Status secularis succedentes et successuri per nos clementer constitutus et constituti fuissent« hogy »modernis jam facti Comitatus insigniis in reliquo quidem in suo esse permanentibus, effigiatu attamen in his viri militaris cataphracti dextra gladium acutum vibrantis, leva vero deorsum protensa manu comprehensi scuti vacua superficie, ipsius Principis insignia... in perpetuum eiusdem Principis ac Familiae suae Esterhazyanae memoriam, uti et praenotati Comitatus Soproniensis decus, honorem et ornamentum insculpi, taliterquae augeri et ampliari,« melyvel a megye nem mint eddig zöld, hanem veres viaszba pecsételhesse. — Ldb. Reg. 23. 150—152. l.

⁴⁾ Tudniillik arany koronán álló, koronás egyfejű fekete sas, kiterjesztett szárnyakkal, nyakán nyállal átlóva.

⁵⁾ Bél Mátyás: Notitia II. 313—315. l.

megye czímerében a Thurzók oroszlánja és Pozsegácban a Keglevicheknek koronát tartó oroszlánjai.¹⁾

III.

Az örökös főispánságnak, melyet eddig elterjedése és közjogi természetére nézve tárgyaltunk, eltörlésére, illetőleg korlátozására irányzott törekvések már korán nyilvánultak. Eltekintve az aranybulla 16-ik czikkelyétől, mely egész várkerületek eladományozása ellen hozatott és melyet későbbi t.-czikkelyek is megerősítenek, és továbbá az 1447: 18. t.-czikkelytől, mely főispánságoknak örökösen osztogatását tilalmazá,²⁾ az I. Mátyás és II. Ulászló uralkodása idejében elterjedt örökös főispánság tovább terjedése ellen már az 1498: 57. t.-cz. kelt, mely különösen a főpapok-birta örökös főispánságoknak, ha csak a jog azokra nincs a szent királyoktól nyert kiváltságra alapítva, megszüntetését sürgette, sőt jövőre egyházi férfiaknak főispánokká kinevezését egyáltalában tilalmazá, a főispánságok ezentúl csak világi, nemes származású egyéneknek lévén adományozandók.³⁾ Ily kiváltságot a püspök-főispánok egyike sem lévén képes felmutatni, az 1504: 3. törvényczikkely azokat főispánságaiktól megfosztani rendelte, és egyúttal kövendő elvül megállapítá, hogy főispánságok örökösen többé senkinek se adományoztassanak.⁴⁾ E czikkelyeknek azonban, mint láttuk, nem volt fogantjok, sőt az 1514: 56. törvény-

¹⁾ Lásd ezekre nézve egyáltalában: Magyarország czímerétára. Kiadják Altenberger és Rumbold; a szöveget írja Tagányi Károly.

²⁾ Supplementa ad Vest. Com. II. 68. l.

³⁾ »Majestas regia nemini ex ipsis D. Episcopis et Praelatis, aliisque viris Ecclesiasticis, honorem, vel officiolatum Comitatus, etiam pro tempore dare vel conferre valeat; Sed personae saeculari bene merita et ex nobili prosapia ortae« mond e törvényczikkely, és tovább így folytatja: »Ab illis vero, quibus perpetuo, aut alio quocunque jure, honor allicuius Comitatus hactenus collatus et datus fuisset, per ipsam Regiam Majestatem auferatur, et modo praemisso conferatur. Nisi per Sanctos Reges superinde aliquas collationes aut privilegia habuerint« stb.

⁴⁾ 1504: 3. t.-cz.: »Praeterea, a modo deinceps, honores Comitatum, nemini in perpetuum conferat. A Dominis vero Praelatis, qui in exhibitione litterarum a Sanctis Regibus super collatione Comitatum emanatarum, juxta contenta minoris Decreti jam defecerunt, honores ipsorum Comitatum auferat.« És az ily ispánok és alispánjaik eljárása érvénytelen legyen.

ezikkely, midőn Hevesmegye számára világi főispán kinevezését sürgeti, ezt az egri püspök örökös főispánságának elismerése mellett teszi.¹⁾

A Habsburg korszakban is a támadás legelsőbben az egyházi örökös főispánságok ellen intéztetett. A bécsi békekötés alkalmával követelték, hogy püspökök főispáni hivatalt ne viselhessenek²⁾ és a békekötés hatodik pontja és ennek kapcsán az 1608: k. e. 6. törvényczikk e kérdést még az akkori országgyűlésen elintézni rendelte,³⁾ mi azonban nem történt meg, sőt az 1609: 23. törvényczikk a püspök-főispánok ügyét a jövő országgyűlésre halasztja és őket idevágó kiváltságaik felmutatására hívja fel.⁴⁾ Ez azonban ekkor elmaradt és az egyházi örökös főispánságok kérdése csak egy századdal reá, III. Károly uralkodása idejében merült fel újból.

Már 1721-ben III. Károly Bodrogmegyét Báccsal egyesíteni azért vonakodott, mert ez által e megyének is főispánsága a kalocsai érsekségre szállott volna, tehát a világiak sérelmével holt kézre.⁵⁾ Négy évvel reá, midőn gr. Esterházy Imre primássá neveztetett, a kinevezési oklevélbe az esztergomi főispánságot már csak az örökös melléknév elhagyásával foglalták;⁶⁾ 1727. május 19-én pedig a magyar udvari kancellária oly értelemben tett a királyhoz megokolt fölterjesz-

¹⁾ 1514: 56. t.-cz. 2. §-a.: »Et quod honor Comitatus Hevessiensis, juxta contenta Decreti, personae saeculari conferatur: Quia Episcopus Agriensis, extra Regnum moratur; qui si ad residentiam venerit, vel autem Ecclesia ipsa Praelatum alium residentem habuerit, honor eiusmodi Comitatus iterum ad Ecclesiam redeat.«

²⁾ V. 6. Zsilinszky: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. Budapest, 1881. 284. és 293. l.

³⁾ 1608: k. e. 6. t.-cz. 1. §.: »Utrum autem Episcopi saeculares in Regno habere possint dignitates; id nunc Regia S. Majestas, durante adhuc hac Diaeta, cum Regnicolis concludet.«

⁴⁾ 1609. 23. t.-cz. »De Episcopis Comitibus juxta Viennensem conclusionem Rex et Regnicolae in futura diaeta concludant et ipsi Privilegia sua producant.«

⁵⁾ Originales Referadae. 1711, n° 4. Kancell. levélt. És ugyanott Orig. Refer. 1746. 100. sz. a.

⁶⁾ »Archiepiscopo Emerico e Comitibus Esterházy officium supremi Comitatus Comitatus Strigoniensis collatum extitisse epitheto perpetui in dimissis rescriptis exmisso,« mond a kancellária 1820. ápril 28-ki 8682. sz. a. fölterjesztésében.

tést, hogy azon érsekek és püspökök, kik javadalmaikhoz kapcsoltnan főispánságot viselnek, ennek élvezetében ugyan meghagyassanak, de jövőben az érsekséget vagy püspökséget adományozó oklevelekbe az örökös főispánság ne foglaltassék, hanem az ily főpapok a törvények értelmében köteleztessenek egy év lefolyása alatt idevágó kiváltságleveleiket a király előtt felmutatni, mit ha meg nem tehetnének, a királyi felségnek módjában lesz ezen főispánságokkal az uralkodóház és a korona körül érdemeket szerzett világi férfiakat megjutalmazni, kiket különben is az ilyen tisztt, melylyel nemcsak politikai, hanem jogszolgáltatási, sőt büntetőügyek kezelése is jár, inkább megillet.¹⁾ III. Károly július hó 17-én kelt elhatározásával a kancelláriának e véleményét helyeselte és adandó esetben ezekre a felséget figyelmeztetni rendelte.²⁾ Hatása ennek az volt, hogy ezután a főpapi főispánságokat egyszer-másszor nem mint örökösöket, hanem csak mint személyeseket adományozták az illető püspököknek,³⁾ a mi különösen a győri püspök örökös főispánságának elenyészését vonta maga után, mert az 1733-ban győri püspökké lett Adolf piarista, valamint utódja, gr. Zichy Ferencz is, a győri főispánságot nem püspökségök-höz, hanem csak személyökhöz kötötte nyerték.⁴⁾ A többi főpapi főispánságokra nézve azonban csakhamar visszatértek azoknak mint örökösöknek adományozásához, és habár ily alkalmakkor követelték is a főispánságra jogot adó oklevelek felmutatását, mégis sem III. Károly uralkodása további folyamában, sem Mária Terézia uralkodása első felében azok ala-

¹⁾ Lásd a kancelláriának 1777. évi 1136. sz. a. kelt fölterjesztését. Kancell. levéltár.

²⁾ »Ad secundum suo tempore habenda ratio et Cancellaria dato casu me advertat« szólott ez elhatározás. U. o. és v. 6. még az 1820. évi 8682. kancell. számot.

³⁾ Péld. 1733-ban Patachich kalocsai érsek így neveztetik ki bícsi főispánná (Láb. Reg. 37. 51. l.) vagy 1732. gr. Turn baranyai főispánná. U. o. 18. l.

⁴⁾ Lásd Adolf püspökre nézve a kancelláriának 1734. január 3-ról kelt referációját; Zichyre nézve lásd az 1744-ki 26. a. fölterjesztést, és Concept. Exped. 15. és 25. számokat (ex Aprill), melyek szerint a győri főispánság, mely Adolf püspök halálával »ad collationem nostram regiam devolutum« gróf Zichy püspöknek csak »temporaneo jure« adományoztatik.

pos bírálatába nem bocsátkoztak, sőt 1745-ben az akkor egri püspökké kinevezett Barkóczy Ferencznek azon puszta szóbeli erősítése, hogy a Heves- és Külsőszolnokmegyék főispánságáról szóló kiváltságlevél az egri káptalan levéltárában megvan, elegendő volt arra, hogy részére az örökös főispánsági oklevelet kiállítsák.¹⁾ A többi főpapi örökös főispánságok ilykép még épségben hagyattak; esupán a pécsi püspökségre nézve tettek 1748-ban kísérletet az ahhoz esatolt két főispánság legalább egyikének elvonására, de miután a kancellária ide tartozó fölterjesztésében kijelenté, hogy erre elegendő alapot találni nem tud, az is meghiúsult.²⁾

1773-ban azonban, midőn Mária Terézia az akkor megüresedett veszprémi püspökséget húzamosb ideig betöltetlenül hagyni határozta és ez okból Veszprémmegyének gróf Erdődy Lajos személyében főispáni helytartót rendelt,³⁾ egyúttal gr. Esterházy Ferencz kancellárnak meghagyá, hogy a püspökségekbe kebelezett főispánságok jogalapja iránt még III. Károly által elrendelt vizsgálatot siettesse, és a mint ezzel egyik vagy másik ily püspökségre vonatkozólag elkészül, azonnal jelentést tegyen.⁴⁾ A kancellária erre, kiemelésével annak, hogy ez ügy még nem érett meg annyira, hogy ez iránt érdemleges véleményt lehetne adni, és hogy méltányosabbnak látszik a mostani, főispánságaikat már régebben bíró, levéltáraikat már ismerő és a költségeket is könnyebben viselni képes püspököket ebbeli jogaik igazolására felszólítani, mint a Károly-féle rendelet értelmében a méltóságukba lépő püspököket erre egy év lefolyása alatt szorítani; 1773. augusztus 6-án azon véleményt terjeszté fel a királynéhoz, hogy a helytartótanács

¹⁾ 1745. 14-ik sz. a. kancelláriai fölterjesztés.

²⁾ 1748. 170. sz. a.

³⁾ Kancelláriai fölterjesztés 1773. 2021. sz. a.

⁴⁾ »Übrigens wird der Graf, wie es bereits unter der Regierung weiland meines Vaters, des Kaisers Carls Majestät anbefohlen worden, die Untersuchungen, aus welchen Gründen und Rechten den Bistümern die Würde der Obergespanne bishero einverleibet gewesen, vornehmen und möglichst beschleunigen, auch nach mass, als die Untersuchung mit ein oder andern Bisthum vollendet sein wird, hierüber seinen Vortrag mir vorlegen« írja Mária Terézia. Lásd kancelláriai fölterjesztés 1773. évi 4416. sz. a.

útján hivassanak fel az összes érdekelt érsekek és püspökök, hogy utódjaik érdekében az általok birt főispánságra vonatkozó privilegiumaikat mielőbb mutassák fel. A királyné ezt helyeselvén, erre egy évi határidőt szabott és a kancelláriát utasítá, hogy annak idején mindenik püspökségről külön, a felmutatott kiváltságlevél hiteles mását is mellékelve, jelentést tegyen.¹⁾ Ennek értelmében az érsek- és püspök-főispánok ez évi augusztus hó 23-án felhivattak, hogy az 1498: 57. és az 1609: 23. törvénycikkelyek rendelkezéséhez képest főispánsági okleveleiket a helytartótanácsához egy év lefolyása alatt fölterjeszszék.²⁾

Az érdekelt főpapok, vagy a püspöki szék üresedése esetében az erre felhívott káptalanok, a kivánt fölterjesztést jobbára már 1774-ben, részben azonban csak 1775-ben³⁾ a helytartótanácsnak megküldötték, mely azokat, mihelyt beérkeztek, igen felületes vélemény kíséretében, jobbára csak annak kijelentésével, hogy az 1498: 57. t.-cikknek, mely a főispánsági jog megalapítására a szent királyoktól származó kiváltságot követel, elég téve nincs, a kancelláriához fölterjeszté, és csupán az iránt, vajjon a veszprémi püspök, ki a főispánságot eredetileg a csepeli tized átengedése fejében nyerte, élvezi-e még a főispánság mellett e tizedet is, indítványozott vizsgálatot.⁴⁾ Mária Terézia már 1774. elején a kancelláriának ez ügyben tett első,⁵⁾ az esztergomi és a veszprémi káptalanok jelentésére vonatkozó fölterjesztése alkalmával kijelentvén, hogy véglegesen el van határozva, hogy érsekeknek és püspököknek főispánságokat többé nem adományoz; azon főispánságokra tehát, melyeket püspökök bírnak, ezek halálával világiakat fog kinevezni, ennek értelmében az esztergomi érseket és a veszprémi püspököt sem fogja többé e méltósággal felruházni, és csupán azok, kik a főispánság birtokába netalán ellenszolgáltatás mellett jutottak, tarthatnak kárpótlásra

¹⁾ Lásd az 1773. é. 4416. sz. a. kancelláriai fölterjesztést.

²⁾ U. ott.

³⁾ Tudniillik a kalocsai érsek és a nagyváradai püspök.

⁴⁾ Kancelláriai levéltár 1774. é. 2160. és 2669. sz.; továbbá 1775. é. 2954. és 1418. sz. a.

⁵⁾ 1774. ápril 18-ról.

számot: ¹⁾ a később beérkezett jelentések tárgyalása feleslegessé vált.

A királynő a főispánsággal összekötött főpapi székek megüresedése, illetőleg új betöltése alkalmával e határozatot foganatosította is. Egyedüli kivételt gr. Batthyányi József nézve tett, kinél, midőn őt 1776-ban primássá nevezé, kiváló érdemeire való tekintettel és különös királyi kegyelemből, az esztergomi főispánságot meghagyá, de azon kikötéssel, hogy azonnal nevezzen ki főispáni helytartót, ki a megyét helyette kormányozza.²⁾ Ellenben 1776-ban a kalocsai érsekségtől, 1777-ben a nyitrai, pécsi és veszprémi püspökségektől, 1778-ban pedig a nagyváradiól a hozzájuk kötött főispánságokat különválasztá és ezeket világiakra ruházá;³⁾ azonban a veszprémi püspökségnek a főispánság fejében átengedett csepeli tizedért kárpótlást helyezett kilátásba, melynek módzataira nézve a helytartótanácsot javaslattételre szólította fel.⁴⁾ Az egri püspökség, melyet ekkor gr. Esterházy Károly viselt, a királynő uralkodása további folyamában üresedésbe nem jövé, a vele összekötött főispánság kérdése napirendre nem került. Mária Terézia halála után pedig a főpapi örökös főispánságok külön tárgyalás anyagát többé nem képezték, hanem már csak a világi örökös főispánságokkal közös szempontokból kerültek vitatás alá.

Az áramlat a világi örökös főispánságok ellen szintén már a XVIII. század elején, de különösen Mária Terézia

¹⁾ »Firmum, decretumque est, Supremorum Comitum honores Archi- ac Episcopis in posterum non conferre, decedentibus itaque, qui in praesentiarum his officiis praesunt, Episcopis alia subjecta ex saeculari statu Supremo Comites nominabo, neque Strigoniensis et Vesprimiensis Archi- ac Episcopi porro dignitatibus hinc investiantur. Si qui nefors titulo oneroso in praefatorum munerum possessionem venissent, congruam quae competere possent, indemnisationem petere alioquin non intermittant. Maria Theresia» szólott a királyi határozat. Kanczell. levélt. 1774. é. 2160. sz.

²⁾ »Aus personal Gnade vor diesem Primas, doch also, dass also gleich einen Administrator stellen werde, der künftigt allein den Komitat vorsteht« engedélyezé Mária Terézia a főispáni kinevezést, a melyről szóló okmány is különös érdemeket említ. Kanczell. levélt. 1776. é. 226. sz. és Lib. Reg. 50. 310. l.

³⁾ Ezekről részletesebben a mellékletben.

⁴⁾ Kanczell. levélt. 1777. é. 1136. sz. a.

uralkodása idejében észlelhető. Nemcsak hogy a hajlandóság örökös főispánságokat létesíteni ekkor már csökken, különösen annak tekintetbe-vételével, hogy a főispánság örökössé tétele megfosztja a koronát az érdemek jutalmazása egyik alkalmas eszköztől, hanem azok kevesbitésére irányzott törekvésekkel is már találkozhatni. Kezdek ugyanis egyik-másik örökös főispánság jogalapját bolygatni, vagy szervezeti változásokat örökös főispánságok megszüntetésére felhasználni. Ez utóbbi a délmagyarországi főispánságokra nézve történt, midőn a később u. n. Szlavonmegyék végleges szervezésekor, azon örv alatt, hogy ezek már nem azon megyék, melyekre vonatkozólag az örökös főispánság adományozva volt, az ezt birt családok e joguktól elestek, mint Szerém-, Valkó- és Pozsegamegyékre nézve.¹⁾ Az előbbi pedig abban nyilvánult, hogy iparkodtak az idevágó adományleveleket akkép magyarázni, hogy a korona az örökös főispánságot birt család tagjai közül, adott esetben, a legalkalmasabbat kiválasztthassa;²⁾ a kanczellária és fiskus szorosán örködni kezdtek, nehogy a korona joga az által, hogy az örökös főispánság az illető családnak más, mint a szerzőtől leszármazó ágaira is átszállittatik, csorbítottassék, minek a Perényiek abauji örökös főispánsága már 1702-ben áldozatul esett, daczára annak, hogy az erre hivatott nádori ág kihalása után a család másik ága százhuszonhét éven át annak békés birtokában volt.³⁾ És ugyanezen áramlatnak tulajdonítandó az albáni állás különválasztása is a zágrábi és körösi főispánságoktól, mit már az 1715: 123. t.-cz. követelt,⁴⁾ de mi véglegesen ⁵⁾ csak 1756-ban foganatosított.⁶⁾

¹⁾ Orig. Referadae 1751. 49. sz. a.; és 1747. 73. sz. a.

²⁾ Lásd péld. a Révayakra nézve Orig. Refer. 1712. 6.; a Csákyakra nézve u. o. 1757. 74. sz. a.

³⁾ Erről bővebben a mellékletben Abaujmege tárgyalásánál.

⁴⁾ Ez különösen azért is sürgettetett, mivel az albán kinevezése a bánt, a főispánoké pedig a királyt illeti meg.

⁵⁾ III. Károly ugyan 1729-ben e két főispánságot külön-külön adományozta, még pedig csupán a zágrábit az akkori albánnak, Malenich Miklósnak (Orig. Referadae 55. sz.), de már 1733-ban (Orig. Refer. 15. sz.) és 1739-ben (Orig. Refer. 48.) a két főispánság és az albáni állás ismét egy egyénre ruháztattak.

⁶⁾ »Die zwei Obergespanschaften will künftigt separirt haben vom

De nemcsak gyakorlatilag, hanem elméletileg is kezdték az örökös főispánság intézményét megtámadni. Gróf Pálffy Miklós főkancellár azon emlékirataiban, melyeket Magyarország kormányzásáról Mária Teréziának átnyújtott, fejtegetve a főispáni állásnak a koronára és a kormányzatra nézve fontosságát, ő, ki maga is örökös főispánságot viselt, kijelenté, hogy kár volt, hogy régen oly könnyen tették a főispánságot egyes családok javára örökössé, noha, hozzáveti, az ezzel megadómanyzott családok hűségök és buzgalmuk által a korona nagy hasznára vannak.¹⁾ II. József pedig a kancelláriához intézett egyik leiratában az örökös főispánság intézményét absurd-nak mondá²⁾ és ismeretes, hogy intézkedéseinek nemcsak az örökös főispánság, hanem a főispánság egyáltalában egy időre áldozatul esett.

II. József halálával, a mint a többi főispánságok, úgy az örökösök is újból föléledtek, de a rajzolt áramlat hatása alatt már azon vegyes bizottság, melyet az 1790-ki országgyűlés mindjárt működése elején, még Budán, az előzetesen alkotandó cikkek indítványba hozatala végett kiküldött, a javasolt 21-ik cikkelyben igazságosnak és hasznosnak jelenté ki, hogy jövőben az örökös főispáni méltóságok ne az elsőszülöttségi rend szerint, hanem az arra leginkább hivatott családtagok kinevezése útján töltsenek be.³⁾ És azon újabb felirati javaslatban is, melyet ugyanazon bizottság, de már Pozsonyban, terjesztett az országgyűlés elé, és mely a korábban indítványozott huszonegy cikkelyt tízre leszállította, az örökös főispánságra vonatkozó cikkely megmaradt, de eltérő for-

Viceban, einer jeder solle ein anderes subjectum vorstehen* és az albánnak kárpótlást helyez kilátásba (1755. 293. sz. n. Orig. Ref.); és 1756-ban ismét írja: »Miror, quod Cancellaria praesumat mihi proponere se novo, ut maneat unitum officium Vicebaní cum Supremo Comitatu pro futuro* (Orig. Ref. 85.), mi ellen a kancellária védekezett (Orig. Ref. 89.) és ki is neveztek első külön főispánokul Zágráb és Kőrös részére Jurisics János és gr. Draskovics József. (Orig. Ref. 1756. 247. sz.)

¹⁾ V. ö. Marczali H.: gr. Pálffy Miklós főkancellár emlékiratai. Budapest, 1884. Akad. értekezés.

²⁾ Marczali H.: Magyarország története II. József korában, II. kötet 456. l.

³⁾ 1790/1. diaetabeli akták. 222. l.

mulázással. A tizedik cikkelyben ugyanis, hivatkozással az aranybulla 16-ik és II. Ulászló V. végzeményének 3-ik cikkelyére, indítványozá, hogy főispánságok örökösen többé ne osztogattassanak és az érvényben levők is jelenlegi birtokosaik halálával megsziünjenek, azonban csak méltányos és igazságosnak jelenté ki, hogy az esetben, ha valamely család e kiváltságot akár ellenszolgáltatás, akár pedig különös érdemek fejében szerezte, ezért kárpótlást nyerjen, vagy érdemei más módon jutalmaztassanak.¹⁾

Az országgyűlés e javaslatot a 41-ik ülésben tárgyalta. Mindenekelőtt az országbíró indítványozá, hogy az országgyűlés, ha a javasolt cikkelyt helyesli, tanácskozzék az adandó kárpótlás módozatai felett. Az örökös főispánságot viselő főurak ellenben, különösen Pálffy János és Illésházy János grófok, hivatkozással családjaik érdemeire, figyelmeztettek az ily adományfosztás veszélyes következményeire és kérték az indítványozott cikkely elejtését. Mások ellenben csak azoknál, kik örökös főispánságukat az aranybulla előtti időből származtathatják, vélték azt meghagyandónak; míg több oldalról az örökös főispáni intézmény teljes eltörlését sürgették, mert ez, midőn örökös fenhatóságot létesít, a szabadsággal ellenkezik, valamint az alaptörvényekkel is, melyeket sértő privilegiumok megszüntetésének több példájával találkozhatni a törvénytárban, miért is ily intézkedés veszélyes következményeitől tartani nem kell. Végmegállapodás ekkor nem jött létre, hanem a primás ajánlatára ez ügyet azon országos bizottsághoz utasították, melyet az országgyűlés az ország közjogi szervezetére vonatkozó (in publico-politicis) javaslatok elkészítésére kiküldendő volt, és a javasolt cikkely a feliratról kiejtetett.²⁾

Az 1791: 67. t.-cz. az ép említett bizottságot megalakította, mely 1791. augusztus 10-én a főherceg nádor elnöklété alatt Budán tartott első ülésében az örökös főispánság iránt javaslatételre b. Prónay László esanádi főispánt kérte fel,³⁾ kinek a második ülésben utasításul adták, hogy a kér-

¹⁾ 1790/1. diaetabeli akták. 331. l.

²⁾ Diarium 243. és 244. l.

³⁾ Opus Exc. Deputationis Regnicolaris in Publico-Politicis, quod

dést a következő négy szempontból vitassa meg: vajjon az örökös főispánsági intézmény hasznos-e alkotmányi és kormányzati tekintetben; összekapcsolandó-e továbbra is a nádori és primási méltóságokkal; meghagyandó-e a püspököknél, kik a szent királyoktól adományt fel nem mutathatnak, és végtére annak élvezetében meghagyassanak-e azon családok, melyek ebbeli örökösödési jogukat későbbi királyoknak köszönik, és ha nem, milyen kárpótlás adassék különösen azoknak, kik e jogot ellenszolgáltatás fejében nyerték. Egyúttal a nádor és primás kivételével mind azokhoz, kik akkor még örökös főispánság birtokában voltak, vagy olyant még nemrég viseltek, családokhoz, valamint főpapokhoz, felhívás indult, hogy ebbeli jogukat igazoló okmányaikat a bizottság elé terjesszék.¹⁾ Gr. Illésházy János és báró Révay Simon azonban e felhívásnak nem tettek eleget, a bizottságot a kiváltságlevelek megvizsgálására illetéktelennek mondván.²⁾

A beérkezett jelentés alapján, melyek egynémelyike, mint a br. Perényi Imre címzetes püspök által beküldött, kimerítő emlékiratot képezett,³⁾ br. Prónay László jelentését elkészíté. Ebben mindenekelőtt az örökös főispánságnak, melyet I. Mátyás korából származtat, alkotmányi és kormányzati értékére nézve nyilatkozik. Alkotmányi szempontból azt, mint örökös politikai hatalmat a monarchiai államszervezettel, mely ilyet az országban egyedül az uralkodónak tulajdonít, összhangzásban nem álló intézménynek jelenté ki, mely a hazai alkotmány-törvényekkel, mint az aranybullával és az 1504: 3-ik törvényczikkelylyel is ellenkezik, melyeken későbbi törvények nemcsak hogy nem változtattak, hanem azokat inkább folyton fentartották, mint azt az 1608: 6. és az 1609: 23. törvényczikkek, valamint a rendeknek az örökös főispánság ellen számos alkalomkor majd nyíltan, majd csak hallgatag nyilvánított rosszalása tanusítják, és a melyeken kiváltságok

objecta per Articulum 67. Anni 1791. regnicolariter sibi delata elaboratum. Posonii 1826. 4. l.

¹⁾ U. o. 94. l.

²⁾ U. o. IV. rész. 19. és 20. l.

³⁾ Mind ezek a bizottság irományai között a kancelláriai levéltárban.

utján változtatni nem szabad. Kormányzati szempontból pedig az örökös főispánságot azért rosszalá, mert akadályozza a királyt az igaz érdemek jutalmazásában; a főispánságba, ezen nagyfontosságú kormányhivatalba, nem ritkán érdemtelenekeket és alkalmatlanokat juttat; a rendek közötti egyenlőségre káros hatású és egyfelől könnyen engedetlenséghez, másfelől pedig a köznemesség és a néppel szamben főúri zsarnokoskodáshoz vezethet. Ez okoknál fogva az örökös főispánság eltörlését javasolva, kivételt csupán a nádor és a primásra nézve vél tehetni; nemcsak azért, mert a törvények (1222: 30. és 1498: 70. t.-cz.) a nádornak egyenesen megengedik, hogy egyidejűleg két méltóságot viselhet, sőt a főispánságot hozzá világos törvény köti, hanem mert e méltóságok viselői kineveztetvén, a főispánság viteléhez megkivántató kellékekkel szükségkép bírnak, arra nem kárt, hanem csak fényt hozhatnak és miután egyéb elfoglaltságuknál fogva többnyire nem személyesen, hanem helytartók útján kezelik a megyét, sem érdemes honfiak alkalmazásának, sem a megye czélszerű vezetésének útjában nem állanak; csakhogy ezen főispáni helytartókat a főispánokhoz hasonlóan a főrendiházba meghívni kellene.

Ellenben a többi főpapokra nézve ragaszkodást javasol azon törvényekhez, melyek őket a főispánságtól megfosztani rendelik, ha csak erre nézve a szent királyoktól kiváltságot nem bírnak, a »sancti reges« alatt pedig csak I. Istvánt és I. Lászlót vélvén érthetni, nem pedig mint a püspökök fölterjesztéseikben értelmezték, a »divi reges« kitéttel egyértelműen a néhai királyokra egyáltalában vonatkoztatni. Javasolja ezt pedig nem csupán azon okokból, melyek az örökös főispánság ellen egyáltalában szólnak, hanem mert a püspöki hivatás a főispánitól lényegesen eltérő, és mert a püspökök, kik amúgy is a főrendiházban szerepelnek, oly kitünő és jövedelmes méltóságot viselnek, hogy ezt világi méltóságok oda-csatolásával emelni felesleges. De javasolja még azon szempontból is, hogy az ily főpapok, mint főispánok, nem katolikus honlakosok felett is lévén hivatva hatóságot gyakorolni, ez könnyen vallási surlódásokhoz is vezethetne. Ez alól kivétel az egri püspökre nézve sem volna teendő, noha főispánságáról a II. Ulászló-féle tiltó törvények után kelt czikkely szól, mert ez

nem szünteti meg az annak (t. i. főispánságnak) megtartására vonatkozólag a korábbi törvények által általánosan szabott feltétel ¹⁾ hatását, a mely ugyanis, mint azt az 1608. és 1609-ki törvények tanúsítják, a püspök-főispánokra nézve még folyton érvényben van. Egyedül a veszprémi püspökre nézve lehetne, ha a főispánság tőle elvétetnék, kárpótlásról szó, a csepéli tized átengedése miatt, noha a veszprémi uradalommal, melynek Róbert Károly óta birtokában van, eléggé kárpótoltnak látszik; valamint a nyitrai püspökség azon kára is, melynek fejében a nyitrai főispánságot kapta, már sokszorosan ki van pótolva.

Végtére, a mi az örökös főispánsággal felruházott családokat illeti, ezek joga törvényen nem alapszik; az 1599: 48. t.-cz. is Pálffy Miklós és fiörökösei számára nem örökös főispánságot, hanem grófságot kérvén. És az 1687: 10. t.-czikk is, midőn a főrendi tábla ülésrendjét szabályozza és ebben, merően a tényleges állapotra való tekintettel, az örökös főispánoknak külön helyet jelöl ki, nem szentesítette ezzel az örökös főispáni intézményt és nem vetkeztette ki erejükből azon törvényeket, melyek örökös főispánsági kiváltságok osztogatását tilalmazzák; noha tagadhatatlan, hogy a hosszas ellenkező gyakorlat e törvények tekintélyét csökkentette, valamint az is, hogy e családok e jogot többnyire a haza és a király körül szerzett kiváló érdemek fejében és nehéz viszonyok között szerezték meg. Habár tehát e családok egyike sem hivatkozik ellenszolgáltatásra, mégis méltányosnak látszik, hogy nekik némi kárpótlás adassék, mi állhatna azok nagyobb tekintetbe vételében a kamarai jószágok osztogatásánál, vagy az illető megyére vonatkozó grófi czimnek, a pozsonyi vagy temesi grófság mintájára, osztogatásában, vagy oly törvényezikkely alkotásában, mely érdemeiket és hazafiságukat, melyet e jogukról való önkényes lemondásukkal tanúsítottak, megörökítené.

Ha azonban mind ezen érvek daczára az örökletes főispánság fentartatnék, mely esetben a Perényieké is felélesztendő volna, arról mindenesetre intézkedni kellene, hogy az ily örökös főispánok a kinevezetteknel több jogot a megye kormányzásában ne igényeljenek és a király jogosítva legyen

¹⁾ Tudniillik, hogy a szent királyoktól mutassanak fel kiváltságlevelet.

a főispáni székbe a családnak erre legalkalmasabb tagját emelni.¹⁾

Az országos bizottság br. Prónay László e javaslatát hatodik és kilencedik ülésében tárgyalván, azt indító okaival együtt elfogadta, és csupán annak utolsó részét ejtette el, a midőn az örökös főispánságok feltétlen és minden kárpótlás nélküli eltörlésében állapodott meg, a nádorinak és primásinak azonban kivételével, az utóbbira nézve azon okból, hogy a primási méltóság az 1536: 15. t.-czikk értelmében is nem merően egyházi méltóság, hanem, lévén a primás fő- és titkos kancellár s az ország egyik nagy és rendes birája is, egyszerűs mind a nádorhoz hasonló világi méltóság, melylyel ez oknál fogva a főispánságot összekötni lehet. Ily módosítással a javaslatot magáévá téve, a bizottság az örökös és örökletes főispánságokra vonatkozólag a következő törvényezikkely alkotását indítványozá:

»Az örökletes és örökös főispáni méltóság az ország törvényei, jelesen II. András végzeményének 16. cikkelye és az 1504: 3. t.-cz. értelmében, sem a hazai alkotmányszabta kormányzattal, sem a fejedelem és a karok és rendek közérdekével összhangzásban nem állván, ő felsége jóváhagyásával határozatlik: hogy a főispáni méltóságnak a nádor és a primásnál meghagyásával, a főispánság örökös és örökletes volta mind az egyháziak, mind a világiakra vonatkozólag megszüntetessék és ő felsége jövőben a főispánokat egyedül az érdemekre és a közérdekre való tekintettel nevezze ki.²⁾

Az országos bizottság ezen határozata ellen Zábráczy József, vegliai püspök külön véleményt nyújtott be, melyben okait a főpapi főispánságok fentartása mellett kifejté és különösen az egrí püspök jogát Hevesmegye örökös főispánságára, az 1514: 56. törvényezikkelyre és IV. Béla privilegiumára ³⁾

¹⁾ Br. Prónay javaslata az országos küldöttség fentebb idézett kiadványában »Cogitata Exc. ac. Ill. D. L. B. Ladislai Prónay de haereditariis et perpetuis Supremis Comitibus, juxta quatuor questiones per Exc. Deputationem Publico-Politicam in II. Sessione die 17. Augusti 1791. celebrata defixas, breviter concinnata« czimvel a IV. sz. a. foglaltatik.

²⁾ Lásd a bizottság munkálatát 39—42. l.

³⁾ V. ö. Endlicher: Monumenta Arpadiana 529. l.

támaszkodva, védelmező, mely különvéleménynek utóbbi, az egri püspökre vonatkozó részéhez Batthyány primás is csatlakozott.¹⁾

E kérdés elintézése után az országos bizottságnak még egy ízben nyílt alkalmá, hogy az örökös főispánokkal foglalkozzék; tudniillik midőn az országgyűlés jövő szervezetére vonatkozó javaslatát megállapítá. Ebben az örökös főispánságra annyiban volt tekintettel, hogy az azt egykor birt családok azon tagjait, kik, ha ez intézmény még fennállana, a főispánság tényleges viselésére hivatva volnának, a vagyoni helyzetre való minden tekintet nélkül, a főrendi táblára meghívni ajánlotta.²⁾

Érdemes tárgyalás alá az 1791-ben kiküldött országos bizottságnak az örökös főispánságokról szóló javaslata csak 1802-ben került, midőn a m. kir. udvari kancellária ez ügyben tüzetes fölterjesztést tett. A kancellária véleménye a bizottságitól lényegesen eltért. Az arany-bulla 16-ik cikkelyének azon értelmet tulajdonítva, hogy az csak a főispánságnak valamely magánbirtokhoz örökös csatolását tilalmazza, mintha például Muraköz birtokához köttetnék Zalamegye főispánsága, az örökös főispáni tisztnak egyes családokra ruházását az 1504: 3. törvénycikkelyt megelőzőt időre nézve törvényesnek tartja, minthogy e törvény csupán újabb örökös főispánságok létesítését tilalmazza, a nélkül, hogy mint ezt a püspökök tekintetében teszi, a fennálló megszüntetését is elrendelné. Világi örökös főispánságok későbbi adománya törvényellenes volt ugyan, de miután az ország rendei ez ellen sérelem alakjában fel nem szólaltak, sőt az 1687: 10. t.-cz. minden fentartás nélkül az örökös főispánoknak a felső táblán kitünő helyet jelölt ki, a törvényhozás mintegy hallgatag azokat elismerte, bizonyára azért, mert tekintettel azon nagy szolgálatokra, melyek fejében az örökös főispánságok szereztettek, ezeket eléggé igazoltaknak vélte. Miután pedig az országgyűlés oly hosszú időn át elnézte, hogy egyes családok e diszszel éltek és sem az 1504: 3., sem valamely későbbi törvénycikk nem követeli kifejezetten, hogy attól megfosztassanak, a kancellária

¹⁾ Lásd a javaslat (Cogitata etc.) 22—26. l.

²⁾ V. ö. a bizottság munkálatát 62. l.

véleménye, hogy attól jövőben sem fosztandók meg, mert ez nemcsak az érdekelt családokat sértené, hanem ő felsége nagynevű elődjeinek szándékával is ellenkeznek. De hogy az örökös főispánság fentartásával Ő felsége szolgálata érdekeiről is eléggé gondoskodva legyen, a kancellária javasolja, hogy törvény állapítsa meg, hogy a mennyiben a család azon tagja, ki akár kiváltságlevél, akár pedig hosszas gyakorlat alapján az örökös főispánság átvételére hivatva volna, erre alkalmatlannak ítéltetnék, ő felségének jogában álljon más alkalmas családtagot kinevezni, ki az országgyűlésen az örökös főispánok között helyet foglaljon; ha pedig az csak kiskorú volna, helyette főispáni helytartót rendelni; míg az esetre, ha a főispáni családban e tisztre senki sem volna alkalmas, meghagyva a család legidősb tagjánál az örökös főispáni címet és az országgyűléshez való részvétel jogát, a megye igazgatását főispáni helytartó minőségében bárkire ruházhatni. Ennek elfogadásával, mond a kancellária, nemcsak a kárpótlás kérdése esnék el, hanem elenyésznének azon aggályok is, melyeket az országos bizottság a közügyek helyes kezelése szempontjából az örökös főispánsággal szemben táplál, mely intézmény, a kancellária véleménye szerint, a rendek egyenlő szabadságát nem sérti, lévén az egyszerűen csak egyes családok kitünő érdemeinek maradandó emléke. A főpapi főispánságok tekintetében azonban a kancellária, az országos bizottság véleményével egyetértve, megmaradást javasol a Mária Terézia uralkodása idejében elfoglalt állásponton; az egri püspökségnél azonban, melynek jogát a hevesi főispánságra az 1514: 56. t.-cz. által eléggé megállapítottnak találja, az örökös főispánságot továbbra is meghagyandónak véli. A mi végtére a nádor és a primás örökös főispánságát illeti, erre nézve a kancelláriának véleménye a bizottságéval megegyez.

A kancellária e felterjesztése a következő királyi határozattal nyert elintézt: »Ha a karok és rendek az örökös főispánokra vonatkozólag az országgyűlésen kérdést emelnének, ezt a magyar alkotmány és törvények sajátos szellemében fogom eldönteni. Az egri püspökségnek Hevesmegyére vonatkozó örökös főispánsági joga erősségére az 1514: 56. t.-cz. szövege világos. Mindenkép jogos és illő, hogy a nádor

és a primás az örökös főispáni tisztet jövőre is mindenha viseljék, főispáni helytartót azonban csak előzetesen kinyert különös királyi engedély alapján és királyi megerősítéssel rendelhessenek.¹⁾

Az örökös főispánság ügye tehát függőben hagyatott és újabb tárgyalás alá csak azon nagyobb országos bizottság előtt került, melyet az 1827: 8. t.-cikk az 1791-ben kiküldött országos bizottság szervezeti munkálatainak bővebb megvitatására kiküldött. E bizottság véleménye az 1791-ki bizottságétól lényegesen eltért. Ugyanazon okoknál fogva tudniillik, melyeket az udvari kancellária 1802-ki előterjesztésében kifejtett, az örökös főispánságot, melylyel akkor már úgy is csak kevés család dísekedhetett, fentartandónak véleményezte és csupán újabb örökös főispánságok keletkezésének kívánt egy e végre alkotandó törvénycikkelylyel gátot vetni. A törvények világos, különösen II. Ulászló V. végzeményének 3-ik cikkelyében kifejezett rendelkezéséhez képest — így szól a javasolt törvénycikkely — ő Felső kegyelmes beleegyezésével elhatároztatik, hogy a főispánság többé sem egyháziaknak, sem világiaknak örökösen és örökletesen ne adományoztassék, a főispánok pedig egyedül az érdemek és a közjó tekintetbe vételével neveztesse ki; az örökös és örökletes főispáni tiszt azonban azon méltóságok és családoknál, melyek e jog tényleges birtoka és gyakorlatában vannak, továbbra is meghagyatván.²⁾

E javaslatra királyi határozat nem kelt, és az örökös főispánság kérdése 1848-ig nem is merült fel többé. Az 1848-ki törvényhozás is azt csak annyiban érintette, hogy a nádori főispáni helytartót a többi főispánokra nézve törvényesített kinevezési viszonyba hozta és őt a főrendiház tagjává tette.³⁾ Csak 1870-ben a köztörvényhatóságok rendezéséről készült törvényjavaslat foglalkozott újból az örökös főispánság intéz-

¹⁾ Kancell. levélt. 1802. 3628. sz. a. A kancellária véleménye Almásy Ignác tollából folyt.

²⁾ Lásd *Opinio Excels. Regnicolaris Deputationis . . . Circa Objecta ad deputationem publico-politicam relata*. Budae, 1830. IV. sz. a. A bizottság irományai között.

³⁾ Lásd a 28-ik törvénycikkelyt.

ményével, midőn azt javasolá, hogy jövőben a király a főispánokat, tekintet nélkül az örökös főispánokra, nevezze ki és mozdítsa el. A törvényjavaslat e pontja, a nélkül, hogy jelentékenyebb vitát keltett volna,¹⁾ az 1870: 42. t.-cikk 52. §-ba átmenvén, ezzel az örökös főispánság pusztá méltósággá lett, mely birtokosának még címet ad, de a főispáni tiszt tényleges viselésére jogalapot többé nem képez. Ennek alapján az örökös főispánokat merően kinevezettek váltották fel, még pedig nemcsak az anyaországban, hanem a társországok közigazgatását rendezett 1874. horvát-szlavon-dalmátországi törvények értelmében a társországokban is.

Az örökös főispánság ezzel megszűnt a magyar politikai életben jogokat adó intézmény lenni és pusztá címmé vált. Az egyedüli, ki ez alapon, ha nem is főispáni jogokat, de mégis jogot élvez, a Pálffy családnak a pozsonyi örökös főispánságra hivatott tagja, ki e méltóságánál fogva a főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885: 7. t.-cikk 4. §-a értelmében továbbra is a főrendiháznak tagja maradt, a pozsonyi grófnak szokásba vett címével, és a ki e jogának élvezetében királyi kinevezés útján lép.

IV.

Az örökös főispánságokról egyenként.

Abauj.

Az abauji örökös főispánság még a vegyes házakbeli királyok korából való. *Perényi Imre*, a nádor, viselte azt első, de miután az azt megalapító oklevél reánk nem jutott el, sem keletkezése időpontját, sem a feltételeket, melyekhez kötve volt, nem ismerjük. Kétségen kívüli azonban, hogy mind ő,²⁾ mind pedig Péter, a koronaőr és utóbb erdélyi vajda, és ettől származott unokája, Gábor, 1563-tól fogva országbiró, örökös abauji főispánok voltak.³⁾

¹⁾ V. ö. az 1870-ki országgyűlési naplókat és irományokat.

²⁾ By minőségben őt először 1504-ben találom. Szirmay: *Notit. topogr. politica Comit. Zemplin*. 186. l.

³⁾ Perényi Péterre nézve lásd Ország. levélt. Neoreg. Acta Fasc. 19. n° 31.; Perényi Gábor sírját Szirmaynál i. h. 204. és 205. l.

Perényi Gábor a nádori ágat 1567. június 7-én sírba vivén, a Perényi család már csak az 1374-ben testvére, Imre, által megölt Simontól leszármazó, a nádorinál idősb ágban virágozott tovább.¹⁾ Perényi Simon ága aligha volt az abauji örökös főispánságot Imre nádornak adományozott oklevélbe befoglalva, mert különben nem lett volna szükséges, mint azt később követelték, az Imre nádortól való leszármazást kimutatni. Kétségtelen azonban, hogy azon időtől fogva, hogy 1570. január 2-án Perényi Ferencznek, a tárnokmesternek, Bebek Katától nemzett fiát, Györgyöt, Miksa király abauji főispánná kinevezte,²⁾ egész 1697-ig, tehát 127 éven át, ennek utódai voltak abauji főispánok, kiket a megye, jegyzőkönyvének tanúsága szerint, már a XVII. század elején örökös főispánokul tekintett, ilyenekül fogadott, és a főispánság a Perényi családot, mely Abaujmegye területén az ujjvári erősséget bírta, a régi királyok adománya alapján az elsőszülöttségi rend szerint megilletőnek vétetett.

Perényi Györgyöt ugyanis 1597-ben követte fia, (II.) György, ezt 1638-ban fia, (III.) György, kinek 1665-ben bekövetkezett halálával rövid ideig (1665. október 9-től december 10-ig) testvére Imre, majd pedig 1666. február 22-től fogva testvére Gábor, következtek, kiket a főispánság élvezetében még 1676-ban Perényi István (Gábor testvérének, Zsigmondnak, fia) és 1694-ben Perényi Pál, Imrének fia, követték.³⁾ És az abauji főispánságnak örökletesnek tekintése abban is nyilvánult, hogy a Perényi család említett tagjai a XVII. század második feléig formászerű kinevezés nélkül, csupán a megyével való tárgyalás alapján léptek annak birtokába, és midőn I. Lipót alatt szokásba vették az örökös főispánoknak is kinevezését, Lipót 1676. augusztus 8-án Perényi Istvánt örökölt jog alapján jelenté ki Abaujmegye főispánjának, és mint ilyet

¹⁾ Nagy Iván: Magyarország családai IX. 234. l.

²⁾ A megye jegyzőkönyve szerint 1570. január 9-én a főispánságba beiktattatott; de nem mondatik róla, hogy örökös főispán volt.

³⁾ A megye jegyzőkönyvéből vett kivonatok szerint, melyek közül b. Perényi Imre címzetes püspöknek az 1791-ki országos bizottsághoz benyújtott emlékiratában, melyben a Perényi család jogát az abauji és ugoceai főispánságokra vonatkozólag bizonyítja. Kanczell. levélt.

iktatta be méltóságába az egri püspök királyi biztos minőségében.¹⁾

Csak Perényi Pálnak, ki István után 1695-ben jutott Abauj főispáni székébe, 1697 vége felé bekövetkezett halálával került a Perényiek örökös főispánsága kérdés alá. Ekkor a főispánságra az eddigi szokáshoz képest hivatott b. Perényi Imrének, kinek javára a család idősb tagjai utódlási jogokról lemondottak, kiskorusága miatt gr. Csáky Zsigmondot nevezték ki főispáni helytartónak. Midőn azonban 1698. elején a megye Perényi Imrének a főispáni méltóságba való beiktatását a királytól szokott módon kérelmezte, ő e miatt az udvarhoz felhivatván,²⁾ ott 1698. június hó 14-én oly értelmű iktatási parancslevelet nyert, hogy a megye igazgatása jövő évi májusig Csáknál meghagyassék, és csak ezután menjen végbe ünnepélyes behelyezése a főispáni székbe,³⁾ a melyre június hó 8-án formászerűen kineveztetett.⁴⁾ Azonban már 1699. ápril 5-én parancs ment a megyéhez, hogy Perényi beiktatása elhalasztassék, mig nem gróf Csáky Zsigmond a megyei tisztviselőket megszámloltatja,⁵⁾ és ugyanaz nap, melyen Perényi Imre részére újabb iktatási parancs kelt, 1699. június 16-án, annak megvizsgálására, vajjon b. Perényi Imre az örökös főispánságot szerzett Perényi Imrének, a nádornak, egyenes leszármazója-e, vagy legalább is a királyi jog ellenében száz évi elbirtoklással élhet-e? Pethes András püspök, b. Fischer Miklós, a szepesi kamara administratora és Krucsay Miklós esatári apát és egri kanonok személyében bizottság küldetett ki. E bizottság a megyei jegyzőkönyvek átvizsgálása után, ezeknek fentebb közlött adatai alapján úgy vélekedett, hogy

¹⁾ Azt írja Lipót, hogy a főispánságot „alioquin eidem Familiae a divis quondam Hungariae regibus . . . in perpetuum collatum, fidei aequae nostro Magn. Stephano de Perén, nolentes id ab eadem Familia, velut nullis ipsius demeritis id exigentibus avellere, vigore duntaxat praesentium benignarum nostrarum declaratoriarum (ex quo de veteri more Donationalibus hoc in passu minime egeret) simul cum consueti praefati honoris, seu officii jurisdictione et praerogativis benigne contulimus.“ — Kanczell. levélt. U. o.

²⁾ Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1698. 63. ex Febr.

³⁾ U. o. 1698. 84. ex Jun.

⁴⁾ Lib. Reg. 24. 436. l.

⁵⁾ Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1699. 11. ex April.

miután a Perényiek Abaujmegye főispánságát eredeti adománylevelek alapján 127 éven át jóhiszemmel és félbeszakítás nélkül köztudomásra viselték, Perényi Imre eléggé igazolta, hogy a főispánság, miután arról az idősb testvérek az ő javára lemondottak, őt megilleti.¹⁾

E jelentés alapján Perényi Imrét az abauji főispánságba csakugyan beiktatták, de csak ideiglenes joggal, miután a fiskus joga a főispánság örökletes voltát megtámadhatni fentartott.²⁾ Együttal Esterházy nádor megbízást vett,³⁾ hogy a feleket maga elé idézve, az abauji főispánságot, az esetre, ha ennek örökös volta világosan ki nem derítették, a koronához ismét visszacsatolja, úgy hogy az újból királyi adományozás alá jusson. A nádor előtt gr. Csáky Zsigmond beregi és gr. Csáky István ugoecsi főispánokkal Perényi Imre úgy egyezkedett, hogy Csáky Zsigmond legyen abauji, István beregi, Perényi pedig ugoecsi főispán, még pedig mindenik örök joggal.⁴⁾ A kancellária 1700. márczius 2-án értesítette a feleket a király azon elhatározásáról, hogy ő hajlandó e főispánságokat nekik adományozni, de nem örökösödési joggal.⁵⁾ Az egyezés ezzel erejét veszítette, és Perényihez parancs ment, hogy a főispáni teendőktől tartózkodjék, míg jogát az örökös főispánsághoz be nem bizonyítja.⁶⁾ Báró Klobusiczky személynök előtt azonban, kire Lipót ez ügy újabb megvizsgálását bízta, Perényi Imre csak azért jelent meg, hogy az okból, hogy Klobusiczky gr. Csáky Zsigmond ipja volt, óvást emeljen. Lipót erre 1702. márczius 8-án gr. Csáky Zsigmondot abauji főispánnak kinevezte,⁷⁾ a mivel az abauji főispánság összeköttetése a Perényi családdal megszakadt.⁸⁾

¹⁾ Közli e bizottság jelentését a Perényi emlékirat 1791-ből.

²⁾ 1699. szept. 2-án Lipót meghagyja Perényi Imre beiktatását a főispánságba »salvo tamen respectu antelatae perpetuitatis in petitorio Fisci nostri regii jure alterius prosequendo.« Kancell. levélt. Concept. Exped. n° 5. ex Sept.

³⁾ Kancell. levéltár. Origin. Refer. 5. sz.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Lásd Lipót rendeletét. Kancell. levélt. Concept. Exped. n° 90. ex Mart.

⁶⁾ Kancell. levélt. Conceptus Exped. n° 15. ex Aug.

⁷⁾ U. o. Concept. Exped. 1702. n° 20. ex Apr.

⁸⁾ U. o. Orig. Refer. 1739. 5. sz. a.

Gróf Csáky Zsigmond, a tárnokmester, ezóta szakadatlanul bírta az abauji főispánságot, sőt ezt fiára, Ferenczre is átszállítani iparkodott, mi ellen a Perényiek Abaujmegyének 1728. december hó 16-án tartott közgyűlése alkalmával ünnepeles óvást iktattak a megye jegyzőkönyvébe.¹⁾ 1738-ban bekövetkezett halálával azonban fia, gr. Csáky Antal, csak főispáni helytartó minőségében bizatott meg Abaujmegye vezetésével, mert III. Károly, a kancellária javaslatára, ez ügyben egy újabb, a helytartótanács és a kamara tagjaiból a primás elnöklete alatt alakított bizottságot küldött ki.²⁾ E bizottság munkálatával késett, miért is, midőn 1747-ben gr. Csáky Antal abauji főispánná való kinevezését sürgette, a kancellária annak bemutatását szorgalmazta. Mária Terézia azonban gr. Esterházy Ferencz elnöklete alatt e kérdésben újabb bizottságot küldött ki, mely előtt a Perényiek sem az örökös főispánságra vonatkozó gyökeres kiváltságot felmutatni, sem pedig egyenes leszármazásukat Imre nádortól kimutatni képesek nem lévén, az örökös főispánság pedig, a bizottság véleménye szerint, mint különös és személyes kiváltság, csak kiváltságlevélen alapulhatván, a bizottság kimondá, hogy a Perényieknek ugyan joguk a főispánsághoz nincs, de a felhozott érvek alapján ügyöket a királynő kegyelmébe ajánlotta. A kancellária azonban, hogy ne kelljen királyi jogot feladni és a korona alkalmas és érdemes egyének jutalmazásában ne akadályoztassék, ezt ellenezte, és Mária Terézia a kancellária véleményéhez csatlakozván, gr. Csáky Antalt 1749-ben Abaujmegye valóságos főispánjává kinevezte.³⁾

Még egy ízben tett a báró Perényi család kísérletet az abauji főispánság visszaszerzésére. Az 1791: 67. t.-cikkkel kiküldött országos bizottságnak hr. Perényi Imre címzetes püspök terjedelmes emlékiratot nyújtott át, melyben okmányokkal és sokféle érveléssel iparkodott családjának igényét mind az abauji, mind pedig az ugoecsi örökös főispánságokra kideríteni, ennek elismeréséért és törvény útján biztosításáért ese-

¹⁾ A jegyzőkönyvi kivonat a Perényi emlékiratban.

²⁾ Orig. Refer. 1739. 5. sz. a.

³⁾ Kancell. levélt. Orig. Refer. 1749. 70. sz. a.

dezve, de eredményt ő sem ért el, noha a bizottság bizonyos értelemben kérelmét pártolta.¹⁾

Arad.

E megye főispánságát Mátyás király 1471-ben Solymos várához csatoltan örökösen alsó-lindvai Bánffy Miklós pozsonyi főispánnak adományozta, mint ezt az Aradmegyét erről értesítő oklevele tanúsítja.²⁾ 1485-ben is Bánffyt e főispánság birtokában találjuk.³⁾ 1488-ban azonban Bánffy Miklós Verőcei várát és ehhez kapcsolatan Verőczemegye főispánságát nyerén adományul,⁴⁾ úgy látszik, hogy ez aradi főispánsága megszűnésével állott kapcsolatban, mert nemcsak hogy ezóta címei között az aradi főispánságé nem szerepel többé, hanem ezt a XVI. század elején már más családok sarjai viselték, mint Kecskeméti Patóchy Bertalan, majd 1507-ben Haraszthy Ferencz, kit 1515-ben a főispáni széken Nagylucei Dóczy Ferencz, Lajos herczeg főkamaraása követett.⁵⁾

¹⁾ Az emlékirat a bizottság iratai között sub H. — A bizottság határozatáról ez értekezés III. részében volt szó.

²⁾ Mátyás király 1471. (Budae f. 3. pr. p. f. purificat. b. Mar. Virg.) írja Aradmegyének: »Quia nos de fide et fidelitate fidelis nostri Magn. Nicolai filii Bani de Alsolindva Comitatus nostri Posoniensis ad plenum confisi, honorem Comitatus praedicti (scil. Orodienensis), quem hactenus fidelis noster Egregius Johannes Ernath Thesaurarius noster tenuit, ab eodem auferentes, eidem Nicolao filio Bani cum suis solitis jurisdictionibus in perpetuum duximus conferendum et ad Castrum suum Solymos vocatum in eodem Comitatu Orodienensi habitum annectendum« felhívja tehát őket engedelmességre. — Orsz. levélt. Neoreg. Acta 602. 15.

³⁾ Ugyanott Neoreg. Acta 1657. 8.

⁴⁾ Fejér: Croatiae et Slavoniae cum Regno Hungariae nexus et relationes. 74. l.

⁵⁾ II. Ulászló 1507. (Budae f. 3. pr. p. f. Ascens. D.) meghagyja Aradmegyének, hogy miután ő, »honorem Comitatus praedicti, quem alias Egregius condam Bartholom. Pathóchy de Kecskeméth lucusque tenuit, eidem Francisco de Harazth« adományozta, ennek engedelmeskedjék. Forgách levélt. a magy. nemz. múzeumban. Hasonló parancsa II. Ulászlónak Aradmegyéhez 1515-ből (Posonii 1. vig. f. b. Petri et Pauli Apost.) és újból 1516-ből (Budae f. 3. pr. a. Domin. Oculi), melyekben azt inti, hogy miután »honorem Comitatus illius a fidele nostro Egregio Francisco Haraszthy auferentes fidele nostro Magnif. Francisco Doczy de Nagy Luche magistro Cubiculariorum Seren. D. Ludovici Regis, filii nostri

Árva.

Ennek főispánsága Árvavarával állott kapcsolatban,¹⁾ mint ezt I. Ferdinánd is azon 1557. december 6-án kelt oklevélben elismeri, melylyel Árva várát és az ehhez kötött főispánságot Bethlenfalvi Thurzó Ferenczre, a császári kamara elnökére, ki e várat a Sedlnyckyecktől kiváltotta, és annak fiára ruházta.²⁾ Rudolf azonban 1606. marezius hó 7-én Prágában kelt oklevelével Thurzó Ferencz fiának, Györgynek, ki ekkor árvai főispán és egyszersmind királyi főtálmokmester volt, Árva várát mind két nembeli örökösire kiterjeszkedőleg adományba adta, azon kikötéssel, hogy mindig a legidősb fiú, vagy fiutódok nemlétében, a legidősebb leány birja és kezelje e várat a hozzátartozó birtokokkal együtt, ki ezek évi jövedelmét a többi fi- vagy nővérekkel együtt megosztja.³⁾ Ez adomány, melylyel Árvamegye túlnyomó része a Thurzók birtokába jutott, szolgált alapjául azon másik kiváltságlevélnek, melylyel Rudolf kevéssel később, 1606. ápril 10-én Thurzó Györgyöt megajándékozta, melylyel őt és fiutódait árvai gróffokká emeli, és egyúttal őket Árvamegye örökös és valóságos főispánjaivá rendeli.⁴⁾

A főispánságban követte is őt fia, gróf Thurzó Imre, ki a nikolsburgi békekötésnél szerepet vitt, de 1621. október

charissimi« ruházta, neki engedelmeskedjenek. — Mind két okmány az országos levéltárban.

¹⁾ Ez összeköttetésre nézve v. ö. Kubinyi Miklós: Árva vára, történeti tanulmány. Pest, 1872. 70. l.

²⁾ Wenzel G.: Négy egykorú Thurzó püspök (Akad. Értekezések VII. kötet) 44. l.

³⁾ Wagner: Analecta Seepus. IV. 117., 118. és kanczell. levéltár Concept. Exped. 1606. é. 1498. sz. a.

⁴⁾ »Te Georgium Thurzó — írja Rudolf — ac filios et haeredes tuos masculos universos ex Te legitima serie descendentes super dicto Castro et districto, sive dominio Arva, Tibi tuisque non ita pridem per alias litteras nostras perennaliter collato in perpetuos et liberos Comites, observatis in talibus observandis, solenniter pronunciauimus, creauimus et praefecimus, atque deinceps Te tuosque haeredes liberos et perpetuos Comites de Arva ab omnibus dici, nominari, et scribi, ac pro supremo quoque et perpetuo dicti Comitatus Arvensis Comite haberi et praedicari volumus.« Lib. Reg. V. 738—742. l.

19-én huszonnégy éves korában, fiutódok hátrahagyása nélkül kimulván, a Thurzók árvai ágát sírba vitte.

Halálával a főispáni tisztben özvegye, Thurzó Györgyné, Czobor Erzsébet járt el¹⁾ és midőn ez 1626-ban szintén kimult, az árvai főispánok az árvai uradalmat örökölt Thurzó leányok férjei sorából vették, mint 1629-ben Illésházy Gáspár,²⁾ majd Draskovics János és 1648-ban Tökölyi Istvánnak Thurzó Katától származott hasonnevű fia.³⁾ Ez utóbbi, 1654 óta Késmárki gróf Tökölyi István, kire, mint a Thurzók nőági ivadékára, az árvai vár kormányzása is átruházott, nyerte I. Lipótnak 1666. február hó 18-án kelt kiváltságlevelével az árvamegyei örökös főispánságot olyképp, hogy ő és fiának, Imrének, a máramarosi örökös főispánnak, megannyi fiutódai arra joggal birjanak, magokat árvai grófoknak címezhessek, és miután az árvai vár a hozzá tartozó jószágokkal mindeddig az árvai főispánoknak igazgatására volt bízva és alkalmasabban másképp nem is kezelhető, ők és fiutódaiik egyszersmind annak és az árvai uradalomnak igazgatói tisztét (directoratus) is viseljék, mely minőségben a veres viasszal való pecsételési jogával is élhessenek.⁴⁾

A többi Thurzó örökösök ennek már az iktatás alkalmával ellenmondottak, és kérésökre I. Lipót két évvel reá, 1668. június hó 21-én ezen adományát visszavonta, melylyel,

¹⁾ Kubinyi i. m. 114. l.

²⁾ Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1629. 88. sz.

³⁾ Ugyanott 1648. é. 378. sz.

⁴⁾ Tekintettel érdemeire, mond az oklevél, őt és »Emericum supremum ac perpetuum Comitum Comitatus Marmarussiensis iam natum aliosque Dei beneficio nascituros filios, haeredesque et posteros vestros masculos in perpetuum Supremos praenotati Comitatus Arvensis Comites nominandos, eligendos ac in numerum et coetum verorum indubitatorumque Perpetuorum Supremorum Comitum de novo recipiendos et assumendos duximus. Praeterea tam masculos quam femellas ex legitima serie vestra descendentes super dicto Castro et districtu, sive Dominio Arva vos, uti praemissum est, ex antelata familia Turzó jure sanguinis et haereditatis, de praesenti etiam in certa sui parte concernenti, in liberos, majores et perpetuos Comites de Arva ab omnibus dicit, nominari, scribi, haberi et praedicari volumus.« Reájok ruházta továbbá a directoratust, és hogy »quoad sigillum Insignium praefatae Arcis et Domini Arva« veres viasszal élhessenek. Országos levélt. Neoreg. Acta 680. 13.

mond a király, Tököly István ezen gr. Thurzó György összes örököseinek együttesen adományozott örökbirtokot (perpetuitatem) és az igazgatóság tisztével kapcsolatos főispáni jogot egyedül az ő ágának akarta fentartani és melyet a saját maga részéről elfogadott feltételeknek, valamint a Rudolf-féle kiváltsággal Thurzó Györgynek adott szabad rendelkezésnek ellenére, tehát helytelenül, szerzett, még pedig néhai Wesselényi Ferencz nádor által szem előtt tartott bizonyos magán tekintetknél fogva a »salvo jure alieno«-féle záradék nélkül.¹⁾

A Tökölyiek árvai örökös főispánsága ilyképp gyorsan véget ért, de azért az árvai főispáni szék betöltésénél később is lehetőleg tekintettel voltak a nagykiterjedésű, kevés kivétellel egész Árvamegyét elfoglalt, árvai uradalom²⁾ kormányzóira, mint például Thurzó Bora fia, Erdődy György, halálával, 1713-ban ily Thurzó örökösöket hozott a kanczellária a főispánságra javaslatba³⁾ és 1721-ben is Zichy Imre ez alapon lett árvai főispánná,⁴⁾ mignem 1769 után az árvai főispánság összeköttetése a Thurzó örökséggel megszakadt.⁵⁾

Baranya.

A baranyai főispánság⁶⁾ a XVI. század elején jutott összeköttetésbe a pécsi püspökséggel. Az első, ki e két méltóságot együttesen viselte, Szakmáry György volt, a későbbi

¹⁾ »Ideo nos justis eorundem haeredum — mond az oklevél — ad Majestatem nostram humili cum instantia confugientium juribus elementer consulere, eosque in primaeva Antecessorum nostrorum collatione manutenerere et conservare volentes, praememoratas litteras nostras donationales e memorato Comite Stephano Thököly de dicto Késmárk modo praevio extractas, tanquam dictis haeredibus summe praejudiciosas (hivatkozással törvényekre) in omnibus suis punctis, clausulis et Articulis cassandum, revocandum et destituendum censuimus.« Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1668. 198.

²⁾ A kanczellária 1721-ben írja, hogy a megyének csak tizenhatod része az, mely nemesek birtokában van. U. o. Orig. Refer. 1721. 8. sz.

³⁾ Hangsúlyozásával azonban annak, hogy ő Felsője elhez kötve nincs. U. o. Orig. Refer. 1713. 2. sz. a.

⁴⁾ U. o. Orig. Refer. 1721. 8. sz. a.

⁵⁾ Kubinyi Miklós i. m. 154. l.

⁶⁾ V. ö. Baranyamegye főispánjai Hatos Gusztávtól. Századok, 1870. 371. skl.

esztergomi érsek, 1508-ban, és ezóta 1543-ig, Pécsnek a török alá jutásáig, folyton a pécsi püspökök baranyai főispánok; örökös főispáni czimmal azonban okmányilag először Eszéky János püspök említették 1539. júl. 14-én.¹⁾ 1543 után egy ideig Baranya a szigetvári kapitányok kormánya alatt állott,²⁾ mig nem Szigetvár elestével Baranya végleg hódoltsági területté válván, a főispánság elenyészett és a pécsi püspökök még annak czimével sem éltek.

A megye visszafoglalása és visszaállítása után I. Lipót 1688-ban gróf Draskovich János királyi főudvarmestert Baranya örökös főispánjának nevezte ki.³⁾ Radoczay Ignác pécsi püspöknek 1692. júl. 30-án kelt azon kérvénye következtében azonban, melyben ő az akkor már örökösen birtolnai főispánságon kívül még a baranyai és valkói főispánságokat is a pécsi püspökséghez tartozóknak vitatta,⁴⁾ Lipót 1693. márczius 12-én az akkor már elhunyt gr. Draskovics János fiát, Pétert, csupán Valkó megyének főispánjává nevezte ki, Baranyamegyének pedig, miután egyikök sem volt képes annak főispánságára vonatkozó jogát eléggé kimutatni, csak adminisztrációját bízta reá.⁵⁾ Ezt a megye kormányán testvére, gr. Draskovics János, Valkó örökös főispánja követte,⁶⁾ mi ellen Doby István, választott pécsi püspök az esztergomi káptalan előtt tiltakozott és arról bizonyosságlevelet váltott.⁷⁾ Végre br. Nesselrode Ferencz Vilmos a pécsi püspökség jogát Baranyamegye főispánságára I. Lipót előtt eléggé igazolván, ezt 1703. július hó 30-án kelt legfelsőbb elhatározással a püspökségnek visszaszerezte;⁸⁾ de az országban akkor dúlt belzavarok miatt

¹⁾ Koller I.: Historia Episcopatus Quinqueeccles. 1782—1784. V. kötet, különösen 245. l.

²⁾ A Hatos idézett értekezésében felsoroltakon kívül felemlíthetem még baranyai főispánokul 1557-ből Farkasich Gergely szigetvári kapitányt. Kanczell. levélt. Concept. Exped. 13.; 1564. január 28-án pedig Zrinyi Miklós viselte e két tisztelet. U. o. 727. sz. a.

³⁾ Kanczell. levélt. Original. Refer. 1733. 17. sz. a.

⁴⁾ Koller i. m. VII. 189, 190. l.

⁵⁾ Lib. Reg. 23, 459. l., és kanczell. levélt. Concept. Exped. ex Martio.

⁶⁾ 1695. decz. 15-én. U. o. Concept. Exped.

⁷⁾ Koller i. m. VII. 178. l.

⁸⁾ Kanczell. levélt. Concept. Exped. n° 42 ex Sept.

ennek szokásos kiadványát kivenni és a főispáni beiktatást eszközölhetni nem lévén képes, I. József Nesselrode püspök újabb kérelmére 1705. szeptember hó 12-én Bécsben kelt adománylevelével a baranyai főispánságot újból örökösen a pécsi püspökségre ruházta,¹⁾ miről ugyanazon napon Baranyamegyét is értesítette. Véglegesen Nesselrode csak 1708-ban jutott a főispánság birtokába.²⁾

Hetvenkét évig viselték ismét a pécsi püspökök e méltóságot, tudniillik Klimó György püspöknek 1777-ben bekövetkezett haláláig, midőn gróf Festetich Pál lett baranyai főispán.³⁾

Bács.

Hogy mikor lett a bács megyei főispánság a kalocsai érsekséggel kapcsolatba hozva, pontosan meghatározni nem lehet. A kalocsai érsek már korábban, minthogy Bács megye örökös főispánja czimével élt, t. i. a XV. század közepe táján »locique eiusdem Colocensis Comes perpetuus«-nak irta magát,⁴⁾ talán azért, mert Kalocsa ez időtájt vári jelleget nyert.⁵⁾ A bácsi főispánoknak reánk jutott sora is tanúsítja, hogy az Árpád- és Anjou-korszakban, de még a XV. század elején is e megye főispánságát világiak viselték.⁶⁾ Pray György ugyan azt állítja, hogy örökös főispánsága 1464-ben szállott át a kalocsai érsekre, de állítását mivel sem igazolja.⁷⁾ A kalocsai érseknek e jogát először említve II. Ulászlónak Som Jósza temesi főispánhoz 1494-ben intézett levelében találom, melyben a király a kalocsai érseknek a bácsi főispánságra vonatkozólag adott kiváltságleveléről szól, de a melyről, nem jutván tudniillik reánk, nem tudatik, vajjon az csak megerő-

¹⁾ »Toties fatum officium Supremi Comitatus de Baranya memorato Episcopatus Quinqueecclesiensi jure perpetuo reapplicandum«-mond az oklevél. Lib. Reg. 27, 75, és Koller i. m. VII. 217. l.

²⁾ Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1708. n° 8—10. ex Febr.

³⁾ Századok 1870. 387. l.

⁴⁾ Már 1444-ben. Hazai oklevél. (Dezsöffy) 408. l. Későbbi példa 1477-ből Varga F.: Szeged város története. Szeged, 1877. 257. l.

⁵⁾ Pesty: Eltűnt vármegy. I. 72. l. Hogy ezen czim nem jelent mindig örökös főispánságot, arról lásd Katona: Hist. Crit. XVII. 677. l.

⁶⁾ Századok 1871. 439—441. l.

⁷⁾ Specimen Hierarchiae II. 45. és 46. l.

sítő vagy pedig egészen új jogot adó kiváltságlevél volt-e. Mindenesetre azonban ez oklevél már akkor fennálló gyakorlatot szentesített, mert a király annak kiadása okául azt említi, hogy mások előadásából értesült, hogy a kalocsai érsek e főispánságnak mindig birtokában voltak; oly állítás, mely ugyan történelmileg nem igazolható, de legalább is a bácsi főispánságnak a kalocsai érsekséggel már a XV. század folyamán véghez ment egybekapcsolásáról tanúskodik.¹⁾

Bácsmege török kézre jutásával annak főispánsága is elenyészett, és a kalocsai érsek ismét csak a »locique eiusdem Comites perpetui« czímmel éltek.²⁾ A visszafoglalás után I. Lipót a bácsmegei főispánságot, melyet már korábban ideiglenes joggal a kalocsai érsekre ruházott volt, 1698. okt. 16-án újból örökösön csatolta a kalocsai érseki székhöz.³⁾ Azonban a kapcsolat nem is egy egész századig, t. i. csak 1776-ig tartott,⁴⁾ midőn gr. Batthyányi Józsefnek a kalocsai érseki székről az esztergomira történt áthelyezésével, az év elején gr. Hadik András lett Bácsmege főispánjává, mi által a bácsi főispánság, melyre vonatkozólag, mond a kancellária fölterjesztésében, a szent királyoktól származó privilegiumot, mint azt a törvény kívánja, felmutatni nem lehetett, a kalocsai érseki széktől újból elválasztatott.⁵⁾ És Batthyányinak az érseki székben utóda br. Patachich Ádám, azon fölterjesztésében, melyet a kalocsai érsekség több sérelme ügyében 1776. február 12-ről a trónhoz intézett, a főispánságnak az érseki széktől, melynek kiváló díszét képezte, elszakítása felett megnyugvását fejezte ki, miután, mond, ez világi ügy, mely a lelkiismeretbe nem vág, és kizárólag a fejedelem kezétől

¹⁾ Katona H.: Historia Metrop. Colocensis Ecclesiae. Colocae 1800. 491. l. »Quod quidem eoquoque respectu feceramus, quia intellexeramus, aliis quoque referentibus, omnes retro Archiepiscopos semper ipso Comitatus honore gavisos extitisse.«

²⁾ Katona i. m. II. 54. l.

³⁾ Az okmányt közli Katona i. m. II. 120—122. l.

⁴⁾ De ez alatt sem mindig örökös jognál fogva; péld. Patachich Gábor 1733. a főispánságot csak különös érdemeire való tekintettel személyére nézve kapta. Lib. Reg. 37. 51. l. Hasonlókép gr. Klobusiczky Fer. 1751-ben. Lib. Reg. 42. 144. l.; gr. Batthyányi azonban 1760. Suprem. et Perpetuus Comes-nek nevezetik ki. Lib. Reg. 45. 371. l.

⁵⁾ Kancell. levélt. 1776. 462. sz. a.

függ, ki számtalan eszközzel rendelkezik, hogy ezt máskép éreztesse.¹⁾

Az 1791-ki országos bizottság előtt gr. Kollonics László kalocsai érsek ugyan ismét igényt emelt a főispánságra, de azzal áthatni nem tudott.

Bereg.

E megye főispánságát a Schönbornok, mint 1731 óta a munkácsi és szentmiklósi uradalmak birtokosai, kérték III. Károlytól örökös adományul, azon alapon, hogy korábban is a beregi főispánság és a munkácsi várnagyság között összeköttetés létezett,²⁾ mi az 1574: 33. törvényczikkelyben is kifejezve van.

III. Károly király a kancellária fölterjesztése értelmében 1740. június 8-án Laxemburgban kelt oklevelével gróf Schönborn-Buchheim-Wolfsthal Frigyes Károly, birodalmi herceg, bambergi és würzburgi herceg-püspöknek és valóságos titkos tanácsosnak a beregi főispánságot az esetre, ha az, melyet akkor br. Szentiványi János viselt, megüresedni fog, valósággal adományozta is, még pedig úgy, hogy a püspök halálával a főispánság gr. Schönborn Anselm Frigyes fiutódaira, ezek kihaltával pedig gr. Schönborn Ferencz Ervin fiutódaira is, mindig az elsőszülöttségi rend szerint, átszálljon. A család ezen ágaihoz tartozó fiutódok közül tehát mindig az legyen a főispán, ki a munkácsi és szentmiklósi hitbizományi javak birtokosa és egyszersmind a magyar honfiséget is bírja, és ez által e hivatal és tiszt viselésére szabályszerűen minősítve van. Ez utóbbi feltételnek elég lett téve, mert gr. Schönborn Frigyes Károlyon kívül, ki már az 1715: 33. törvényczikkelylyel nyert honfiséget, ezt a családnak az örökös főispánságra jogot nyert másik két ága is 1741-ben (69. t.-czikk) megszerezte.

A honfiség dacára az örökös főispánság első szerzője, mint római szent birodalmi püspök, állandóan az országon kívül tartózkodván, és hasonló, a családnak a főispánságban

¹⁾ Katona i. m. II. 363—366.

²⁾ Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiája. Ungvárott, 1881. 353. és 354. l.

örökösödő egyéb tagjairól is nem egy esetben várható lévén, a kancellária kikötni javasolta, a mi királyi jóváhagyást is nyert, hogy ily esetben a család köteles legyen a főispánság ellátására egy az országban állandóan lakó és e tisztre alkalmas egyént a koronának javasolni és azt a királyi jóváhagyás elnyerése után főispáni helytartóvá rendelni.³⁾ És noha az esetben, ha a főispánság kiskorú családtagra szállott át, mint az 1747-ben történt, a főispáni helytartó kinevezésére nézve szorosán véve a király nem lett volna kötve a család kijelöléséhez, Mária Terézia mégis 1747. január 30-án a Schönborn család jelöltjét nevezte Beregmegye administratorává.⁴⁾

A beregi főispánság ezóta állandóan a Schönborn családnál maradt, még pedig, miután az adományozási oklevélben első helyen jogosított Anselm Frigyes-féle ág 1801-ben kihalt, Ferencz Ervin ágának birtokában.⁵⁾

Bihar.

A bihari örökös főispánság⁶⁾ alapítója Vitéz János váradai püspök. Bonfin szerint⁷⁾ Mátyás király az 1464-ki koronázó országgyűlés alkalmával adományozta meg Vitézt

³⁾ Tuduillik Mágóchy Gáspárra nézve.

⁴⁾ »Officium seu honorem Supr. Comit. Com. Beregh., quod pro nunc fidelis noster Magn. B. Joannes Szentiványi tenet ac possidet in quemvis proximum legitime vacantiae casum nunc pro tunc eidem Frid. Carolo e Comitibus Schönborn etc. post huius vero decessum Sp. et Magn. quondam Anselmi Friderici Comit. aequae de Schönborn etc. filiis ordine primogeniturae observando, his autem pariter deficientibus alterius Francisci Ervini etc. pariter ordine primogeniturae juxta pacta et leges Fideicommissi in Domo Schönborniana iam stabiliti observando, ac iis quidem et talibus, qui in possessione Dominiorum Munkács et Szentmiklós . . . fuerint ac Indigenatum quoque Regni ad rite et debito gerendum eiusmodi munus et officium impetraverint, jure perpetuo adja, mond az oklevél. Lib. Reg. 38. 312. l.

⁵⁾ Kancell. levélt. Orig. Refer. 1740. 20. sz. a.

⁶⁾ U. o. Orig. Refer. 1747. 39. sz. a.

⁷⁾ Nagy Iván: Magyarország családai X. kötet 99. és 100. l.

⁸⁾ Miller Jac. Ferd.: Comit. Biharienses fidei diplomatica éruti Magnovar. 1797. Böven értekezik erről br. Patachich Ádám felterjesztése 1775. máj. 23-ról. Kancell. levélt. 1775. 2954. sz. a.

⁹⁾ Hist. Hung. Decas IV. Lib. I. és v. ö. Fraknoi V.: Vitéz János esztergomi érsek élete. Budapest, 1879. 144. l.

és utódait a váradai püspökségben, Biharmegye örökös főispánságával, jutalmául, mint azt a rendeknek előadá, azon nagy szolgálatoknak, melyekben tőle kora gyermekségétől fogva részesült. Az erről szóló adománylevél elveszett, de azon 1464. jún. 11-én kelt oklevélben, melylyel Mátyás király Vitézt azon kiváltsággal ruházta fel, hogy a bírósági esküt udvari tisztje által teheti le, ez már örökös főispánság iratik.¹⁾

A váradai püspökök ezóta folyton viselik a bihari főispán czimét,²⁾ melyet 1474-ben a váradai püspöki szék üresedése alatt, ennek javai kormányzója, Egerváry László váradai castellanus viselt.³⁾ Hogy e főispánság 1488 után⁴⁾ egy ideig a temesi főispánra, Kinisy Pálra, majd Som Josára bízott, bizonyítja II. Ulászlónak azon 1494-ki oklevele, melylyel a bihari főispánságot, mint a váradai püspökséghez csatoltat, az akkori váradai püspöknek, Farkas Bálintnak visszaadá.⁵⁾

A mohácsi vész után, János király Czibak Imrét nevezte ki váradai püspöknek és bihari főispánnak, míg Maczedoniay László, kit Ferdinánd nevezett azzá, javadalma élvezetéhez soha sem jutott. Czibak Imre meggyilkolása után Martinuzzi (Frater) György, majd Zaberdiin Mátyás viselték e kettős méltóságot, de ennek 1556-ban bekövetkezett halálával utóda, Forgách Ferencz, azokat már nem foglalhatta el.⁶⁾ Várad elestével 1557-ben a püspökség is nemsokára elenyészvén, a bihari főispánság az erdélyi fejedelmek korában a váradai kapitánysággal hozatott kapcsolatba.⁷⁾

A váradai püspökség visszaállítása után, annak püspöke, Benkovich Ágoston, 1687-ben ugyan bihari főispánná kineveztetett, de csak ideiglenes joggal⁸⁾ és csak 1697. szeptemb.

¹⁾ Pray: Specimen Hierarchiae II. 154. s. kk. ll.

²⁾ Bunyitay Vince: A váradai püspökség története. Nagyvárad, 1883. I. 297., 321. ll. stb.

³⁾ U. o. 304. l. 2. jegyzet. Egerváry 1475-ben a zalai főispánságra helyeztetett át.

⁴⁾ 1488-ban még János váradai püspök bihari főispán, Ország. levélt. N. R. A. 316. 13.

⁵⁾ Pray i. m. II. 151. l.

⁶⁾ De azért e czímmel élt. Forgách levélt. 1565.

⁷⁾ Miller i. m. 19. l.

⁸⁾ Beiktatták 1688. aug. 30-án Szent-Jóban.

2-án kapcsolta I. Lipót a bihari főispánságot ismét örökösen a váradi egyházhoz.¹⁾ Nem egészen egy századon át tartott ez egyesítés. B. Patachich Adámnak 1776-ban a kalocsai érseki székre történt áthelyezésével Biharmegye kormányzása főispáni helytartóra bízott²⁾ és 1779-ben Korompai gróf Brunszvik Antal nyitja meg a világi bihari főispánok sorát.³⁾

Csanád.

A csanádi főispánság a csanádi püspökséggel 1700-ban jutott kapcsolatba, midőn arra Dolny István csanádi püspököt nevezték ki.⁴⁾ És a főispánság, mely a XVIII. század első felében, midőn Csanádmegye túlnyomó része katonai igazgatás alatt állott, birtokosának úgyszólván csak czimet adott,⁵⁾ a későbbi püspökökre is átszállott; sőt azon oklevélben, melyel III. Károly 1724. január 27-én a csanádi káptalannak új hiteles pecsétet adományoz, az akkori csanádi püspök, gr. Nádasdy Lipót, örökös csanádi főispánnak czimeztetik.⁶⁾ De a csanádi püspökök örökös főispáni kiváltságlevelet soha sem nyertek, és főispáni kinevezések mindig csak ideiglenes joggal (*jure temporaneo*) történt. Midőn tehát 1739-ben Stanislavich Miklós püspök örökös joron kért főispáni kinevezést, a kancellária ezt ellenezte,⁷⁾ és mind ő, mind pedig utódja Wagneini gr. Engel Antal a főispánság örökös voltára nézve ebből

¹⁾ Az okmányt közli Jánóczy A.: *Episcopi Varadinenses*. Bécs, 1776. II. kötet 366. l.

²⁾ Andrássy István személyében. 1776. ápril 29-én

³⁾ 1778. okt. 23-án. Kancell. levél. 5647. sz. a.; beiktatták 1779. május 18-án.

⁴⁾ Kancell. levél. Concept. Exped. n° 86. ex Mart.

⁵⁾ »*Tum antelatum officium, seu honorem Supremi Comitum Chanadiensis merè honorificum*« írja a kancellária 1730. decz. 1-én. (Orig. Refer. 40.) Ez okból 1740-ben Csanádmegyét, hol a katonai helyek száma oly nagy, hogy alig számlál tizenkét portát, Arad és Zarándmegyével egyesíteni javasolta. Orig. Refer. 1740. 18. sz. a.

⁶⁾ »*Ad demissam et sedulam instantiam — mond az oklevél — supplicationemque Fidelis nostri, nobis dilecti Rev. Spectabilisque et Magnifici Fratris Ladislai e Comitibus de Nádasd Episcopi Chanadiensis, Locique et Comitatus eiusdem nominis perpetui Supremi Comitum.*« Ország. levél. Az 1791-ki országos bizottság iratai között Fasciculus F. — Kinevezése főispánná azonban nem e czímmel történt. Lib. Reg. 28. 363. l.

⁷⁾ Origin. Refer. 1740. 18. sz. a.

vonható minden következtetés nélkül nevezettek ki csanádi főispánoknak.¹⁾ Engel halálával (1777.) a főispánság világi kézre került.

Igényeit a főispánságra a csanádi püspök is az 1791-ki országos bizottság elé terjesztette.²⁾

Esztergom.

Az esztergomi érsek örökös főispánsága az egyedüli, mely eredetét még az Árpádkorra visszavezeti. 1270-ben keletkezett, midőn V. István azzal Fülöp esztergomi érseket és utódait felruházta.³⁾ III. Endre ugyan 1300-ban az esztergomi várat az ispánsággal együtt az érsektől elvéve, azokat Irezlaus és Barleus Comeseknek adományozta,⁴⁾ de ez csak muló volt. A vegyes házakbeli királyok alatt ugyanis nem találkozzunk az esztergomi érsektől külön álló esztergomi főispánokkal, és csupán Mátyás fosztotta meg egy ízben Vitéz Jánost a főispánságtól.⁵⁾

A XVI. században azonban, midőn Veráncz Antal halála után a primási szék húzamosb ideig üresen hagyatott, az érsekségi jövedelmek kezelői viselik az esztergomi főispánságot, mint 1579-ben Zeleméri László,⁶⁾ 1588-ban Illésfalvi Chutor János.⁷⁾ Az érsekség betöltésével a főispánság is újból csatlakozott hozzá és állandóan vele egyesítve maradt. III. Károly ugyan 1725-ben gr. Esterházy Luvre primásnak a főis-

¹⁾ *In Episcopum Chanadiensem denomino Episcopum Comitum ab Engl, cui et Supremi Comitum Chanadiensis officium (absque tamen consequentia ad successores) confero* mondja Mária Terézia 1750. júl. 14-én Nádasdy kancellárhoz intézett legfelsőbb kéziratában. Kancell. levél. Orig. Refer. 1750. 76. sz. a.

²⁾ Ennek iratai között sub F.

³⁾ Az okmányt közli Knauz: *Monumenta Eccles. Strigoniensis*. I. 576. lap.

⁴⁾ Knauz u. o. II. 478. l.

⁵⁾ Fraknoi V.: Vitéz János esztergomi érsek élete. XX. fejez.

⁶⁾ »*Ladislavus de Zelemer, Comes Comitatus et Generalis Administrator Archiepiscopatus Strigoniensis*« mond az okmány. Ország. levél. Ecclesiastica, Fasc. I.

⁷⁾ 1588. aug. 28-án Rudolf »*Egregius Johannes Chutor de Illésfalva, alias de Zokol Administrator proventuum Archiepiscopatus Strigoniensis*«-t Esztergommege főispánjának kinevezi. Lib. Reg. IV. 540. l.

pánságot már csak az örökös melléknév elhagyásával adományozta¹⁾ és 1774-ben, midőn az esztergomi főkáptalan felhivatott, hogy az esztergomi egyháznak az esztergomi főispánságra vonatkozó jogát bizonyítsa, de erre nézve kiváltság-levelet felmutatni nem tudott,²⁾ Mária Terézia azon elhatározásáról értesíté a kancelláriát, hogy jövőben a primást sem szándékozik többé a főispáni méltósággal felruházni.³⁾ 1776-ban azonban, midőn gr. Batthyányi Józsefet az ország primásának kinevezte, különös királyi kegyelemből az örökös főispánságot nála mégis meghagyta.⁴⁾ Az 1791-ki országos bizottság, mely az örökös főispánságok kérdésével foglalkozott, a primást nem is hívta föl többé a főispáni jog igazolására, és ezt azon oknál fogva, hogy a primási méltóság nem merően egyházi, hanem egyuttal világi országos méltóság is, nála továbbra is meghagyni határozta, a mi e bizottság véleménye alapján 1802-ben királyi határozattá is vált.⁵⁾ Azon kérdés is, hogy mennyiben van a primás jogosítva és kötelezve is főispáni helytartót kirendelni, a mi egy időre gyakori tárgyalások anyagául szolgált, 1820-ban elintézésre nyert.⁶⁾

Csak 1870-ben választatott el véglegesen Esztergom megye főispáni állása a primási méltóságtól, mely annak már csak czimét tartotta meg.

¹⁾ Károly király 1727. szept. 12-én Esztergom megyéhez parancsot intéz az iránt, hogy »Quoniam nos Officium seu honorem Supremi Comitatus huius Comitatus Strigoniensis« 1725. Esterházy Imre primásra ruházta, és ő az esküt előtte le is tette, őt főispánjoknak ismerjék. Kancell. levélt. Concept. Exped. 1727. n° 44. és 45. ex Sept.

²⁾ A jelentés csak régi és szakadatlan gyakorlatra, egyházi visitációkra és az 1351-ki végzemény záradékára hivatkozott, és hozzá teszi »Privilegium tamen, quo id amplius probari possit, prae manibus nostris non existit« a levéltár t. i. nem állván rendelkezésére. Kancell. levélt. 1774. 2160. sz.

³⁾ Kancell. levélt. 1774. 2160. sz. V. ő. ez értekezés III. részét.

⁴⁾ U. o. 1776. ő. 226. sz. és Lib. Reg. 50. 310. l.

⁵⁾ Lásd az idevágó részleteket ez értekezésben III. alatt.

⁶⁾ Ennek részleteit lásd ez értekezésben II. alatt.

Gömör.

Gömör megye örökös főispánjaiul a Habsburg-korszak elején a Bebekek említettnek,¹⁾ azonban az idevágó adomány-levél eddig ismeretlen lévén, ez örökös főispánság jogalapját kideríteni nem lehet. Tartama, ha egyáltalában jogilag fenállott, rövid volt, mert a Bebek család már 1567-ben Györggyel kihalt.²⁾

Utánok újabb örökös főispánság Gömörre nézve nem létesült.

Győr.

Győr megye örökös főispánságát megalapító vagy azt megerősítő okmány nem ismeretes. Megalakulása a XV. század közepére esik. Egy 1313-ki okmányban ugyan Miklós győri püspök »locique eiusdem (scil. Jaurinensis) Comes perpetuus«-nak iratik,³⁾ a győri vár birtokára való tekintettel, mely czim azonban, miután Róbert Károly e várat a püspöktől elvette,⁴⁾ csakhamar megszűnt, és a XV. század közepéig világi egyének, még pedig különböző családokból, viselik a főispánságot,⁵⁾ kik között utolsó az 1443-ban e méltóságban említett Rozgonyi János volt.⁶⁾

1447-ben a Fridrik császárral egyezkedő magyar köve-

¹⁾ »Franciscus Bebek de Pelseucz Comes perpetuus Comitatus Gomeriensis« adja ki 1541. szept. 13-án több másokkal a meghívólevelet a gönczi részleges gyűlésre. Magyar országgyűlési emlékek II. köt. 287. l. — És V. ő. még Wagner: Anal. Scepus. I. 42.

²⁾ Nagy Iván: Magyarország családai I. kötet 262. l.

³⁾ Tudniillik Róbert Károly azon okmányában, melylyel Nyitra megyét a nyitrai püspökre ruházta. Batthyány: Leges Eccles. III. 149. l.

⁴⁾ Theiner: Monum. Hung. I. 462. l. 699. Reg., melyben a pápa írja, hogy Károly király, dacára annak, hogy »Castrum Jaurinense, in quo Jaurinensis Ecclesia cum episcopalibus domibus situata fore dinoscitur, ad eandem Ecclesiam in spiritualibus et Temporalibus pertinere noscatur.« »Castrum ipsum, nec non terras, possessiones, decimas et res alias ad ecclesiam pertinentes eandem, consiliis aliorum seductus, ut credimus, occupasti.«

⁵⁾ Ráth Károly: Győr megye főispánjai. Új magyar múzeum 1853. 139. s. k. l.

⁶⁾ Országos levélt. Neoreg. A. 629. 17.

tek elhatározták, hogy Győr június 24-én Ágoston győri püspöknek átadassék, és Ágoston az okmányokban majd mint »Episcopus Jaurinensis, locique eiusdem Comes perpetuus,«¹⁾ majd pedig mint »Bischof und graf zu Raab« szerepel.²⁾ Utána 1510-ig győri főispánok nem ismeretesek. 1510-től fogva azonban hosszú időn át a győri püspökök Győrmegeye főispánjai, mely püspök-főispánok sorát Gosztonyi János nyitja meg. A XVI. és XVII. századokban a főispánság a győri püspöknek mindig örökös címmel adatott.³⁾ 1734-ben azonban a főispánság, miután arról, hogy az a győri püspöki székhöz van kiváltságilag kötve, okmány felmutatható nem volt,⁴⁾ Adolf győri püspöknek már nem mint örökös, hanem csak személyét megillető méltóság lön adományozva,⁵⁾ és utódja is, gr. Zichy Ferencz püspök, csak ily minőségben viselte még a főispánságot.⁶⁾

1783-ban a főispánság a püspökségtől végkép különválasztott, midőn a győri világi főispánok új sorát gr. Zichy Károly nyitja meg.

Heves és Külső-Szolnok.

Hevesmegye főispánságának örökös összekapcsolásáról az egri püspökség, illetőleg érsekséggel kiváltságlevél nem ismeretes; és habár gr. Barkóczy Ferencz egri püspök, midőn e főispánságba magát beiktatni kérte, állítá, hogy az erről szóló oklevél az egri káptalan levéltárában megvan, ilyen mindeddig köztudomásra nem jutott.⁷⁾ Különben e kapcsolat a XV. század vége előtt nem jöhetett létre, mert mind azok, kiket addig emlékeink hevesi főispánokul ismernek, világi egyé-

¹⁾ 1451. márcz. 1-én kelt okmány. Orsz. levélt. Diplom. osztály.

²⁾ Hazai okmánytár V. 257. l.

³⁾ Például Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1623. 93. sz. a.

⁴⁾ Gr. Zichy Ferencz győri püspök ezt 1774-ben Győr török hódoltságával és azzal indokolja, hogy Draskovics György győri püspök 1649-ben a káptalani levéltárt kifosztotta, igen sok okmányt pedig a püspöki szék üresedése idejében a fiskus Pozsonyba, a kamarai levéltárba elvitt. Kanczell levélt. 1774. é. 1980. sz. a.

⁵⁾ U. o. Orig. Refer. 1734. 9. sz. a.

⁶⁾ U. o. Orig. Refer. 1744. 10. és 26. sz. a.

⁷⁾ U. o. Orig. Refer. 1745. é. 14. sz. a.

niségek voltak.¹⁾ Az első egri püspök, ki főispánul említették, Estei Hyppolit volt, ki 1498-ban emeltetett az egri püspöki székre. Úgy látszik, hogy a főispánságot nemesak személyére nézve, hanem utódaira is kiterjeszkedőleg kapta, mert az 1514: 56. t.-czikk, midőn őt, az országon kívül tartózkodót, e főispánságtól megfosztani rendelte, ezt egyszersmind az esetre, ha Hyppolit püspök székhelyére ismét visszatérne, vagy Eger más, ott székelő püspököt nyerne, az egri egyház számára fentartja.²⁾

A Habsburg-korszakban az egri püspökök irják magokat Hevesmegye örökös főispánjainak,³⁾ sőt kivételesen még Borsod főispánságát is viselik,⁴⁾ noha a XVI. század második felében, gyakran az egri vár parancsnokai jelentkeznek hevesi főispánokul,⁵⁾ még akkor is, ha az egri püspöki szék be van töltve.⁶⁾

A XVII. század elején az örökös főispáni cím a Hevesmegyével már a XVI. század végén kapcsolatba jött Külső-Szolnokmegyére is kiterjesztetik, mivel okmányilag Lósy Imre élt első.⁷⁾ És ez egyesült főispánság az egri püspökség, később érsekségnél, az 1802-ben hozott királyi határozatnál fogva,⁸⁾

¹⁾ Például 1339-ben Drugeth nádor (Orsz. levélt. Neoreg. A. 441. 23.), 1355-ről Fejér Cod. Dipl. IX. 2. 444. l.; 1375. Zichy Cod. III. 596.; 1382-ről Hazai okm. IV. 218. l.; 1443-ból Teleki: Hunyad. kora X. 123. l. stb.

²⁾ »Et quod honor Comitatus Hevesiensis, juxta contenta Decreti, personae seculari conferatur: quia Episcopus Agriensis extra Regnum moratur; qui si ad residentiam venerit, vel autem Ecclesia ipsa Praelatum alium residentem habuerit; honor eiusdemodi Comitatus iterum ad Ecclesiam redeat« mond az 1514: 56. t.-cz. 2. §-a.

³⁾ Például 1554-ben Ujlaki Ferencz királyi helytartó. Orsz. levélt. N. R. A. 5. 61.; vagy 1578. és 1580. Radecezi István. Forgách levélt.

⁴⁾ T. i. Ujlaki Ferencz 1554-ben i. h.

⁵⁾ Mint 1567-ben Forgách Simon egri főkapitány Heves és Borsodmegyék főispánja. Forgách levélt. — 1587-ben Ungnad Kristóf u. ott. 1589-ben Rákóczy Zsigmond viseli e két tiszte. U. o.

⁶⁾ Mint 1567-ben, mikor Veráncz Antal volt egri püspök. — V. 5. a fentebbi jegyzetet.

⁷⁾ Pray G.: Specimen Hierarchiae I. 221. l.

⁸⁾ »Pro firmitate juris Perpetui Comitatus Episcopatus Agriensis in Heves. Comitatu clarus est contentus Articuli 56. 1514.« Kancz. levélt. 3628. sz. a.

megmaradt még azután is, midőn a többi egyházi örökös főispánságok, az esztergominak kivételével, megszűntek és címök az egri érseket napjainkig megilleti.¹⁾

Hont.

I. József Csábrági gr. Koháry István, a későbbi ország-bíró, valamint ennek 1704-ben elhunyt testvére, Farkas, kiváló érdemeit jutalmazandó, 1711. január 2-án Bécsben kelt oklevelével neki és mindkettőjük fiutódainak adományozta a honti főispánságot és az ebben való utódlásra nézve az elsőszülöttségi rendet állapítja meg.²⁾ Ez adományt III. Károly is ugyan-csak Koháry István részére 1729. december 28-án Bécsben kelt oklevelével újból megerősíté.³⁾

Gr. Koháry István országbírónak utód nélkül elhaltával⁴⁾ a honti örökös főispánság Koháry Farkas ágára jutott, melyet azonban herceg Koháry Ferencz kancellár 1826-ban szintén sirba vivén, a honti örökös főispánság is elenyészett.

Hunyad.

1536-ban Enyingi Török Bálint Hunyad várát János királytól adományul nyervén,⁵⁾ a hunyadmegyei főispánság a Török-család kezére jutott. A levelek erről idővel hiányozván, Báthory Zsigmond 1585. márczius 1-én Hunyad várára,

¹⁾ Az egri egyház örökös főispánságáról értekezik Porubszky József Bartakovics egri érsek emlékkönyvében (Eger 1865.) 173. s. k. l.

²⁾ »Officium, seu honorem Comitatus Hontensis jam antehac dudum eidem Comiti Stephano Koháry per gloriosissimae memoriae Dominum, Genitorem condam nostrum desideratissimum clementer resolutum, verum ex annuentia eiusdem, per fratrem ipsius condam Wolfg. itidem Koháry usque dies vitae suae administratum, jamque per mortem eiusdem vacan-tem, memorato C. Stephano Koháry de toties futa Chabrag, ipsiusque ex praefato condam fratre suo Wolfg. Koháry descenditibus et Nepotibus, ac inter eosdem semper primogenitis superstilibus in perpetuum simul cum omnimoda et consveta eiusdem Officii praerogativa et jurisdictione, solitisque obventionibus, proventibus et emolumentis clementer dandum esse duximus et conferendum» mond az oklevél. (Lib. Reg. 28. 562. l.)

³⁾ Lib. Reg. 36. 368. l.

⁴⁾ 1731. márczius 29-én.

⁵⁾ Valamint Debreczent. V. ö. Szűcs István: Sz. Kir. Debreczen város története. Debreczen, 1871.

az ehhez csatolt Hunyad és Hátszeg városokra s még számos névszerint felsorolt falvakra Török Bálintnak Török János vránai perjeltől való unokája János, és általa Török István, ugyancsak Török Bálintnak fia Ferencztől leszármazott unokája részére újabb adományt adott.¹⁾

Török (I.) Bálint után Török (I.) János vránai perjel szerepel, mint Hunyad örökös főispánja,²⁾ majd Török (II.) Bálint,³⁾ és (II.) János, majd János fia (III.)⁴⁾ Bálint és végre Török István következtek, kiket a főispáni teendőkhöz rendszertől Hunyad vára praefectusa helyettesített.⁵⁾ Török István viseli ugyan haláláig (1618.) Hunyad örökös főispánságának címét,⁶⁾ de már jóval előbb Hunyad főispánsága tényleg Bethlen Gáborra szállott át, ki a várat a hozzá tartozó falvakkal Töröktől zálogban bírta.⁷⁾ A Török-család kihaltával Bethlen Gábor, mint erdélyi fejedelem, a hunyadi főispánságot, melyet utána testvére, István, viselt,⁸⁾ 1620-ban ennek két fiára, Istvánra és Péterre ruházta örökösen,⁹⁾ kik a fejedelmi

¹⁾ »Magnifico Joanni Török de Enyingh et per eum Magn. Stephano Török filio Francisci, filii dicti olim Valentini Török senioris» mond a Gyulafehérvárról keltezett oklevél. — Erd. Lib. Reg. II. 283.

²⁾ Károlyi oklevél. III. köt. 313. l.; Erd. Országgyűlési Emlékek I. köt. 540. l. — Török Ferencz is, János testvére is viseli e címet. Így ezimezi őt Miksa király 1569. nov. 5-én kelt oklevelében. Forgách levélt.

³⁾ Erdélyi országgy. Emlékek IV. köt. 571. l. Az előbbi 1577. körül, az utóbbi csak 1588-ban halt el.

⁴⁾ 1600-ban mint örökös főispán szerepel. 1603-ban kimúlt.

⁵⁾ Az 1555-ki marosvásárhelyi gyűlés 7-ik cikkét. Erd. országgy. Emlékek I. köt. 540. l.

⁶⁾ Hazai okmánytár III. 455. l.

⁷⁾ Nagy Iván: Magyarország családai XI. köt. 294. l. — 1608-ban Báthory fejedelem Bethlen Gábornak »Comitis Comitatus de Hunyad» érdemeit jutalmazza. — Erd. Lib. Reg. V. köt. 41. l. — 1606-ban is már az. Gr. Károlyi Oklevél. IV. köt. 22. l.

⁸⁾ Erdélyi országgy. Emlékek VII. kötet 258. l.

⁹⁾ »Eidem igitur Comiti Stephano Bethlen juniori et per eum Petro similiter, Bethlen fratri ipsius nati minori Honorem Supremi Comitis Comitatus Hunyadiensis simul cum solitis eius proventibus . . . plena cum auctoritate ac eodem jure, quo praedecessores eius antea tenuerunt et possederunt, in perpetuum jure haereditario benigne dandum, donandum et conferendum duximus» mond az 1620. márczius 1-én Kassán kelt kiáltással. Erd. Lib. Reg. 10. köt. 155. l.

ágot tovább nem terjesztvén,¹⁾ a hunyadi örökös főispánság megszűnt.²⁾

Komárom.

E megye örökös főispánságára a gróf Nádasdy-család nyert jogot Mária Teréziának 1751. július 30-án Pozsonyban kelt oklevelével, melyet gr. Nádasdy Lipót Flórián, az akkori m. kir. udvari főkancellár részére kiállított. Ennek értelmében a gróf Esterházy József országbíró halálával megüresedett komáromi főispánság, az 1751-ki országgyűlés alkalmával szerzett érdemei elismeréséül, gr. Nádasdy Lipótnak és általa egész családjának a fiúgra szólóan örökösen adományoztatott, de azon kikötéssel, hogy üresedés esetén a Nádasdy grófok közül a király azt nevezhesse ki valóságos főispánnak, kit e tisztre legalkalmasabbnak tart.³⁾

A család e jogot egész a legújabb korig bírta.

Középszolnok és Kraszna.

1526-ban Bélteki Drágffy János országbíró magát Középszolnok és Kraszna örökké való ispánjának írja,⁴⁾ de hogy mikor és mily módzattal nyerte ő az örökös főispánságot,

¹⁾ Iktari Bethlen Péter, István fia, atyja előtt 1646-ban mag nélkül halván el.

²⁾ Gr. Lázár Miklós nagybecsű értekezésében az erdélyi fejedelmek alatti főispánokról (Századok) még Alteszi Zólyomi Miklóst is Hunyadmegye örökös főispánjának írja, kit azzá Baresay fejedelem 1658-ban nevezett ki.

³⁾ A komáromi főispánságot »Eidem Comitū Leop. Flor. de Nádasd et per eum toti Familiae suae, in linea sexus masculini Comitum de Nádasd, motu proprio et ex speciali gratia et clementia nostra Caesareo-Regia, jure perpetuo benigne dandum duximus et conferendum, eo quidem modo, ut in casu emersurae vacantiae, ex praelibata Familia Com. de Nádasd eum, qui ad promovendum altissimum servitium regium habilior videbitur, praedeclarato Supr. Comitū officio resolvendi et nominandi potestas pro nobis, nostrisque in regimine successoribus, futuris quippe legitimis Regni Hungariae Regibus deinceps semper reservata sit,« mond ez oklevél. Lib. Reg. 42. 156—158. I. Hasonlóan szól a királyné elhatározása. Kancell. levélt. Orig. Refer. 1751. é. 90. szám.

⁴⁾ 1526. aug. 27-én: »Drágffy János Belthewky Keozepseo Solnok Warmegyének és Karazsnanak Eörewke való Ispány« írja magát. Orsz. levélt. Dipl. levélt. 24,323. sz. a. másolatban meglevő végintézkedésében.

arról okmány nem maradt reánk; e megyék főispánjaként azonban már 1508-ban szerepel.¹⁾ E két megye főispánságában őt fia Gáspár²⁾ követte, kinek 1545-ben bekövetkezett halálával a főispánságot fiánál, Györgynél, ugyan I. Ferdinánd meghagyta, de, mint azon okmányában, melylyel 1546. október 2-án e megyék kormányát György kiskorúsága miatt Homonnay Drugeth Antalra bízta, kijelenti, csak ideiglenes joggal (durante beneplacito nostro.)³⁾ Drágffy György még 1551-ben sem érte el a törvényes kort, midőn Ferdinánd e két megye administratorává Báthori Györgyöt nevezte ki.

A Drágffy-család 1555-ben Györggyel kihalván, Báthori György, ki Somlyai Báthory Annának, Drágffy Gáspár, majd Drugeth Antal özvegyének férje volt, következett e főispánságokban.⁴⁾ A XVI. század végén Somlyai Báthory István, Zsigmond fejedelem unokatestvére jelentkezik Kraszna örökös főispánjának czímével.⁵⁾ Ez örökös főispánság, mely hogy milyen kiváltságra volt alapítva, nem tudjuk, a XVII. század elején megszűnt, mert ekkor Nyáry Pál váradi kapitány, majd Lokácsi Prépostváry Zsigmond viselik Kraszna főispánságát.⁶⁾

Liptó.

Lásd az ide tartozókat Trencsén alatt.

¹⁾ Egy 1508-ki perbeli okmányban áll: »Johannes Drágffy de Belthewk Zolnok mediocris et de Crazna Comitatum Comes.« Orsz. levélt. Neo. Reg. Acta. 579. 5. 1514-ben is az volt. U. o. Acta publica II. Ulászlónak Tamás napján kelt oklevele.

²⁾ Gr. Károlyi oklevélt. III. köt. 196. 217. és 225. l.

³⁾ Az idevágó okmányt a királyi könyvből közli Bartal: Commentarii III. köt. 8. függelék. V. ö. még gr. Károlyi oklevélt. III. köt. 241. l.

⁴⁾ Az erről szóló okmány u. o. 9. függelék.

⁵⁾ V. ö. Nagy Iván: Magyarország családai II. és III. köt. Báthory és Drágffy családok. — Gr. Károlyi oklevéltár III. k. 289. l.

⁶⁾ Nos Stephanus Báthory de Somlio Comes perpetuus Crazszensis jutalmazza 1582. júl. 10-én somlyói provisorát birtokkal, miben ezt Zsigmond fejedelem megerősíti. Erdélyi Liber Reg. II. 174. l. — Más példa 1589-ből. U. o. III. k. 442. l. — Sőt 1580-ban már az volt. U. o. I. köt. 39. és 40. l.

⁷⁾ 1603. Paulus Nyáry de Bedegh S. C. R. M. Consiliarius ac Pociator, nec non praesidii Varadiensis Capitaneus, ac Comitatum Bihar, Kraszna et Zolnok mediocris Comes. Erd. Lib. Reg. IV. kötet 235. l. — Prépostváry 1609-ben, ily minőségben kap donatiót. — U. o. VI. köt. 8. l.

Máramaros.

Máramarosmegye főispánsága Huszt várával állott már régebben kapcsolatban.¹⁾ Örökössé csak Bethlen Gábor alatt lett, ki azt a huszti várral együtt testvérére, Bethlen Istvánra ruházta, oly feltétellel, hogy az, ki arra a családból legméltóbb, birja osztatlanul a várat és ehhez csatoltan a főispánságot is.²⁾ Bethlen István 1648-ban futódok nélkül elhalván, Rákóczy György fejedelem még azon évben a máramarosi főispánságot tanácsosára, Kisrhédei Rhédey Ferenczre, Bethlen Druzsianna, Bethlen István ifjabb leánya férjére ruházta.³⁾ Az oklevél nem említ ugyan örökös jogot, de őt örökös főispánnak czimezik, és Apaffy Mihály 1665-ben az alapon, mivel Rhédey házassága gyermek nélkül maradt, adományozza a máramarosi örökös főispánságot Késmárki gr. Tökölyi Imrénnek, mint nőágon Bethlen utódnak és e nemzetségből származók közül a legméltóbbnak.⁴⁾ Tökölyi Imre letünése után a máramarosi örökös főispánság elenyészett.

¹⁾ Kassai okmánytár I. 415. I. Erd. Lib. Reg. V. köt. 138. l.

²⁾ »Non immemores Ser. quondam Principis Gabr. Bethlen litterarum Donationalium, quibus mediante Arcem Husztiensem, adjuncta qua eidem bona Illustr. quondam Comiti Stephano Bethlen de Iktar, germano suo fratri, suo ex Materna linea avo, ipsinsque haeredibus utriusque sexus certis sub conditionibus litteris iisdem insertis demandaverat, quarum praecipuam cernimus, ut praedictam Arcem qui e familia Bethleniana dignior hoc munere censebitur, indivisam possideat, Comitisque supremi ac perpetui honorem eidem Dominio dictae Arcis conjunctim manuteneat« írja Apaffy Mihály Fogaras május 20. 1665. Protocoll. Capituli Albensis Trans. — Protocollum Steph. Gyermath 103—106. l. Valószínűleg Hunyaddal egyidejűleg kapta. 1620-ban már viselte. Erd. Lib. Reg. 10. kötet 125. l.

³⁾ »Munus et honorem Comitatus Supremi Comitatus Maramaros, quem socer tuus optime recordationis, Ill. condam Com. Stephanus Bethlen de Iktar alias pater nobis honorandus obtinuerat, nuper illo in coelestium recepto, hoc tempore vacantem« adományozza Rhédey Ferencznek. Gyulafehérvár, 1648. jún. 28. Erd. Lib. reg. 24. könyv 10. l.

⁴⁾ »Officium et honorem Comitatus Supremi ac Perpetui Comitatus Maramaros, quem haecenus Ill. D. Com. Franciscus de Kis Rede, Pater nobis honorandus obtinuit, de praesenti obtinet, verum inserutabili Dei iudicio liberis utriusque sexus una cum Ill. Comitissa Drusiana Bethlen

Mosony.

I. Ferdinánd 1528-ban az óvári várat nővérének, Mária özvegy királynénak adományozván, ehhez kapcsolta a főispánságot is örökösen rá ruházta.¹⁾ Ezen alapult, hogy a XVI. század további folyamában, valamint a XVII. század első felében is, mosonyi főispánokkal nem találkozunk, hanem a főispánság e megyében mintegy a királynak volt fentartva, mint azt még III. Ferdinánd 1641. június 4-én kelt és a megyéhez intézett leiratában hangoztatja.²⁾ Azonban nemsokára reá Mosonymegye is, a többi megyékhez hasonlóan, a királytól főispánokat kaphatott, mert már a XVII. század ötvenes éveiben Listi Lászlóról a költőről, mondatik, hogy a megüre-

conthorali sua destitutus est, ex assensu eorum« adományozza Tökölyi Imrénnek és őt »totius fatae familiae Bethlenianae nepotem, tam ad praedictum Supremi ac Perpetui Comitatus Maramaros honorem gerendum, quam etiam dictae Arcis Husztiensis directionem reliquis ex eadem prosapia ortis digniore nobis iudicatum« azzá kinevezi, azon feltétel alatt, hogy ha az arra alkalmas korba jó, az esküt letegye. — Így rendeli Apaffy Mihály 1665. május 20-án. Protocoll. Cap. Alb. Trans. Protocoll. Stephani Gyermath 103—106. l. Tökölyi Imre Bethlen utódi volt, mert anyja Gyulaffy Sámuelnek lánya volt Bethlen Annától, Bethlen István idősb leányától.

¹⁾ A nevezetes oklevél (Dat. in Civitate nostra Vien. f. 5. pr. p. f. Lucae Evang.) szerint Ferdinánd nővére iránti szeretetből és tekintettel a trón megszerzése alkalmával kifejtett buzgalmára, »Castrum Óvár cum honore perpetuo Comitatus Mosoniensis ac simul cum omnibus oppidis, villis. . . quod quidem Castrum Óvár et pertinentias ex Seren. condam Ludovici Regis fratris et praedecessoris nostri felicitis memoriae, donatione facta de suis manibus ipsa D. Regina, soror nostra charissima, possidet. Item et omne jus nostrum regium« stb. adományozza. — Az orsz. levéltárban levő Lib. Reg. I. 117. és 118. l.

²⁾ »Cum autem in hoc ipso Comitatu Officium Supremi Comitatus Majestati nostrae reservaverimus, neque velimus ea, quae alias in simili Vicecomitum electione de lege Regni supremis Comitibus competit abrogari« meghagyja (Regensburg. Jun. 4.), hogy a király tudta nélkül alispánt ne válasszanak. Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1641. 134. sz. a. És a pozsonyi kamara is 1641. jún. 1-én a megyéhez intézett rendeletében írja: »Notum est singulis ac universis Dominatorum vestrarum, quod Sua Sacrat. Caes. et R. Majestas, Dominus noster clementissimus sit istius Inelyti Comitatus supremus Comes.« Mosonymegye monographiája II. füzet. Magyaróvár, 1886. 197. l.

sedett mosonyi főispánságra törekedett¹⁾ és nem sokára reá (1662.) gr. Draskovics Miklóst, majd Zichy Istvánt találjuk e méltóság birtokában.²⁾

Nyitra.

Róbert Károly mindjárt uralkodása kezdetén, 1302-ben, kiemelésével a rendkívüli hűségnek, melyet irányában tanúsított, és a nagy károknak, melyeket három éven át ellenségeitől szenvedett, János nyitrai püspöknek és általa a nyitrai egyháznak és püspökségnek adományozta a nyitrai ispánságot (Comitatum Nitriensem), hogy vele az egyház szegénységén enyhítsen. A kettős pecsét alatt kelt adománylevelet ugyanazon év szeptember hó 10-ik napján az ország két érseke és több más főpap azon hozzáadással irták át és erősítették meg pecsétjeikkel, hogy a királyt, mint azt különben ő maga kívánta, örököseit és bárkit, ki ezen adományt visszavonni akarná vagy ellene törekednék, az egyházi átok sújtsa.³⁾

Róbert Károly ez adományát 1313-ban újból kiadá és ugyanazon év Szent Lőrincz napja körül az esztergomi érsek és több püspök is azt átírták,⁴⁾ mely átiratot Vitus nyitrai püspök kérelmére Chanád esztergomi érsek és több püspök 1337. február 5-én Visegrádon újabb átiratba foglalták és pecsétjeikkel megerősítették.⁵⁾ Mindezekhez még pápai megerősítés is járult 1336-ban XII. Benedek és 1344-ben VI. Kelemen pápák részéről.⁶⁾

A nyitrai püspökség Róbert Károlynak ez adományával az ispánsághoz tartozó birtokok és jövedelmek élvezetébe jutott. Vajjon ez utóbbiakat megtartotta-e, nem tudjuk,⁷⁾ de a főis-

¹⁾ Komáromy András: Listi László élete. Budapest, 1887. 20. l.

²⁾ Mosonymegye monographiája II. füzet 154. l.

³⁾ Ez okmányokat kiadta Batthyányi: Leges Ecclesias. III. köt. 4—6. lap.

⁴⁾ U. o. 147. és 149. l.

⁵⁾ A nyitrai püspökségnek az 1791. országos bizottság elé terjesztett emlékiratában. Orsz. levélt.

⁶⁾ Lásd ezeket u. o.

⁷⁾ Benedek pápa (Dat. Lateran. XV. Kal. Febr. Pontif. nostri A^o 4.) említ »quasdam terras, possessiones cum pertinentiis suis et quaedam alia jura in Castro Nitriensi, Strigom. Diocesis, et eius territorio consistentia

pánságot már korán újból elvesztette. A XIV. század elejéről bírnak egyes okmányokat, melyekben a nyitrai püspököt »locique eiusdem perpetuus«-nak írják,¹⁾ de már 1323-ban Lampert országbíró szerepel mint nyitrai főispán,²⁾ és ha 1326-ban újból a nyitrai püspök jelentkezik is mint ilyen,³⁾ 1330-tól fogva a világi rendű nyitrai főispánok hosszú sorozata ismeretes.⁴⁾

A nyitrai püspökségnek örökös főispánságra vonatkozó oklevele, melyről, midőn Nyitra vára, mert püspöke Debrentey Tamás a husszitákkal tartott, a királyi hadak birtokába került, az azt megerősítő pecsét elveszett,⁵⁾ 1468-ban ugyan újból átírva és megerősítve lett,⁶⁾ de mindamellett 1478. Kinizsy Pált találjuk Nyitramegye főispáni székén⁷⁾ és csak II. Ulászló alatt, ki 1501-ben Mátyás e kiváltságlevelét Miklós püspök kértére újból átírta és megerősítette,⁸⁾ szilárdult meg a nyitrai püspök örökös főispánsága.⁹⁾

Az egész Habsburg-korszak alatt a nyitrai püspök viseli Nyitramegye főispánságát, míg nem Gusztinyi János püspök halálával e két méltóságot különválasztották és 1777.

tunc ad regem pleno jure spectantia, tibi tuisque successoribus ac per te Mensae Episcopali Nitriensi pietatis intuitu ex liberalitate regali donavit. U. o.

¹⁾ Például Fejér VIII. 2. 170. l.

²⁾ Zichy Codex I. kötet 244. l.

³⁾ Fejér VIII. 3. 119.

⁴⁾ Anjouk. okmányt. II. 552. l., III. 254., IV. 19.; V. 111. és 354.; Fej. X. 8. 588.; Teleki: Hunyad. kora X. kötet 417. l. stb.

⁵⁾ Ez esemény ugyanazon szavakkal van előadva a nyitrai püspökség számára ugyanaz nap kiállított egy másik oklevélben. Batthyányi: Leges Eccles. III. kötet 528. l.

⁶⁾ Ez okmány (1468. 14. Kal. Maii) II. Ulászló 1501-ki és Rudolfnak 1583. aug. 9-én kelt átiratában található. Lib. Reg. IV. 380—384.

⁷⁾ Országos levéltár. Acta Monial. Poson. 65. Fasc. 24. sz.

⁸⁾ Rudolf király 1583. aug. 9-ki átiratában Lib. Reg. IV. 380—384. l. Ez okmányt 1727. május 5-én III. Károly is a nyitrai püspökség számára hiteles átiratban kiadatta, de a nélkül, hogy azt egyszersmind megerősítené. Kancell. levélt. 1777. é. 1136. sz.

⁹⁾ 1524. Stephanus de Podmanyn D. et Ap. S. Gr. Episcopus Nitriensis, locique eiusdem Comes perpetuus. Kisfaludy levéltár a Nemzeti Múzeumban.

ápril 11-én kelt elhatározással ¹⁾ Nyitra megye gr. Forgách Miklós személyében újból világi főispánt nyert.

Pest-Pilis és Solt.

Pest és a vele úgy látszik már a XIV. század végén egyesült Pilis megyéknek ²⁾ nem voltak főispánjaik, a mennyiben, mond az 1492: 100. t.-cz., Buda mellett vannak, hanem ügyeiket részben a király maga vagy helyette a nádor vagy valamely főúr, részben pedig a budai várnagyok vitték. E megyék, melyekkel az 1569: 52. t.-cz. Soltot is egyesítette, főispánt első ízben 1651-ben kaptak Gyarmathy gróf Balassa Imre személyében, kit hogy elismerjenek és vele ne ellenkezzenek, Ferdinánd 1651. szeptember 12-én e megyéket felhívja. ³⁾ Ezek azonban, hivatkozással II. Ulászló törvényeire, ilyenül őt elfogadni vonakodtak és ez iránt a jövő országgyűlésig halasztást kértek. ⁴⁾ Ennek daczára a király 1655. decz. 7-én, tekintettel arra, hogy e megyék már nincsenek többé a király lakhelyének közelében és e miatt már alispánjaik is vannak, megparancsolá, hogy a főispánság tekintetében is magokat az ország többi megyéihez alkalmazzák. ⁵⁾ És Balassa Imre a főispánságot meg is tartotta 1659-ig, ⁶⁾ midőn az ez évben hozott

¹⁾ Kanczell. levélt. 1709. sz. a.

²⁾ Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. Budapest, 1880. I. köt. 63. l.

³⁾ Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1651. 413. sz. a.

⁴⁾ 1655. Bécs, decz. 20. III. Ferdinánd a primáshoz és az országbíróhoz felhívást intéz, hogy adjanak véleményt, vajjon a király e halasztásba beleegyezék-e vagy nem. U. o. Concept. Exped. 1655. 409. sz. a.

⁵⁾ 1655. Ebersdorf decz. 7-én kelt rendeletében írja a király, hogy e megyék e vonakodásukat »praetexta certorum Articulorum« teszik, melyek, »saltem protunc vicinitatis Regum residentiae Budensis« keltek »qui si etiam de praesenti observandi forent vos neque vicecomites habere, sed solis Iudicibus Nobilium contentos esse debere manifestum sit.« Ép azért most, midőn »jam a residentia regia remotiores constituti sitis, ad instarque reliquorum Comitatum juridicos processus habeatis, aequitas ipsa, bonusque regiminis ordo dictarent vos reliquis Comitatus Regni hae etiam in parte conformari debere.« U. o. Concept. Exped. 1655. 398. szám alatt.

⁶⁾ Comes Emericus Balassa, Eques auratus Comitatum Pest, Pilis et Solt Supremus Comes. 1659. jan. 29. U. o. Concept. Exped. 1659. 13. szám alatt.

végzemény 76-ik cikkelye rendelé, hogy e megyék főispánsága az ország jelen és jövő nádorispánjainál meghagyassék, a kiktől mióta a budai várnagyok működése megszűnt, a főispáni teendőkre nézve amúgy is függtek.

Ezóta a hármas megye főispánságát, ha II. József korától eltekintünk, mindig a nádorok vagy ha a nádori szék betöltetlen volt, a kir. helytartók, mint Szelepchényi György, Ferencz lotharingiai herceg, Albert tescheni herceg viselték, csakhogy azt, legalább a XVIII. század közepétől fogva, rendszerint az általok kinevezett administratorok által kezeltették, e megyéknek ez ellen a nádorhoz 1749-ben intézett fölterjesztése eredmény nélkül maradván. ¹⁾

Az 1848: 28. t.-cz. nem szüntette meg a nádor örökös főispánságát, de e megyék főispáni helytartóját a többi főispánságokra nézve törvényesített kinevezési viszonyba hozta és őt főispáni ranggal az országgyűlés főrendi táblájánál ülési és szavazati joggal ruházta fel. Az 1870: 42. törvénycikknek az örökös főispánokra vonatkozó intézkedése e hármas megyére is kiterjedvén, ennek, noha a nádori méltóság betöltése csak felfüggesztetett, állandóan főispánja van.

Pozsega.

Még mielőtt e megye a töröktől visszavétezt, ennek főispánságát Verőczemegyéjével együtt I. Lipót 1687. auguszt. 4-én Schitarói Joannovics Ferenczre, ki akkor ezredes és körorosi alispán volt, ruházta örökösen, és őt s mindkét nembeli utódait egyszersmind grófi rangra emelte, tekintettel arra, hogy ők Joannovits György thessaliai és albaniai hercegnek, kit I. Mátyás király rokonnak ezimezett, vérből származnak. ²⁾

¹⁾ Galgóczy K.: Pest, Pilis és Solt F. e. megyék monographiája. Budapest, 1876. I. rész. 46—48. l.

²⁾ Lipót 1687. aug. 4-én Bécsben kelt oklevelében Joannovits (vagy mint itt írva van Ivanovits) Ferenczet a nemesi vagy lovagi osztályból kiemelve »verum, supremumque perpetuum ac haereditarium Verőczensis et Posegensis Locorum et Comitatum Comitem, qui Comitatus in jam fato Regno nostro Sclavoniae, sive Croatia interannensi ob Savo Dravoque annibus dicto existentes, ad praesens sub Othomanica Tyrannide mancipantes fecimus, creavimus et Comitis titulo, vulgo a Germanica Natione Graf nuncupati decoravimus et insignivimus, neque ac consor-

Ennek daczára e megyék visszafoglalása után a Draskovicsok és Keglevich Péter törekedtek azok főispánjaivá válni, de gr. Joannovics Dávidnak, Ferencz fiának, kérelmére Lipót 1690 őszén ez ügyben vizsgálatot rendelve,¹⁾ 1690. október 28-án kelt oklevelével Joannovics Dávidot e megyék főispánjává a korábbi adománylevél alapján kinevezte.²⁾ Joannovics Dávid halálával, ennek öcsese, Jonathan, a főispáni beiktatás eszközlését három éven át elmulasztván, a főispánságtól elesettnek tekintett, annyival inkább, mert saját ügyeit sem lévén képes intézni, gondnokság alá volt helyezve. Mind ennél fogva, mind pedig azért, mert gr. Joannovics Jonathan családjának utolsó sarja volt, ki, mint a felsőbb egyházi rendeket felvett egyén, törvényes utódokkal nem birhatott, I. József 1707. febr. 17-én Bécsben kelt oklevelével gr. Keglevich Péter tábornoknak, szentelt vitéznek, kamarás és tanácsosnak és örökösének Pozsegamegye főispánságát örökösen adományozta az elsőszülöttségi rend megtartásával, de azon kikötéssel, hogy azt Joannovics Jonathan életében csak adminisztratori minőségben, teljes joggal pedig csak halálával viseljék.³⁾ És 1707. decz. 6-án br. Patachich György bosniai püspök és Draskoveczy Draskóczy István ezredes és breszti kapitány, a

tem Gener. Dominam Barbaram Szeliscevicz de Gazka, haeredesque et posteros vestros (utrinque sexus universos) veros et indubitatos, perpetuosque et haereditarios ac per Majoremnum Supremos Comites supradictorum Veroczensis et Posegensis Comitatum creamus. Lib. Reg. 19. 141—143. l.

¹⁾ Lipót 1690. szeptemberben, midőn gr. Joannovics Dávid folyamodott a főispánságért, a Draskovicsok és Keglevicsok támasztottak igényt, Kollonicsot bizta meg ez ügy megvizsgálásával. Kancell. levélt. Concept. Exped. 1690. n° 31. ex Sept.

²⁾ Lipót az előbbi adomány alapján Joannovics Dávidot a főispánságba beiktatni rendeli. U. o. n° 43. ex octob.

³⁾ I. József ez okmánynyal a fentebbiék alapján Pozsegamegye örökös főispánságát adományozza Comiti Petro Keglevich Equiti Aurato, Camerario et Consiliario nostro, nec non Generali Vigil. Praefecto, ipsiusque haeredibus ac inter eosdem semper Primogenitis superstitibus in perpetuum, vita tamen attacti Jonathani Joannovics durante, non nisi titulo Administratoris, post mortem vero ipsius pleno jure, simul cum consueti honoris seu Officii huiusmodi praerogativa et jurisdictione, solisque obventionibus, preventibus et emolumentis. Lib. Reg. 27. 273. l. és Kancell. levélt. Orig. Refer. 1747. 73. sz. a.

pozsegai jezsuiták házában gróf Keglevich Pétert a főispánságba ünnepélyesen be is iktatták.¹⁾

Mind ennek daczára a gr. Keglevich család Pozsegamegye örökös és valóságos főispánsága élvezetéhez nem jutott. Mert gr. Keglevich Péter e méltóság szerzője, Joannovics Jonathan előtt múlt ki, elsőszülött fia pedig, László, habár Joannovicsot sok évvel túlélte, a pozsegai főispánság birtokába nem helyeztetett, és midőn 1744-ben ennek fia, Péter, a főispánságért folyamodott, ez daczára annak, hogy a szlaven rendek kérelmét támogatták, korhány miatt nem volt kinevezhető, miért is 1745-ben Pozsegamegye kormányzása br. Vajai Lászlóra bízott főispáni helytartó minőségében.²⁾ Gr. Keglevich Péter 1747-ben e kérelmét megújítja és ekkor a kancellária véleménye annak teljesíthetése iránt megoszlott. A kisebbség véleménye szerint a József-féle kiváltságlevél, mivel azt Keglevich Péter, folyamodó nagyatyja, akkor nyerte, mikor Pozsegának még más volt örökös főispánja és a megye sem volt még az országba bekebelezve, és így a főispáni tiszt eladományozásának joga még meg nem nyílt, nem tekinthető erős és valódi kiváltságnak, hanem legfeljebb csak czímet adó és jövő adományozás ígéretét tartalmazó kegylevélnek (gratia expectativa). Miután pedig az ezt elnyert gróf Keglevich Péter a tényleges örökös főispánt a halálban megelőzte, és a királyi kegy sem reá, sem fiára nézve foganatosítást nem ért, a király nem köteles többé arra tekintettel lenni, miért is folyamodót csak személyére nézve, minden átörökítési jog nélkül, javasolta Pozsega főispánjának kinevezni. És habár a többség József levelében nem látott pusztán előzetes ígéretet, hanem miután az nemcsak a felkérőre, hanem örökösire is szólott, és a mi az expectatíváknál szokatlan, bevezetéssel és iktatással is meg erősítettett, azt, mint az örökös főispánságok adományozása szokásos és törvényes formájában kiállított oklevelet, teljes erejűnek ismerte el: Mária Terézia mégis a kisebbség véleményéhez hajlott és Keglevich Pétert Pozsegamegyének ugyan valóságos, de nem egyszersmind örökös főispánjává nevezte

¹⁾ A jelentés e beiktatásról. Kancelláriai levéltár. Orig. Refer. 1747. 73. sz. a.

²⁾ Kancell. levélt. Orig. Refer. 1745. 48. sz. a.

ki.¹⁾ Keglevich Péternek azonban utódai, kik annak másodszülött fiától, Sándortól, származnak le, és a gr. Keglevich-család ú. n. horvátországi ágát alkotják, a pozsegai örökös főispánsági czímmel tovább is éltek és élnek, de annak viselésére vonatkozó minden jog nélkül.²⁾

Gr. Keglevich Péter halálával 1750-ben br. Pejacevics Józsefet nevezték ki Pozsega főispánjának, habár gr. Draskovics János is a folyamodók között volt, kinck őse Valkómegyére nyert volt I. Lipóttól örökös főispáni állást, de melyet Valkómegyének Verőcze és Pozsegamegyékbe történt bekebelezése következtében elveszített volt.³⁾ A Keglevichék összeköttetése Pozsegamegyével ilykép megszakadt, azonban nyomát hagyta a megye czímerében, melybe a Keglevichék koronát tartó oroszánai 1748-ban fölvétettek.⁴⁾

Pozsony.

Az erdődi Pálffyok ugyan br. Pálffy Miklós, a győri hős idejétől fogva viselik Pozsonymegyének főispánságát, de csak fél századdal később szereznek arra örökös jogot. Br. Pálffy Miklós 1580. decz. 23-án lett Salm Miklós utódjává Pozsony főispáni székén, melyre nem, mint a rendes formula szólott, a király tetszéséig, hanem élete tartamára neveztetett ki.⁵⁾ 1598. május 14-én Rudolf király Pálffy Miklósnak Győr viszavételével szerzett érdemeit jutalmazandó, a pozsonyi várat és vele a főispánságot neki és két fiának adta úgy, hogy azok élvezetében Miklós után elébb az idősb, azután pedig az ifjabbik fiú kövekezzék, halálukkal pedig a vár, a melyhez a főis-

¹⁾ Kanczell. levélt. Orig. Refer. 1747-ki 73. sz. a. Mária Terézia ezt azzal intézte el, hogy a referádára írta: »Conformo me minoribus.« 1748. febr. 5-én gr. Keglevich Péter királyi tanácsossá neveztetvén, ez okmányban egyszerűen »Supremus Comes de Posega« iratik. U. o. Orig. Refer. 21. sz. a.

²⁾ Lásd a gothai almanachnak a gr. Keglevichekről szóló jegyzetét.

³⁾ Kanczell. levélt. Orig. Refer. 1750-ki 2. szám. — 1753-ban a boszniai püspököt nevezték ki pozsegai főispánnak, de »sine formanda consequentiá« utódaira nézve. U. o. Orig. Refer. 48. sz.

⁴⁾ U. o. Orig. Refer. 1748-ki 40. sz. a.

⁵⁾ A Pálffy-család által az 1791-ki országos bizottsághoz fölterjesztett iratok között.

pánság kötve van, a királyra ismét visszaszálljon.¹⁾ Az 1599-ki országgyűlés határozatának ²⁾ némi végrehajtásául Rudolf király ez adományát bővítette azon 1599. július hó 24-én Prágában kelt oklevelével, melylyel a pozsonyi királyi várat, az ahhoz kötött főispánsággal, valamint a hozzája Pozsonymegyében régóta tartozó javakkal, birtokjogokkal és jövedelmekkel, miket Pálffy Miklós, a korábbi pozsonyi főispánok módjára, már tényleg bir, ennek összes fiaira az idősbég rendje szerint és utánok még két legidősb unokájára is kiterjeszté, biztosítva őt és ezen utódait, hogy tőlök e vár és főispánság elvételni nem fognak, de viszont kikötve, hogy az ide tartozó javakat királyi engedély nélkül el ne idegenítsék és zálogba se vessék.³⁾

Br. Pálffy Miklós és őt 1600-ban a főispánságban követt fia, a későbbi gróf Pálffy István, a koronaőr, nem is irták

¹⁾ A Pálffy-család által az 1791-ki országos bizottsághoz fölterjesztett iratok között.

²⁾ 1599 : 48. t.-cz., mely Pálffy Miklós és utódai részére vagy Pozsony, vagy pedig Bazin és Szent-György várakra vonatkozólag adományt kér grófi czímmel.

³⁾ Ebben Rudolf »Totalem Arcem nostram Regiam Posoniensem simul cum universis bonis ac juribus possessionariis ad illum de jure et ab antiquo spectantibus et pertinentibus, quovis nomine vocitatis, omnino in Comitatu Posoniensi habitis et existentibus,« melyeket »simul cum honore et officio Supremi Comitatus dicti Comitatus Posoniensis prae fati Arci nostrae ab antiquo conjuncto« már régebben Pálffy Miklósnak »vita ipsius durante« adományozott »atque non ita pridem ad humilem ipsius instantiam et petitionem ad duorum quoque filiorum suorum, post eius mortem in aetate et senio legitime succedentium vitam benigne contuleramus« és melyet ő jelenleg bir is, nagyobb kegyelem jeléül »omnibus legitimis solum ipsius filii jam natis et deinceps nascituris, vita eorum durante elementer dandum et conferendum duximus. Hac nimirum conditione, ut defuncto memorato Nicolao P. senior eius filius, eoque similiter decedente, qui in ordine senior fuerit, hoc modo et ordine in senio semper observato, quoad haec linea duraverit in dictae Arcis nostrae Posoniensis dominio ac Officio illi succedere, atque completis et e vivis sublati omnibus dicti Nic. P. liberis masculis legitimis, praefata Arx nostra Posoniensis una cum dicto honore Comitatus Poson. ad duos ipsius Nic. P. ex praedictis eius filii Nepotes legitimos masculi sexus, natu videlicet maiores devolvatur et descendat.« Az országos levéltárban őrzött Liber Regius V. kötet 1—3. l.

magokat ez alapon pozsonyi örökös főispánoknak.¹⁾ Csak Miklósnak ifjabbik fia, gr. Pálffy Pál, ki Istvánnak 1646. május hó 29-én bekövetkezett halálával pozsonyi főispánna lett és később a nádori székben is ült, szerezte meg családjának a pozsonyi vár és ennek kapitánysága, valamint a hozzá kapcsolt pozsonyi főispánság örökös jogát.

Erről két okmány szól. A korábbi, melyet III. Ferdinánd 1650. márcz. 30-án Bécsben kiállított, a királyi könyvbe is be van iktatva.²⁾ Ennek értelmében a pozsonyi várat és ennek kapitányságát, a hozzájuk kötött főispánsággal, javakkal és a várban gyakorlandó italmérsi joggal gr. Pálffy Pál nádornak és kérelmére gr. Pálffy Miklósnak, István fiának és ezek fiutódainak örök joggal adományozta, azon kikötéssel, hogy Pál után mind ezekben Miklós következék, kinek elhunytával Pál fiai következzenek az idősbég rendje szerint, mely unokáiknál és további fiörököseiknél is megtartassék; gróf Pálffy Pál és Miklós fiága teljes kihaltával pedig a pozsonyi vár még gr. Trautmansdorf Miksának fiutódaira is átszálljon, és csak ezeknek is magvaszakadtával kerüljön az ismét királyi adományozás alá. És a király az adományosokat kötelezi, hogy valamint a korona a várat a hozzája tartozó javak és jogokkal együtt tőlük el nem veszi, viszont ők is, mint pozsonyi főispánok, ezeket megfartják és királyi helybenhagyás nélkül minden reájok vonatkozó elidegenítés és elzálogosítás érvénytelen legyen.³⁾

¹⁾ Péld. 1625-ben báró Pálffy István így ezimezi magát: «Comes Comitatus Posoniensis, Eques Auratus, L. B. in Vöröskő et in Stompha Dominus in S. Georgio et in Bozin, Consiliarinus, Cubicularius, Partiumque Regni Hungariae cisdanubiarum et praesidii Ujvariensis Generalis.» Forgách levélt.

²⁾ Lib. Reg. X. köt. 679—680. l.

³⁾ Ebben Ferdinánd mondja, hogy a pozsonyi várat minden tartozékaival «simul cum honore et officio Supremorum et Perpetuorum Comitum praedicti Comitatus Posoniensis et Capitaneatus, ac educillo Arcensi,» melyet Rudolf király a fentebb említett nádor Pálffy Miklósról, ennek fiára és két unokájára ruházott volt, és ekkor Pálffy Pál birt. «apud eundem Comitum Paulum P. non solum benigne relinquendum» hanem kérelmére neki és «fidei quoque Sp. et M. C. Nicolao P. de praedicta Erdőd, nepoti eiusdem, filio autem Sp. et M. condam C. Stephani, filii itidem dicti Nicolai P. de saepefata Erdőd, haeredibusque et posteritati-

Nem is egészen egy évvel reá, 1651. márczius 12-én III. Ferdinánd gr. Pálffy Pál nádornak a pozsonyi örökös főispánság és kapitányságról egy újabb oklevelet, még pedig szintén titkos peesét alatt állított ki, mely a fentebbiel, melyről a szövegben említés nincsen, teljesen megegyez, kivéve, hogy abban a pozsonyi vár tulajdona a királynak kifejezetten fenn van tartva és a Trautmansdorf-család esetleges utódlási joga a pozsonyi vár birtokában felemlítve nincsen. A gróf Pálffy-család az 1791-ki országos bizottság elé az örökös főispánságra vonatkozó jogának igazolása végett csupán ez utóbbi okmányt terjeszté, mely a királyi könyvbe beiktatva nem lett.¹⁾

Gr. Pálffy Pál ága 1706-ban kihalván, Miklós ága maradt a pozsonyi örökös főispánság és Pozsony vára örökös főkapitánysága birtokában, mely két méltóságra nézve az azokban utódló Pálffy részére mindig külön-külön kinevezési oklevelek keltek.²⁾

bus eorum in sexu masculino descendenti bus, jure perenni clementer dandum et conferendum duximus. Eae nimirum conditione, ut defuncto memorato C. Paulo P. dictus Com. Nicolaus, eoque similiter decedente, qui ex filiis annotati Comitum Pauli in ordine senior fuerit, hoc modo et ordine etiam quoad Nepotes ipsorum in senio semper observato, quousque haec linea duraverit in dictae Arcis nostrae Posoniensis dominio ac tam supremi Comitum, quam Capitaneatus eiusdem Arcis Officio illi succedere possint ac valeant.» Ha pedig mindkettőjük ága kihal, akkor «praedicta Arx nostra Poson. ad filios fidelis nostri, nobis sincere dilecti Sp. et Magn. Maximiliani Comitum a Trautmansdorf (czím) observata similiter primogenitura, et iis etiam de vita decedentibus Nepotes eorum legitimos masculini sexus, haeredesque et posteros eorum universos, natu videlicet majores devolvatur.» Igéretével annak, hogy a vár tartozékai közül semmit el nem idegenítenek. Gróf Trautmansdorf Miksa, ki III. Ferdinándtól grófságot és az 1625: 66. l.-cz. útján magyar indigenatust is szerzett, mint br. Pálffy Miklós második leányának, Zsófiának férje részesült e kitünő jogban.

¹⁾ A bizottság iratai között F. jegyű csomagban. Ebben mondatik: «reservato tamen nobis et successoribus nostris, legitimis videlicet Hungariae regibus jure proprietatis praedictae Arcis.» A főispánság után a hűség eskü letendő.

²⁾ Például 1774. szept. 23-án Pálffy János kineveztetik egyik oklevéllel valóságos főispánna, a másikkal pedig a pozsonyi vár kapitányává. Vagy például Pálffy Pál nádor után Pálffy Miklós 1653. decz. 13-án kapta főispáni és 1654. január 25-én várkapitányi kinevezését. Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1653. 294. sz. a. és 1654. 22. sz. a.

A pozsonyi örökös főispánságra vagy mint újabb közjogunk, nem egészen szabatosan, mondja, a pozsonyi grófságra, minthogy azzal az 1885: 7. t.-cz. szerint még manapság is a főrendiházi tagság jár, a Pálffy-családnak az idősbség rendje szerint következő tagja kineveztetik.

Sáros.

Habár már 1661-ben Rákóczy László sárosi főispán, kinek atyja, Pál is viselte e méltóságot, »perpetuus de Sáros«-nak iratják,¹⁾ mégis csak I. Rákóczy Ferencz, kinek I. Lipót 1664. szeptember 14-én örökös grófi rangot adományozott, nyerte kiváltságilag a sárosi örökös főispánságot I. Lipótnak 1666. július hó 30-án kelt oklevelével,²⁾ még pedig mind a két ágon levő törvényes utódai részére.³⁾

Ennek értelmében I. Rákóczy Ferencz halálával 1676-ban kiskorú fia, II. Rákóczy Ferencz, helyett anyja, Zrínyi Ilona, vezette a megye ügyeit.⁴⁾ Később, az országban kitört mozgalmak következtében, a sárosi főispánság ismét idegen kézre jutott;⁵⁾ 1694. márczius 8-án azonban parancs ment

¹⁾ Kancelláriai levélt. Concept. Exped. 1661. 114. sz. a. Rákóczy Pál sárosi főispánna kineveztetett 1622. ápr. 29. U. o. Concept. Exped. 1662. 85. sz. a.

²⁾ A diploma a vörösvári levéltárban őriztetik. Capsa 2. fascie. 2. n° 6. V. ő. Thaly Kálmán: II. Rákóczy Ferencz fejedelem ifjúsága. Pozsony, 1881. 7. l. és Turul II. köt. 91. l.

³⁾ A zöld bársonyba kötött, nyolcz hártyalévelből álló, fényesen kiállított diploma szerint I. Lipót méltóságos Rákóczy Ferencz urat, Erdély választott fejedelmét, Magyarország részeinek urát és székelyek grófját »haeredesque et posteris eiusdem utriusque sexus universos ex legitima serie descendentes titulo Supremi ac Perpetui Comitatus Comitatus, Arcisque seu Castri et Domini, Districtusque de Saaros condecorasse... hoc praesenti benigno Diplomate Nostro declarandum duximus.« Vörösvári levéltár. — Thaly Kálmán barátom szíves közléséből.

⁴⁾ Századok 1873. 664. l. Horváth M.: Zrínyi Ilona életrajza. Pest, 1869. 18. l.

⁵⁾ Például 1691-ben gr. Erdődy György szerepel sárosi főispánként. Kancell. levélt. Concept. Exped. 1691. n° 36. ex Dec. — 1693-ban is még az, midőn »Georgius Erdődy Comitatus Varasdiensis perpetuus, simulque tam huius, quam Barxiensis, Arvensis et Sarosiensis Supremus Comes, alias Agazonum nostrorum Regalium magister« tárnokmesterré kineveztetik. Kancell. levélt. Concept. Exped. 1693. n° 10. ex April.

gr. Szentiványi Lászlóhoz, ki akkor administratori minőségben állott Sáros megye élén, hogy Rákóczy Ferenczet, mint örökös főispánt, tisztjébe ünnepélyesen beiktassa.¹⁾ A nemsokára megindult mozgalmak következtében a sárosi örökös főispánság elenyészett.

Sopron.

Annak, hogy már gróf Esterházy Miklós, a nádor, szerzett volna családjának örökös jogot Sopron megye örökös főispánságára,²⁾ alapja nincs; Miklós nádor örökös főispáni méltóságot sem nem viselvén, sem nem alapítván. Azonban Sopron megye főispánsága, mióta azt ő viselte, családjánál tényleg megmaradt. Utána ugyanis 1645-ben fia, László, 1652-ben pedig ennek öccse, Pál következtek, kinek fia, Miklós részére, Lipót király 1669. november 23-án expectatívát osztogatott, ki azonban később az egyházi rendet felvén, azt engedménye alapján a király Esterházy Mihályra ruházta át, kit, mint örökös főispánt, 1686. jún. 30-án Sopron megyéhez intézett rendeletével elismerni parancsol.⁴⁾ Azonban külön diploma, melylyel Lipót, herceg Esterházy Pált és összes világi rendű fiörököszeit, a mint az elsőszülöttség rendje szerint következnek, Sopron megye örökös főispánságával felruházta, noha ő ilyenek kiadását említi,⁵⁾ nem ismeretes és ilyent, midőn a kiskorú herceg Esterházy Pál Antal soproni főispánsága kérdésben forgott, felmutatni nem lehetett.

¹⁾ Kancell. levélt. Concept. Exped. 1694. n° 59. ex Mart. — Be van iktatva a királyi könyvbe is. Lib. Reg. 23. 164. l.

²⁾ Így mondja ezt Lipót a Sopron megyének czimerbővítést engedélyező 1693-ki oklevelében. Lib. Reg. 23. 150—152. l.

³⁾ Ez okmányt, mely 1670-ben iktatással is megerősített, a család fölterjesztette az 1791-ki országos bizottsághoz.

⁴⁾ Ebben írja, hogy miután gr. Esterházy Miklós cz. püspök és esztergomi kanonok »officium, honorem seu titulum Supremi et Perpetui Comitatus Comitatus huius Soproniensis vigore primogeniturae ac Perpetuitatis, juxta Privilegia per Divos quondam Hungariae Reges, Praedecessores nostros... elargita« átengedte Mihálynak, ezt örökös főispánul elismerjék. Lib. Reg. 18. 382. l.

⁵⁾ T. i. a czimerbővítést engedélyező oklevelben írván: »Comitatus Soproniensis, cuius idem Princeps ac omnes posteris sui masculini sexus haereditarii Supremi Comites in Primogenitura et Majoratu Status Secularis succedentes. i. h.

Mindamellett a kancellária 1734. október hó 29-én kelt előterjesztésében úgy vélekedett, hogy tekintettel Lipót király ép említett 1686-ki oklevelére, valamint arra, melylyel Sopronmegyének 1693-ban címerbővítést engedélyezett, és mert Pál nádornak a királyi kiadványokban az örökös főispáni címet rendszerint megadták, az Esterházy-család jogát Sopronmegye örökös főispánására, noha erről gyökeres privilegiummal nem bír, kétségbevonni nem lehet, miért is Pál Antal herceget másfél évre szóló korengedélylyel a főispáni székbe beiktatni és egyszersmind részére és utódai, mint Pál nádor utódai részére, az örökös főispániságot oklevéllel biztosítani javasolja.¹⁾ Ennek értelmében adta ki III. Károly Bécsben 1734. december 10-én azon oklevelet, melylyel, tekintettel Pál nádor érdemeire, az ez, és fia, Mihály-viselte soproni örökös főispániságot, Pál Antal hercegnek, Pál nádor unokájának és a nádor-alapította elsőszülöttségi hitbizomány tényleges birtokosának, valamint Pál nádor egyéb abban következni hivatott utódainak újból adományozza.²⁾

A herceg Esterházy-család a soproni örökös főispáni címet jelenleg is viseli, címere pedig I. Lipót engedélyével, Sopronmegye címérébe 1693-ban fölvétetett.³⁾

Szepes.

Zápolya Imrének, Bosnyákország kormányzójának és dalmát-horvát s szlavin bánnak, 1465-ben szepesi grófságra emelésével, Szepes várával együtt a szepesmegyei főispániság is természetszerűleg a Zápolyák kezébe került, habár a grófsági oklevél erről kifejezetten nem emlékezik.⁴⁾ Zápolya Jánosnak királylyá választása után I. Ferdinánd Szepes várát

¹⁾ Kancell. levélt. Original. Refer. 1735. 7. sz. a.

²⁾ Lib. Reg. 37. 287. és 288. l. — Itt mondja, hogy »Officium seu honorem Supremi ac Perpetui Comitatus Sopron,« melyet Pál és Mihály így bírtak, neki, »aliisque a praememorato Principe Palatino descendentiibus in possessione praenotati Majoratus futuri... denuo dandum duximus et conferendum.«

³⁾ Lásd az 1693. decz. 11-én Bécsben kelt oklevelet. Lib. Reg. 23. 150—152. l.

⁴⁾ Az okmányt közli Wagner: Anal. Scepus. I. köt. 145. 147. l.

1527-ben Thurzó Eleknek adományozta,¹⁾ míg Zápolya 1528-ban Laski Jeromost ruházta fel a szepesi grófsággal.²⁾ A XVI. század egész további ideje alatt a Thurzók viselik a szepesi főispániságot, a melyhez való örökös jogot 1628. május 25-én II. Ferdinánd Thurzó Ádámnak, Thurzó Szaniszló fiának, szepesi főispánná történt kinevezése alkalmával újból megerősítette.³⁾

Thurzó Mihály, ki testvérét, Ádámot, a szepesi főispániságban követte, 1636-ban a Thurzó-családot is magával sírba vivén, 1638. január 23-án Kőrösszegi Csáky István neveztetett ki szepesi főispánná, de csak ideiglenes joggal.⁴⁾ Kevésrel reá 1638. márczius 25-én Szepes várát adományul nyervén, az örökös főispániság ahhoz csakhamar csatlakozott. 1651. november 22-én, midőn gróf Csáky István érdemei különös kiemelésével a Szepes várára szóló adomány, még pedig mindkét nembeli utódai számára, újból megerősített, adományozta III. Ferdinánd a gr. Csáky-családnak, de csak a fiagra kiterjeszkedőleg, a szepesmegyei örökös főispániságot.⁵⁾

III. Ferdinándnak ez adománya gr. Csáky István fiutódaira egyáltalában szólván, minden közelebbi meghatározás nélkül, a király a főispáni kinevezésnél nem volt sorrendhez kötve, hanem az idősbb fiú mellőzésével valóságos főispánnak az alkalmasabb fiatalabbat is kinevezhette, a mint ez tényleg 1757-ben megtörtént.⁶⁾

¹⁾ Az okmányt közli Wagner: Anal. Scepus. IV. köt. 84. l.

²⁾ Ennek okmányát u. o. I. köt. 36—39. l.

³⁾ II. Ferdinánd Prágában kelt ezen oklevelében a szepesi főispániságot Thurzó Ádámról ruházva, írja, hogy ezt teszi »Donationem et collationem juxta formam concessionis Sacrat. Principis et D. D. Ferdinandi Romanor. Imper. et Regis Hung. praedecessoris et avi nostri etc. super honore praedicti Comitatus Scepusiensis maioribus Familiae Thurzonum factam, nos quoque benigne ratificantes.« Ország. levélt. N. R. A. Fasc. 446. n° 28.

⁴⁾ Kancell. levélt. Concept. Exped. 1638-ki 106. sz. a.

⁵⁾ »Honorem autem perpetui et supremi Comitatus dicti Comitatus Scepusiensis prae manibus antelati Comitatus haereditum et posterum eiusdem, masculini videlicet sexus, universis relinquimus et per successores nostros, legitimos Hungariae Reges relinquere volumus« — mond az oklevél. Lib. Reg. X. — Ez okmány az 1791-ki orsz. bizottság iratai között is található.

⁶⁾ Így történt már előbb is 1742-ben. Kancell. levélt. Orig. Refer. 1757-ki 74. sz. a.

A gróf Csáky-család Szepesmegye örökös főispáni czímével jelenleg is él.

Szerém.

A töröktől visszakerült Szerémnek első főispánjává 1689. márczius 16-án Jány Ferencz szerémi püspököt és csornai prépostot neveztek ki, kit ez állásába a pécsi püspök helyezett be.¹⁾ És Jány joga a főispánságra fentartatott azon oklevélben is, melylyel 1697. aug. 21-én herczeg Odescalchi Livius saját és családja érdemeire való tekintettel a szerémi herczegséget, melyet egykor Ujlaki Lőrincz birt, nyerte, egytében a szerémi örökös főispánság méltóságával.²⁾ És herczeg Odescalchi részére, ki ugyanazon év november havában honfiusítási oklevelet is nyert,³⁾ 1697. decemberben a beiktatási parancslevél is kiadatott, melynek értelmében a beiktatás helyettes útján volt eszközöndő.⁴⁾

Odescalchi Livius főispánsága azonban, miután Szerém még akkor megyei szervezettel nem birt, soha sem lépett hatályba; és ő maga utódok nélkül halván el, az arra szerzett jog is elenyészett.⁵⁾ Rokona, herczeg Odescalchi Boldizsár,⁶⁾ kit ő fiává fogadott, 1714-ben ugyan a szerémi birtokba behelyeztetett, de sem ő, sem fia, Odescalchi Livius, a főispánságot nem viselték. És midőn ezen Odescalchi Livius részére, ki 1751-ben magyar honfiuságot nyert, melyet az 1751: 40.

¹⁾ Kancz. levélt. Concept. Exped. 1689. 104. sz. a.

²⁾ »Eiusdem Ducatum simul cum Supremi eiusdem ac Perpetui Comitatus officio, honore ac dignitate, universisque Privilegiis, Immunitatibus, proventibus et emolumentis eidem debito (salvo nihilominus jure Administrationis eiusd. Officii pro moderno eiusdem possessore permanente),« mond az oklevél. U. o. Concept. Exped. 1697. n° 68. ex Nov. — E kérdésben Jány és Odescalchi között vita is támadt, minek elintézése végett 1698. elején az előbbi, ki a főispánságot püspökségének örökösen követte, Bécsbe hivatott. U. o. Concept. Exped. 1698. n° 26. ex Januar.

³⁾ 1697. decz. 9-én; azonban a kancelláriának egy későbbi értesítése szerint a honfiusítási díjat nem fizette le és a beczi kellyezés elmaradt. U. o. Orig. Refer. 1750. 162. sz. a.

⁴⁾ U. o. Concept. Exped. 1697. n° 44. ex Dec.

⁵⁾ U. o. Orig. Refer. 1751. 49. sz. a.

⁶⁾ »Summ ex sorore nepotem,« mond a kancellária 1750-ki idézett fölterjesztésében.

t.-cz. is elismert, Mária Terézia ugyancsak 1751-ben újabb adománylevelet állított ki, ebbe, mely az 1697-kiől lényegesen eltért,¹⁾ az ekkor már bekebelezett Szerémmegyére szülő főispánság nem foglaltatott be, sőt annak addigi administratora, br. Pejachevich Márk, még ugyanazon évben Szerémmegye valóságos főispánjának kineveztetett.²⁾

Tolna.

A tolnai örökös főispánság 1689-ben létesült, midőn I. Lipót szeptember hó 16-án Augsburgban kelt oklevelével, a töröktől visszaszerzett Tolnamegyét egyházilag a pécsi püspökséghez visszacsatolván, egyuttal ennek főispánságát az akkori pécsi püspökre, Radonay Mátyásra és a püspökségben utódaira ruházta,³⁾ a melybe való beiktatás azonban csak 1693. jan. 25-én ment véghez.⁴⁾ Ez egészen új adomány volt, mert a mohácsi vést megelőzőleg a pécsi püspökök nem voltak tolnai főispánok.⁵⁾

A pécsi püspök ezen örökös főispáni méltósága a baranyaival egyidejűleg 1777-ben szünt meg, mely év május 17-én neveztetett ki gr. Apponyi György helytartótanácsos Tolnamegye főispánjává.⁶⁾

Trencsén.

Trencsén várát a trencsényi ispánsággal együtt Cseh Venczel 1302. márczius 2-án Csák Máténak és örökösének

¹⁾ Mert hisz abban igen sok foglaltatott, a mi Magyarországra nem érvényes és a fejedelmi jogokkal ellenkező, mond a kancellária 1751-ki fentebb idézett előterjesztésében.

²⁾ Kanczell. levélt. Orig. Refer. 1751-ki 90. sz. a.

³⁾ »Eundem Comitatum (scil. Tolnensem) prae-fato Episcopatu Quinqueecclesiensi reuniendum et reapplicandum, simulque honorem seu Officium Supremi Comitatus ipsi Matthiae Radonay, successoribusque eiusdem futuris, nimirum Episcopis Quinqueecclesiensibus simul cum omni jurisdictione etc. etc. in perpetuum dandum et conferendum duximus« mond az adománylevél. Lib. Reg. 20. 321. l.

⁴⁾ Koller: Historia Episcopatus Quinqueeccles. VII. köt. 151. l.

⁵⁾ Például 1520-ban Gergellaki Buzlay Mózes, királyi főudvarmester volt tolnai főispán. Békásy levélt. a nemz. múzeumban.

⁶⁾ Kanczell. levélt. 1777-ki 1769. sz. a.

adományozta,¹⁾ de mely örökös főispánság Csák Máté letünésével elenyészett. Újból csak a XVII. század elején éledt fel.

Rudolf király azon oklevelében, melylyel 1600. február 21-én Illésházy Istvánnak és ennek mindkét ágban leendő magszakadása esetére testvére, Ferencz, fiainak, u. m. Illésházy Ferencznek és Gáspárnak és ezek fi- majd nőörökösökének Trencsén várát örökösen adományozta, a trencsénmegyei főispánságra nézve maga és utódai nevében azon ígéretet tette, hogy miután ez régi szokásból mindig Trencsén várával volt összekapcsolva,²⁾ továbbra is ennél megmaradjon és az időszereinti főispánt a király mindig az Illésházy-család tagjai közül, ki tudniillik nagykorú és arra alkalmas, fogja kiszemelni.³⁾

Illésházy István, ki 1582. óta volt Liptónak,⁴⁾ 1594. óta pedig Trencsénnek főispánja, 1609-ben elhalván, mindkét főispánság testvérének, Ferencznek, második fiára, Gáspárra, szállott át, ki Liptómegegye jegyzőkönyve szerint,⁵⁾ mint Trencsén és Liptómegegye örökös főispánja, 1610. ápr. 5-én iktattatott be

¹⁾ Fejér C. D. VIII. 1. 89—90. l.

²⁾ Így mondatik 1564. nov. 10-én, midőn Zrinyi Miklós tárnokmester és szigeti kapitány kapja »honorem Comitatus Trenchiniensis, qui semper hactenus ad praedictam Arcem nostram Trenchiniensem pertinuit et adhuc pertinet.« Lib. Reg. III. 820. l. — 1549-ben Ostrosythy János »tam Comes Comitatus, quam Provisor Arcis Trenchin.« Ország. levélt. Benign. Resol. II. köt. 33. l.

³⁾ Ez okmány (Dat. in Civitate nostra Regia Pilsna in Regno nostro Bohem.), mely Trencsén várát Illésházy Gáspárnak és Ferencznek teljes magszakadása után Illésházy István nővéreitől leszármazókra és ennek következtében Esterházy Ferencz pozsonyi alispán és Bosnyák András mindkét nembeli utódaira és ezeknek is kihaltával Pálffy Miklós összes fiutódaira átszállítja, a főispánságról így intézkedik: Cum autem Officium et honor Supremi Comitatus praefati Comitatus Trenchin. penes dictum Castrum Trenchin. ex antiqua consuetudine Regni istius nostri Hungariae habitus et reservatus sit, annuimus et obligamus nos et successores nostros legitimos Hung. Reges ex Familia Illéshaz., si legitimae aetatis et idonei fuerint supremos Comites electuros.« Lib. Reg. V.

⁴⁾ Kinevezése kihirdettetett Liptómegegyének 1582. Máthé napja előtti szerdán tartott gyűlésén.

⁵⁾ E megegye jegyzőkönyvéből vett becses adatokat tisztelt barátom, Majláth Béla múzeumi könyvtárőr és akadémiai tag szívességének köszönöm.

Német-Lipcsén.¹⁾ Gr. Illésházy Jánosnak az 1791-ki országos küldöttséghez intézett jelentése szerint családja 1610-ben II. Mátyástól mindkét megegye főispánságára adománylevelet nyert, mely azonban a királyi könyrbe beiktatva nem lévén, előttem ismeretlen. Illésházy Gáspár, ki 1631. okt. 28-án szerezte meg a trencsényi grófi méltóságot, 1648-ban meghalván, özvegyének felhívására mind Trencsén, mind Liptó, Gábort, az idősb fiút ismerték el főispánjoknak,²⁾ de Ferdinánd e megegyéhez intézett leiratában kijelentvén, hogy a főispánság illetően áthárulásának, illetőleg öröklésének eldöntése királyi jog, Györgyöt, az ifjabbik fiút, rendelé főispánul elismerni,³⁾ minek alapján Gábor át is adta Györgynek e főispánságokat, Liptómegegyében különösen 1649. január hó 4-én.⁴⁾

Gr. Illésházy Györggyel Gáspár ága 1681-ben kihalt. Örökösévé Gáspár testvérének, Ferencznek unokája, Miklós lett, kit gr. Illésházy György örökbefogadott, a mi királyi helybenhagyást is nyert, és a kire 1678. május 27-én a trencsényi grófi méltóság és az örökös főispánság is átszállottak.⁵⁾ 1679-ben lépett gr. Illésházy Miklós mindkét megegye főispánságának, melytől Györgyöt a király megfosztotta, élvezetébe,⁶⁾ melyben utódai gr. Illésházy Istvánnak, a család utolsó sarjának, 1838. július 30-án bekövetkezett haláláig megmaradtak.⁷⁾

¹⁾ Az 1609. decz. 15-én kelt megerősítés alapján. 1609. jan. 25-én kapta Illésházy nádor adományba Likava várát. E várhoz volt kötve Liptómegegye főispánsága, mint azt 1569-ben Miksa király e vár inscribálása alkalmával Krusith János részére kiemeli. Országos levéltár. Benign. Resol.

²⁾ Protocollum Comitatus Liptov. n° XIII. 247. l.

³⁾ Most habár a főispánság örökös, mond az oklevél »nihilominus determinationem huiusmodi devolutionis ac successionis Majestati nostrae reservatam extitisse constaret et ex continuato hucusque in similibus mutationibus usu et observatione« bizonyítható. Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1648-ki 177. és 178. sz.

⁴⁾ Protocoll. Comit. Lipt. XIII. 251—255. l.

⁵⁾ Lib. Reg. 16. 453. l. és Kanczell. levélt. Concept. Exped. 1678-ki 157. sz. a.

⁶⁾ Ünnepelesen a liptói főispánságba azonban csak 1685. ápr. 4-én Német-Lipcsén iktatták be. Protocoll. Comit. Lipt. XV. 164. l.

⁷⁾ Kivételevél az 1785—1790. és az 1823—1825-ig terjedő időnek.

Az Illésházy czímer Liptó és Trencsénmegyék czímerének kiegészítő részét képezi.

Túrócz.

A túróczy főispánságot I. Mátyás király kapcsolta Szklabinya várához, melytől, mond, a megye megvédése leginkább függ, és ezt 1470-ben kincstárnokának, Ernst Jánosnak adományozta örökösen azzal, hogy örökösei közül mindig az, a ki e vár ura, viselje egyszersmind a túróczy főispánságot is.¹⁾ Ennek dacára még Ernst János életében,²⁾ 1475-ben, okmányilag Pek Pál szerepel, mint túróczy főispán, Szklabinya vára birtokába pedig a Zápolyák jutottak.³⁾

1532-ben Szentmihályi Túróczy Miklós után I. Ferdinánd, Révay Ferenczet, a későbbi nádori helytartót, nevezte ki Túrócz főispánjává, ki Szklabinya várát családjának megszerezvén, fiai: Mihály, János és Ferencz, az ő kiváló érdemeire való tekintettel nyerték 1561. február 17-én I. Ferdinándtól Szklabinya várához kötötten a túróczy örökös főispánságot, azon kikötéssel, hogy ezt mindig azon örököseik viseljék, kik Szklabinya várának is birtokában vannak.⁴⁾

Mihály és János ágai kihaltával, Ferencznek ága az, mely a túróczy örökös főispánság élvezetében megmaradt, a melyre a vár birtokában levő családtagok közül a király szabadon nevezhetett ki, minélfogva például 1712-ben Révay Péter az ő idősb fivérének mellőzésével nyerte el a túróczy főispánságot.⁵⁾ Az örökös főispáni cím a családot most is megilleti.

A Révayak örökös főispánsága maradandó nyomot hagyott Túróczmegye czímerében is, melybe 1709-ben a Révay czímer is fölvétetett.⁶⁾

¹⁾ Az okmányt (dd^o Trenchinii 2° die f. Resurrect. 1470.) Bél Mátyás közli: Notitia Hungariae Novae. II. rész 307. l.

²⁾ Meghalt 1480-ban.

³⁾ Bél i. h.

⁴⁾ Bél i. h. 309. l.

⁵⁾ Kanczell. levélt. Original. Refer. 1712. 6. sz. a.

⁶⁾ Lib. Reg. 28. 331. l.

Ung.

Az ungi örökös főispánságnak, melyet IV. László adományából az Omodék bírtak volt,¹⁾ újabb alapítója Homonnai Drugeth János, kit atyjának, Drugeth György országbirónak, érdemei fejében II. Ferdinánd, valószínűleg 1622-ben,²⁾ mindkét nembeli utódaira kiterjesztőleg Ung vára és megyéje szabad és örökös grófjává emelt³⁾ és egyúttal az ungi főispánságot is, melyet már atyja, de csak ideiglenes joggal viselt, reá és örököseire ruházta, azon hozzáadással, hogy az ungi főispánságra vonatkozólag a vörös viasszal való pecsételhetés jogával is élhessenek.⁴⁾

A gróf Drugeth-család Bálint corbavai püspökkel 1691-ben kihaltán, Lipót még azon év augusztus 30-án Esterházy nádor ajánlatára, gr. Bercsényi Miklóst nevezte ki ungi főispánnak, de arról, hogy e főispánság neki örökösen adatott volna, sem a főispáni kinevezési oklevélben, sem pedig az ugyanazon napról az egrü püspökhöz intézett beiktatási parancslevélben említés nincsen.⁵⁾

Az ungi örökös főispánság nem is éledt fel többé, a mennyiben báró Sztáray Imrének erre irányzott kérvénye 1741-ben eredmény nélkül maradt.⁶⁾

¹⁾ Árpádk. új okmánytár XII. kötet 496. l.

²⁾ Azaz a kinevezési oklevél fogalmazata a kancelláriai levéltárban az 1622-ki fogalmazványok között meg van, de kelet nélküli. Concept. Exped. 1622. 292. sz. a.

³⁾ »De consilio Dominorum Praelatorum, Baronumque et Magnatum Regni nostri Hungariae in Comitum liberum et perpetuum Arcis et Comitatus de Ungh. creandum, praeficiendum et pronuntiandum« mond az oklevél. U. o.

⁴⁾ Azért mond az említett oklevél, hogy Drugeth János és »haeredes et liberi universi perpetui Comites de Ungh ab omnibus dicit, nominari et inscribi, illoquo pro Supremo quoque et perpetuo dicti Dom. de Ungh Comite haberi et praedicari volumus« és hogy vörös viasszal élhessenek »quoad sigillum in signum honoris praefati Comitatus de Ungh.«

⁵⁾ Kanczell. levéltár. Concept. Exped. 1691. n° 55. ex August.

⁶⁾ Kanczell. levéltár. Orig. Refer. 1741. 23. sz. Kérelmét alapítja arra, hogy »ex antiquis Familiae suae privilegiis, donationalibus litteris ac Epitaphiis in diversis eiusdem Comitatus Ecclesiis reperibilibus appareat Titulum quoque Comitum deUngh ab eorum regnantibus pia remissionis Hungariae regibus sibi concessum habuerit.«

Valkó.

Vajjon létezett-e valkói örökös főispánság, nem lehet biztosan kimutatni, mert azon okmány, melylyel gr. Draskovich János főudvarmester a létesítendő Valkómegye főispánjává kineveztetett, még ismeretlen. Ez valószínűleg ugyanazon okmány volt, melylyel ő 1688-ban Baranya örökös főispánjává kineveztetett.¹⁾ Hogy e kinevezés Valkóra nézve örökös főispánságra szólt, a Draskovicsok, midőn a megszünt Valkómegye helyett más megyére nézve kértek örökös főispánságot, mindig említették;²⁾ és erre mutat az is, hogy gr. Draskovich János halála (1692.) után fia Péter, Valkómegye főispánjában, mint Lipót király 1693. márczius 12-én kelt okiratában írja, csak megerősített,³⁾ míg Baranyára nézve, miután arra a pécsi püspök emelt igényt, csupán főispáni helytartóul hagyatott meg.

Draskovich Péter csak rövid ideig viselhetvén a főispánságot, testvére János, a későbbi bán, lett valkói főispánna, kit azon oklevélben, melylyel a pécsi püspökségnek a baranyai főispánságot 1705-ben biztosítja, Valkó örökös főispánjának mondanak,⁴⁾ noha a kancellária 1695-ki fogalmazványai között a Draskovich János valkói főispánságára vonatkozó az örökös melléknevet nem foglalja magában.⁵⁾ Draskovich János

¹⁾ Kancell. levélt. Orig. Refer. 1733. 17. sz. c.

²⁾ Például gróf Draskovich József 1750-ben a pozsegi főispánság elnyerésére irányzott kérvényében említi, hogy »avo condam suo, Joanni Draskovich officium supremi et perpetui Comitatus Comitatum Valkó et Baranya benigne contulerit.« U. o. Orig. Ref. 1750. 2. sz. és 1756. 267. szám alatt.

³⁾ »Comite Petro Draskovich de Trakostyan (czím) pro antelatae benignae collationis nostrae in se pariter derivandae confirmatione et stabilimento humillime supplicante« őt »in antelato quidem honore et officio Supremi Comitatus Comitatus Valkoviensis benigne confirmantes« mond az említett okmányban Lipót király. U. o. Concept. Exped.

⁴⁾ Itt mondatik gróf Draskovich Jánosról »alterius Comitatus de Valpó Supremo ac Perpetuo Comiti.« Lib. Reg. 27. 75. l.

⁵⁾ Kancell. levélt. Concept. Exped. 1695. 41. sz. Július.

után e főispánság úgy látszik megszünt,¹⁾ maga Valkómegye is az új szlapon megyékbe bekebelezve elenyészett.²⁾

Varasd.

Varasd főispánsága is, mint több más megyéé, várhoz volt kapcsolva, tudniillik a hasonlóvá várhoz, miért is, midőn I. Ferdinánd 1550. márczius hó 16-án Prágában kelt oklevelével Varasd várát, melyet egykor a Czilleyek birtak,³⁾ valamint a hasonlóvá várost, tartozékaikkal és jövedelmeikkel együtt 5000 rajnai forintért Sonnecki br. Ungnad János stíriai kapitánynak és tanácsosának, és halála esetére még egyik fiának elzalogosítá, ebbe a varasdi főispánság is befoglalva volt.⁴⁾

A varasdi örökös főispánság alapítója azonban Monyorókeréki gr. Erdődy Tamás, Monoszló örökös ura, ki Ungnad János fiának, Kristófnak, a horvát bánnak leányát birta nőül, és ki azt érdemei rendkívüli méltatásával Rudolf királytól nyerte 1607. márcz. 24-én maga és négy fia, u. m. Zsigmond, Kristóf, István és János és ezek mindkét nembeli örökösei és utódai részére.⁵⁾ Ez okmányban ugyan nincs arról említés, hogy a család tagjai a főispánságot az elsőszülöttség rendje szerint viseljék, de miután Erdődy Tamás magát a varasdi várát és ennek, valamint Varasd városa kapitányságát az ezekhez tartozó javakkal együtt úgy impetrálta, hogy azok

¹⁾ Gr. Draskovich József ugyanis 1750-ben csak atyjának, ki 1733-ban meghalt, és nem egyszersmind idősb testvérének is főispánságára hivatkozik. U. o. Orig. Refer. 1750. 2. sz. a.

²⁾ Pesty Frigyes: Eltűnt vármegyék. Budapest, 1880. I. köt. 261. szám alatt.

³⁾ Fejér Cod. Dipl. X. 2. 418. l.

⁴⁾ Ungnad János, ki egyszersmind »Comitatus Cilliae Vicedominus« volt, az említett módon zálogba kapja »Castrum et Civitatem nostram Varasd, una cum omnibus earundem pertinentiis, juribus, proventibus honore eiusdem Comitatus Varasliensis« stb. Az orsz. levéltárban levő Lib. Reg. I. 372. l.

⁵⁾ »Te, Tuosque filios, Sigismundum et Christophorum, nec non Stephanum et Joannem, eorundemque haeredes et posteros utriusque sexus universos in perpetuo supremos praedicti Comitatus Warasd. Comites creandos, nominandos, eligendos et in verorum ac indubitatorum, perpetuorum Supremorum Comitum numerum et coetum iterum et de novo recipiendos et annuerandos annuimus« mond az oklevél. Lib. Reg. V. 858—861. l.

birtokában Tamás örökösei közül mindig a legidősebb következék, a főispánságot pedig a vártól elválasztani helyén levőnek nem látszott, gr. Erdődy Kristóf fiának, György tárnokmesternek halálával, ennek testvére, Imre és fia, Sándor, kik a főispánságot a kapitánysággal együtt Lipóttól új adomány címén kérték, 1665. január 14-én Újudvaron, Császárvára alatt, ez iránt egyezsége léptek, melyhez Lipót 1666. július 11-én királyi helybenhagyását adá.¹⁾

Ez egyezség értelmében gróf Erdődy Imre, kit mint idősbet a főispánság megilletne, ebbeli jogáról némi kikötések mellett lemondott, azt gr. Erdődy Sándornak engedvén át, és megállapítván, hogy abban ezentúl mindig a legidősebb testvér következék, tehát Sándor után gr. Erdődy Imre fia, Ádám, és így tovább, mely utódlásból Erdődy Gábornak, Erdődy Kristóf legifjabb fiának utódai se rekesztessenek ki, de mindaddig, míg Varasdmegyében birtokot nem szereznek, a főispánsághoz ne juthassanak.²⁾ És ezen utódlás önmagától lépjen be, úgy hogy a főispánság elnyerése végett nem kell többé új adományt kérni, hanem elégséges erre ő Felségének a megyéhez intézett parancsa, hogy ez az utódlásra hivatott családtagot a szokásos eskü letévése után főispánjának ismerje, a ki

¹⁾ Lipót ezen 1666-ki oklevele mellékelve van az 1759-ki 190. sz. a. Orig. Refer.-hoz. Kancell. levélt.

²⁾ Ut quotiescunque de futuro Supremus de familia nostra Comes eiusdem Comitatus Varasd. decesserit, tandem semper juxta primaevae donationales regias superinde emanatas et a toto Comitatu Varasd. acceptatas, proximus senior natus frater, tam in bonis Arcis Varasd. ac in ipsa etiam Arce Varasd. et Capitaneatu eiusdem Arcis et Civitatis Varasd., quam in officio Supremi Comitis Comitatus Varasd. et nominatim post mortem meam Comitis Alexandri Comes Adamus Erd. veluti in senio proximior succedat ipso facto, neque in posterum novam donationem ad Officium Comitis sollicitet, ex quo primaeva donatio sufficiens esset, sed solummodo unum mandatum a Sua Majest. ad Comitatum Varasd. adferat, ut talem seniorem natu fratrem pro suo Supr. ac Perp. Comite, recepto ab eodem solito iuramento agnoscant et acceptent. Arcem vero Varasd. et bona eiusdem simul cum praescripto Capitaneatu sine omni mandato tali in Casu idem senior natus frater post mortem huiusmodi Supremi Comitis propria autoritate apprehendere possit. A qua officii Supremi Comitis successione D. quoque Comites, filij cond. C. Gabrielis Erd. per nos non excludentur» mond ez oklevél. U. o. Ennek értelmében 1759-ben gr. Erdődy Antal részére mandatum intimatorium állíttatik ki.

magát a várnak és ennek kapitánysága, valamint a hozzája tartozó jószágok birtokába minden ünnepélyes beiktatás nélkül helyezheti. E főispánságot, kapitányságot, várat és az ehhez tartozó birtokokat a család egyik tagja se idegeníthesse el vagy vethesse zálogba, minden erre irányzott cselekvény semmis legyen, és a ki ezt talán megkísérlené, a főispánságtól e miatt örökre elessen.¹⁾

Az Erdődyek örökös főispánságát, melynek betöltésére nézve ez egyezség lett irányadóvá, I. Lipót 1687. aug. 26-án újból megerősítvén, ahhoz még azon kitünő jogot csatolta, hogy az időszerinti varasdi főispánok a varasdmegyei tisztségekre nézve a kijelölést, illetőleg megerősítést, a mint azt már szokásba vették, jövőre is gyakorolhassák, és Varasdmegye ezen tisztviselőket elfogadni köteles legyen.²⁾ Hogy ezt az Erdődyek korlátlan kinevezési jognak vették és a tisztviselők választása, mely azelőtt a horvát-szlavon tartománygyűlésen történt, teljesen mellőztetett, bizonyítja a horvát rendeknek eziránti panasza az udvarhoz 1759-ben, és mikor ezzel szemben az akkori főispán, gr. Erdődy György országbíró, csak a gyakorlatra és a Rudolf-féle privilegiumra, de nem Lipótnak ezen oklevelére hivatkozott, a kancellária azokat kielégítőnek nem találta és az eddigi eljárást bitorlásnak jellegezve, a varasdmegyei tisztségeknek is az 1548: 70. t.-cz. értelmében betöltését elrendelni ajánlotta, a mi királyi helybenhagyást is nyert.³⁾

A varasdi örökös főispánság társait néhány évvel túlélte, nem mint ezek 1870-ben, hanem csak 1874-ben a társországok közigazgatási viszonyai rendezésekor szűnván meg; címével azonban a gróf Erdődy-család még továbbra is él.

Maradandó emléke, hogy az Erdődy-család czimere⁴⁾

¹⁾ Kancell. levéltár.

²⁾ Azaz az akkori főispánt gr. Erdődy Imrét és utódait »in praescripto usu et consuetudine proponendorum vel confirmandorum ipsius Comitatus Varasd. officialium (a főispánok és többieknek) deinceps etiam futuris semper temporibus relinquendos mondja. Lib. Reg. 19. 43. l.

³⁾ Kancell. levélt. Orig. Refer. 1759. 42. sz. a.

⁴⁾ Ez igen érdekesen van magyarázva az Erdődy család jelenlegi czimereát adományozó 1580. febr. 26-án kelt oklevélben. Kancell. levélt. Concept. Exped. 1442. sz. a.

a megyére is átszállott, mely azt már a XVII. században használta és Varasd egy századot meghaladó gyakorlatra hivatkozhatott, midőn 1763-ban abból az alkalomból, hogy Mária Terézia a horvát-szlavon megyéket a magyar megyék mintájára szervezte, e czímernek hiteles pecsétül nála hagyását és erről szóló privilegium kiadását kérte, mely kérelemnek, tekintettel arra, hogy Pozsonymegye is az örökös főispáni család czímerével él, hely is adatott.¹⁾

Vas.

Egy 1405-ki okmányban ugyan Kanisay György Vasmege örökös ispánjának írja magát,²⁾ de hogy ez a szó tulajdonképeni értelmében nem volt, bizonyítja, hogy már 1406-ban Asszonyfalvi Ostfy Gergely Vasmege főispánja.³⁾ A XVI. és XVII. századokban kevés kivétellel a Nádasdyak voltak Vasmege főispánjai;⁴⁾ örökös főispánságot azonban ott csak a Batthyányak szereztek.

Már I. Lipót ígéretet tett gr. Batthyány Ádám országbírónak és egyszersmind Tót-, Horvát- és Dalmátországok bánjának, hogy a vasmegei főispánságot, melyet ez 1700. óta viselt, fiaira is átszállítani fogja,⁵⁾ azonban csak III. Károly volt az, ki ez ígéret alapján és atyjok kiváló érdemeire való tekintettel, 1716. május hó 10-én megadományozta gróf Batthyány Lajos kamarást és gróf Batthyány Károly kapitányt, Ádám fiait a vasmegei örökös főispánsággal, melynek élvezetébe csak akkor lépjenek, ha a főispánság, melyet akkor gr. Erdődy Sándor viselt, törvényesen megüresedik.⁶⁾

¹⁾ Kanczell. levélt. Orig. Refer. 1763. 254. sz. a.

²⁾ »Nos Georgius Kanisay Comes perpetuus Comitatus Castris ferrei« Schmitth: Agriens. I. köt. 356. l.

³⁾ Hazai okmánytár II. köt. 171. l.

⁴⁾ T. I. Nádasdy Tamás a nádortól Nádasdy Ferenczig az országbíróig.

⁵⁾ Így mondja ezt III. Károly az örökös főispánságot adományozó kiváltságlevelében.

⁶⁾ »Officium seu honorem supremi Comitatus Comitatus Castriferrei (quod pro nunc fidelis noster, nobis sincere dilectus Sp. et M. Comes Alexander Erdődy teneret et possideret) in quemdam proximum legitimae vacantiae casum« adományozza. — Életbe 1728-ban lépett, mely év jan.

A kiváltságlevelél értelmében Lajos, a későbbi nádor, ága megelőzi Károlyét, az egyes ágon belül pedig a fiutódok között az elsőszülöttségi rend dönt.⁷⁾ Lajos ága, melyre gróf, később herezeg Batthyányi Károlynak fiutódok nélkül elhalatával a hercegi rang átszállott, viseli jelenleg is a vasmegei örökös főispáni czímet.

Verőcze.

Verőcze várával együtt szállott át a verőczei főispánság is 1439-ben a Marczalyakra,⁸⁾ majd a Monyorókeréki Elderbachokra,⁹⁾ majd 1474-ben Bánffy Miklósrá,⁴⁾ és habár egy ideig ettől elvonatott, 1483-ban Ujlaki Miklós erdélyi vajda és Tamássy Henrik jelentkezvén verőczei főispánokul, Mátyás király 1488-ban a várat és ehhez kötve Verőczemegye főispánságát véglegesen Bánffy Miklós és Jakabra ruházta örökösen.⁵⁾ A Bánffy-család a főispánságot 1527-ig birta, midőn

7-én ment végbe Batthyányi Lajosnak a főispánságba való ünnepélyes beiktatása, a megyének Rohonczen tartott közgyűlésén. Kanczell. levélt. az 1791-ki országos küldöttség iratai között.

¹⁾ A Laxenburgban kelt adománylevelél a főispánságot adományozza »Fideli nostro Sp. et M. C. Ludovico praefati condam Comitatus Adami Batthyany filio primogenito, eiusque omnibus in linea recta descendenti- bus haeredibus masculis, his vero omnibus nefors deficientibus, alteri fideli pariter nostro Sp. et M. C. Carolo, mentionati olim Comitatus Adami de Batthyany itidem filio secundogenito et eius pariter in linea recta descendenti- bus haeredibus masculis, servato utroque ordine primogeni- turae, jure perpetuo simul cum omnimoda et consueta eiusdem Officii praerogativa et jurisdictione.« Lib. Reg. 31.

²⁾ Azaz ők kapják Verőczét (Civitatem Verőcze) és ezóta, noha különösen adományozva nincs is, verőczei főispánok is. Fejér C. Dipl. XI. 1. 271. l.

³⁾ Katona: Hist. Critica. XIV. köt. 392. l.

⁴⁾ Mátyás adománylevelé (Budae i. f. Pentecostes) Fejérnél: Croatiae et Slav. cum Regno Hungar. nexus. Budae, 1839. 94. l. — Mátyás királynak egy 1480. (Zagr. f. 6. pr. p. f. 6. Franc. confess.) Verőczemegyé- hez intézett parancslevelében is áll: »Nicolao et Jacobo Bánffy Comitibus vestris.«

⁵⁾ Ez okmánynyal (Dat. in Arce nostra Viennensi f. 2. pr. e. f. 6. Greg. Papae) »Castrum prae scriptum (Verőcze), simul cum Oppido, Comitatu, eidem adnexo, possessionibusque praescriptis, cum toto et omni jure nostro regio . . . memoratis Nicolao et Jacobo filiis Bani de Alsó-Lindva»

Bánffy János hűtlensége következtében I. Ferdinánd azt János corbaviai gróf és horvát-, dalmát- és tótországi bánra ruházta örökösen; ¹⁾ de a kinek családja már 1531-ben magvaszakadt.

A visszafoglalás után Verőczemegye örökös főispánságát Pozsega megyéével I. Lipót 1687-ben Schitarói Joannovic Ferencznek adományozta, mire nézve v. ö. a Pozsega-megyére nézve mondottakat.

Veszprém.

Veszprémmegye főispánsága korán jutott kapcsolatba a veszprémi püspökséggel. Róbert Károly 1313-ban annak fejében, hogy a Csallóköz (magna insula) tizedét a királynak átengedte, a veszprémi ispánságot minden jogaival, hasznáival, tartozékaival és különösen a veszprémi vámmal együtt az akkori veszprémi püspökre, Istvánra ²⁾ ruházta úgy, hogy ezen adománya ne tekintessék személyesnek, hanem a püspökséghez örökösen csatoltnak. ³⁾ István püspök, valamint utódja, Henrik, okmányaikban viselik is az »eiusdemque loci Comes« címeket a »perpetuus« szócska hozzáadásával, vagy a nélkül is. ⁴⁾ De még Róbert Károly uralkodása alatt a veszprémi ipsorumque haeredibus et posteritatibus unversis« adományozza. Fejérnél i. m. 74—77. l.

¹⁾ Ferdinánd (1527. Strigenii f. 3. pr. a. f. 6. Thomae Apost.) »Castrum una cum honore Comitatus de Weröcze, ac Oppidis, villis, possessionibus et aliis eiusdem pertinentiis« Bánffy Jánostól, mert Zápolyához pártolt, elvévén »Joanni Comiti (Corbaviae) suisque haeredibus et posteritatibus unversis« adományozza Anna királyné beleegyezésével, de mégis úgy, »ut dum idem Castrum ab eodem auferre voluerimus, aut ipsa D. Regina aut nostri haeredes voluerint, bona quae quingentos colonos seu sessiones jobbagionales habeant, in quibuscumque Regni nostri et partium eius Comitatus existentia, eidem Joanni Comiti et suis haeredibus in compensam dicti Castri et eius pertinentiarum dare teneantur aut ipsa Regina, haeredesque nostri teneantur.« Országos levéltár. Lib. Reg. I. kötet 35. lap.

²⁾ István püspök már Róbert Károlynak 1313. Szt.-György napja körül (Budae 5. f. pr. p. Quinden. b. Georg. mart.) kelt okmányában »Comes loci eiusdem« iratik. Orsz. levélt. Ecclesiastica. Fascic. 19. 8. sz. a.

³⁾ Az okmányt (79. Kal. Novembr.) közli Fejér: Cod. Dipl. VIII. 5. 87. l.

⁴⁾ Zalai oklevéltár I. 143. és 150. l.; Hazai okmánytár III. 87. l.

főispánság a püspök kezéből kisziklott, mert például 1340-ben Domonkos macsói bánt írják veszprémi főispánnak. ¹⁾ És utána a veszprémi világi főispánok egész sora ismeretes, ²⁾ míg nem 1392-ben Budán András napján kelt oklevelével Zsigmond Veszprémmegyét minden tartozékával és a vámmal együtt, mely Veszprém városában szedetik, Maternus (Márton) püspök főispánságára bízta, ³⁾ a nélkül azonban, hogy kiemelné ennek az utódokra is átszállását. A XV. században azonban a veszprémi püspökök szerepelnek veszprémi örökös főispánokul, mint Rozgonyi Simon, Mátyás, Albert püspökök, ⁴⁾ és midőn e század vége felé Kimizsy Pál jutott a veszprémi főispáni székbe, II. Ulászló 1495-ben ⁵⁾ kijelentve, hogy meggyőződött arról, hogy ezen főispánság a veszprémi egyházhoz és következésképp ennek püspökeihez tartozik, ezt Vitéz János püspöknek visszaadta. ⁶⁾ Kimizsy csak Veszprémmegye felére nézve volt főispán, mert 1496-ban ⁷⁾ II. Ulászló a veszprémi püspököt a megye főispánságának másik felével is, melyet addig Horvát Márk birt, megajándékozta, felszólítva a megyét, hogy ezentúl a püspököt ismerje főispánjának, és neki s azoknak, kiket alis-

vagy 1319-re nézve Országos levéltár. Jesuitica. Colleg. Jaur. 20. Fasc. 56. sz. a.

¹⁾ Hazai okmányt. IV. 164. l.

²⁾ Péld. Zichy okmányt. III. 291. 409. 476. l.

³⁾ »Comitatum Vesprimiensem simul cum pertinentiis et notanter tributo in civitate Vesprimiensi exigi consveto pro honore duximus committendum« írja Zsigmond és felszólítja Veszprémmegyét engedelmességre. Kanczell. levélt. Orig. Refer. 1745. 27. sz. a.

⁴⁾ Hazai okmányt. V. 232. és 342. l.; u. o. II. 338. l.; Koller: Hist. Episcop. Quinqueeccl. III. 62. l.

⁵⁾ Datum in Castro Baboche die dominico proximo p. f. b. Valent. mart. — Kanczell. levélt. Orig. Refer. 1745. 27. sz. a.

⁶⁾ »Quia nos tum ex privilegiis Ecclesiae Vesprimiensis, tum etiam aliunde aperte cognovimus, honorem illius Comitatus Vesprim., quem hactenus Magn. quondam Paulus de Kinyt tenuit, semper ad ipsam Ecclesiam, consequenterque ad Praelatos et Episcopos pertinuisse, ideo nos eundem simul cum unversis suis iuribus et jurisdictionibus eidem Ecclesiae, consequenterque fideli nostro Rev. in Christo Patri Joanni Episcopo illius Ecclesiae Vesprimiensis duximus restituendum« mond a fentebbi idézett oklevél.

⁷⁾ Budae f. 4. a. f. b. Magdal. Ez okmány, valamint az előbbi is csatolva van az 1791-ki országos bizottság irataihoz.

pánokül közérők helyezni fog, engedelmeskedjenek.¹⁾ És ezóta a veszprémi püspökök Veszprémmegye főispánjainak megmaradtak,²⁾ és a XVII. században a püspökségre való kinevezéssel egyidejűleg ment parancs Veszprémmegyéhez a főispánul való elismerés és az eskü letétele végett.³⁾

A veszprémi püspöknek a főispánságra való joga elsőben 1745-ben Biró Mártonnak a veszprémi püspöki székbe történt emelése alkalmával került tárgyalás alá, midőn az idevágó oklevelek fölterjesztésére a püspökhöz felszólítás ment,⁴⁾ ki azonban az akkor fölterjesztett és fentebb közölt okiratok alapján főispánná kineveztetett, valamint utódja Nagymányai Koller Ignác is. Ennek halálával 1773-ban Mária Terézia gr. Erdődy Lajos Rudolfot nevezte ki Veszprémmegye főispáni helytartójának, a püspökséget húzamosb ideig üresedésben hagyni szándékozván.⁵⁾ A veszprémi püspöki szék újabb betöltése után Bajzáth József még mint választott püspök folyamodott 1777-ben a főispánságért, de ekkor a kancelláriának az egyházi főispánságokra vonatkozó beható fölterjesztése alapján,⁶⁾ mely Józsefnek, mint kormánytársnak helyesléssel találkozott,⁷⁾ rendelet ment a helytartótanácschoz, hogy a veszprémi főispánság világi egyénnek adományoztassék, de miután a veszprémi püspökség az örökös főispánságot a csepeli

¹⁾ »Alteram etiam medietatem honoris ipsius Comitatus, quem hactenus Marcus Horvát habuit et tenuit, eidem D. Joanni Episcopo et dictae suae Ecclesiae Vesprimiensi simul cum omnibus suis juribus et jurisdictionibus duximus restituendam.«

²⁾ Péld. 1516-ban Beryzlo Péter »Episcopus Wesprimiensis, Locique eiusdem Comes perpetuus.« Ország. levélt. N. R. A. Fasc. 19. n° 46.

³⁾ Mint péld. Sennyei Ferencz kinevezésénél 1628. júl. 11-én. (Kancell. levélt. Concept. Exped. 187. sz. a.) v. két évvel reá Szentandrassy kinevezésénél. (U. o. Concept. Exped. 1620. 91. sz. a.)

⁴⁾ Kancell. levélt. Orig. Refer. 1745. 27. sz. a., melyhez ez okmányok másolatban csatolják.

⁵⁾ A kancelláriának 1773. ápr. 21-én 2021. sz. a. kelt fölterjesztésére, melyben az a püspökség betöltését sürgetve, főispáni helytartónak kinevezését szükségtelemnek tartotta, Mária Terézia így határozott »Vor ein paar Jahren gedénke Bisthum nicht zu vergeben, mithin ernenne ich indess Erdődy zum Administrator.«

⁶⁾ 1777. febr. 21-én 1136. sz. a.

⁷⁾ »Cancellariae opinionem omnino adprobo, Joseph Corregens.«

tized átengedése fejében, tehát ellenszolgáltatás fejében, kapta, hogy ezért neki kárpótlás adathassék, jelentés kívántatott a csepeli tized hovátartozása és jövedelme iránt.¹⁾ Veszprémi főispánná gr. Esterházy Imre nevezetett ki.

Zala.

Althann Mihály János, római szent birodalmi gróf, goldburgi és muhrstetteni báró, főlovászmester és belső titkos tanácsos, mint Muraköz örökös ura, 1721. október hó 25-én kapta III. Károlytól a herczeg Esterházy József halálával megüresedett zalamegyei főispánságot, és pedig örökösen összes fiutódai számára, kik közül a főispánságban mindig az következék, ki a csáktornyai uradalomnak is örököse és tényleges birtokosa.²⁾

A szerző ága 1815-ben kihalván,³⁾ a zalamegyei örökös főispánság elenyészett.

¹⁾ A rendelet az elébb idézett kancelláriai előadványhoz van csatolva.

²⁾ »Eidem Comiti Michaeli Joanni ab Althann, eiusdemque legitimis Successoribus et Descendentibus Masculis, et ex iisdem semper Eius, cui Successio et actuale dominium seu possessio bonorum Csaktornensium obtigerit, honorem seu Officium Supremi Comitis Comitatus Szaladiensis (mely most herczeg Esterházy József halálával megürült, minden tartozékával) jure perpetuo clementer dandum duximus et conferendum« — mond az oklevél. Lib. Reg. 33. 171. és 172. l.

³⁾ Nagy Iván: Magyarország családai I. kötet 25. l.